

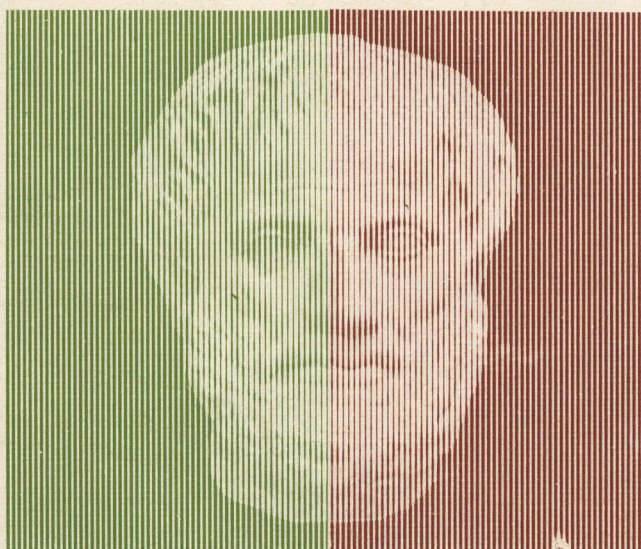
Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Τά μαθηματικά είναι πραγματικά
γιά τόσο λίγους;

«... ιδιαίτερα
τῆς ΕΑΜογενοῦς»

Ἐκ τῆν
«Αἰολία»
στῆς «Σημειώσεις
γιά μιά
ἐβδομάδα»
τοῦ Γιώργου
Σεφέρη

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ
πολιτικοί θεσμοί, φυσική φιλοσοφία

Τάσου Ἀνθουλιᾶ, Τά μαθηματικά είναι πραγματικά γιά τόσο λίγους; Χρήστου Ἡλιόπουλου, Τό ἕκτακτο συνέδριο τῆς ΓΣΕΕ, Ἄννας Δαμιανίδη, Ὁ θερμός μήνας τῆς Θεσσαλονίκης • Κώστα Ζουράρη, «...ἰδιαίτερα τῆς ΕΑΜογενοῦς», • Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου, Τό οἰκολογικό κίνημα στή Δ. Γερμανία, Πέτρου Πιζάνια, Ἡ γαλλική Ἄριστερά: ἀδιέξοδα καί ἀντιφάσεις • Γιώργη Γιατρομανωλάκη, Ἐκ τῆν «Αἰολία» στῆς «Σημειώσεις γιά μιά ἑβδομάδα» τοῦ Γιώργου Σεφέρη, • Παντελῆ Νικητόπουλου, Τά ἐκπαιδευτικά προβλήματα τῶν Ἑλληνόπουλων στή Δυτ. Γερμανία • Δημήτρη Θ. Τσάτσου, Γιά τῆν καταγωγή τῶν Θεσμών, Εὐτύχη Μπιτσάκη, Ἡ φυσική φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη, Βασίλη Κάλφα, Ἡ σχολή τῆς Φραγκφούρτης • Ἄγγελου Ἐλεφάντη, «Καπετάν Μπουκουβάλας. Τό ἀντάρτικο Ἴππικό τῆς Θεσσαλίας» τοῦ Ἀλέξη Σεβαστάκη, Γιώργου Καρρά, «Οἱ ρίζες τοῦ Εὐρωκομμουνισμοῦ» τοῦ Βασίλη Νεφελούδη • Βιβλιοκριτικά σημειώματα, Νέα Βιβλία, Περιοδικά.

Μηνιαία ἐπιθεώρηση • τεῦχος 22 • Νοέμβριος 1978 • 60 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

μηνιαία επιθεώρηση Νοέμβριος 1978, 60 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Τάσος Άνθουλιός,	Τά μαθηματικά είναι πραγματικά γιά τόσο λίγους; 2
Άννα Δαμιανίδη	Ο θερμός μήνας τής Θεσσαλονίκης 6
Χρήστος Ήλιόπουλος	Τό έκτακτο συνέδριο τής ΓΣΕΕ 10
Κώστας Ζουράρης	«... ιδιαίτερα τής ΕΑΜογενούς» 14
Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος	Τό οικολογικό κίνημα στή Δυτ. Γερμανία 20
Πέτρος Πιζάνιας	Ή γαλλική Άριστερά: άδιέξοδα καί αντιφάσεις 22
Γιώργης Γιατρομανωλάκης	Ή γονιμότητα μιάς σύνθεσης: άπό τήν «Αιολία» στίς «Σημειώσεις γιά μιά έβδομάδα» του Γιώργου Σεφέρη 26
Παντελής Νικητόπουλος	Τά εκπαιδευτικά προβλήματα των Έληνόπουλων στή Δ. Γερμανία 33
Δημήτρης Θ. Τάσος	Γιά τήν καταγωγή των θεσμών 39
Εύτύχης Μπισάκης	Ή φυσική φιλοσοφία του Άριστοτέλη 46
Βασίλης Κάλφας	Διαμόρφωση καί εξέλιξη τής κριτικής θεωρίας τής Σχολής τής Φραγκφούρτης 56
Άγγελος Έλεφάντης	«Καπετάν Μπουκουβάλας: Τό άντάρτικο Ήπικό τής Θεσσαλίας» του Άλέξη Σεβαστάκη 67
Γιώργος Καρράς	«Οί ρίζες του Εύρωκομμουνισμού» του Βασίλη Νεφελούδη 70
Άγγ. Έλεφάντης	«Μιά παραλειπόμενη σελίδα άπό τήν ιστορία του ΚΚΕ» του Δημ. Μιχελίδη 71
.....	«Τά στρατόπεδα συγκέντρωσης Τρικάλων Λαρίσης, 1941-44» του Γ. Φλούντζη 73
.....	Έπανεκδίδεται ή προπολεμική «Κομμουνιστική Έπιθεώρηση»
Νέα Βιβλία, περιοδικά	74

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 300 δρχ., έτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπης: έξάμηνη 400 δρχ., έτήσια 750. ΗΓΙΑ - Καναδάς (άερ.): έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 900 ■ Γιά Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Έταιρείες: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1.000 ■ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ-ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Άθήνα 119, τηλ. 32.45.332 ■ Γιά ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ Ταχυδρ. Θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος Άθήνα

Έκδότης, «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.» Διευθυντής: Άγγελος Έλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: «Φωτο-κύτταρο ΕΠΕ» Βασ. Άλεξάνδρου 2 - Χίλτον, τηλ. 748314 ● Έκτύπωση, Άφοί Ρόμπολα ΕΠΕ, Τατοΐου καί Μπιζανίου 3, Μεταμόρφωση Άττικής, τηλ. 2754328 ● Φωτογραφική έπιμέλεια, Ναπολέων Τζανέτος.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Τά μαθηματικά είναι πραγματικά γιά τόσο λίγους;

Κάθε φθινόπωρο, μετά τις εισαγωγικές εξετάσεις γιά τις 'Ανώτατες Σχολές, αναζωπυρώνεται τό γενικό ενδιαφέρον (τύπου και κοινού) γιά τις στατιστικές γύρω από τά αποτελέσματα τών εξετάσεων.

Είναι αλήθεια, βέβαια, πώς αυτές οί «δημοσιογραφικές» στατιστικές δέν δίνουν συνήθως τήν πραγματική εικόνα τής κατάστασης, γιατί δέν παίρνουν υπόψη τους όλα τά δεδομένα. Υπάρχουν όμως όρισμένα νούμερα πού, όπωσδήποτε, είναι τόσο συντριπτικά, ώστε δέν αφήνουν μεγάλα περιθώρια γιά άμφιβολίες. Τά νούμερα αυτά είναι τά ποσοστά άποτυχίας τών υποψηφίων του Πολυτεχνικού και Φυσικομαθηματικού Κύκλου στα Μαθηματικά (Άλγεβρα, Γεωμετρία, Τριγωνομετρία).

Φυσικά, αυτά τά ποσοστά είναι επηρεασμένα από τή γενικότερη καθίζηση του επιπέδου τών άποφοίτων τής Μέσης Έκπαίδευσης στον τόπο μας τά τελευταία δέκα περίπου χρόνια - γεγονός πού κάποτε θά έπρεπε νά μās προβληματίσει σοβαρά γιά τά αίτια του (έκπαιδευτικά, οικονομικά και κοινωνικά) πέρα από δημαγωγικές συνθηματολογίες και γενικότητες χωρίς περιεχόμενο, πού βοηθούν στην παραπέρα υποβάθμιση τών σπουδών. Άλλά είναι τόσο μεγαλύτερα από τά ποσοστά άποτυχίας στα υπόλοιπα μαθήματα, ώστε μπορεί κανείς νά τά εξετάσει χωριστά και νά προσπαθήσει νά βρει τά αίτια αυτής τής διαφορής.

Η πρώτη άπάντηση πού έρχεται στην σκέψη μας είναι πώς τά Μαθηματικά είναι γιά τούς «λίγους», τούς «έξυπνους», αυτούς πού έχουν «μαθηματικό μυαλό».

Δυστυχώς, ή άπάντηση αυτή έχει βαθιές ρίζες στην κοινή γνώμη και, πολλές φορές, ακούγεται ακόμη κι από «ειδικούς».

Άπό τή μιά μεριά, τά δυσάρεστα σχολικά διώματα κι από τήν άλλη ή παλιά, μουχλιασμένη πιά, εικόνα του σοφού, πού ή μεγαλοφυΐα του τον οδηγεί σε ανακαλύψεις άπρόσιτες στον κοινό νοϋ, συντελούν στην δημιουργία μιās ψεύτικης εντύπωσης τόσο γιά τά Μαθηματικά όσο και γι' αυτούς πού άσχολούνται μέ τά Μαθηματικά.

Τόν Οκτώβριο του 77, ό τότε Υπουργός Παιδείας, σε συνέντευξη του σε εβδομαδιαίο περιοδικό, γιά νά δικαιολογήσει τήν τρομερή άποτυχία τών υποψηφίων γιά τά Α.Ε.Ι. στα Μαθηματικά, δήλωσε πώς αυτά είναι μόνο γιά λίγους. Και, άπ' όσο γνωρίζω, δέν υπήρξε καμιά αντίδραση ούτε από τήν κοινή γνώμη ούτε από τούς επιστήμονες εκείνους πού έχουν μιá ικανοποιητική γνώση τών Μαθηματικών.

Είναι όμως πραγματικά τά Μαθηματικά γιά τόσο λίγους;

Και πρώτα-πρώτα τί είναι τά Μαθηματικά; Θά μπορούσαμε νά πούμε πώς τά Μαθηματικά είναι ταυτόχρονα ένα μέσο επικοινωνίας (μιá γλώσσα δηλαδή) και ένα εργαλείο γιά τή μελέτη του περιβάλλοντος. Μέ τή βοήθεια τών Μαθηματικών ανακαλύπτουμε σχέσεις (τις σχέσεις πού υπάρχουν ανάμεσα στα πράγματα) και τις εκφράζουμε μέ σύμβολα.¹

Παραδοσιακά, συνηθίσαμε νά χωρίζουμε τά Μαθηματικά σε διάφο-

Ή άποτυχία στην Άλγεβρα και Γεωμετρία - Τριγωνομετρία του Πολυτεχνικού Κύκλου εξακολουθεί νά παραμένει σε ύψηλά επίπεδα: 90% στην Άλγεβρα και 80% στην Γεωμετρία - Τριγωνομετρία, σύμφωνα μέ στοιχεία του βαθμολογικού κέντρου. Άναλυτικά:

Άλγεβρα επί 12.000 γραπτών: Συγκέντρωση βαθμολογία από 1 ως 5 τό 68,66%; από 6-9 τό 21,70%, από 10-12 τό 6,55%, από 13-16 τό 3,03% και από 17-20 τό 0,69%.

Γεωμετρία - Τριγωνομετρία επί 4.000 γραπτών: Συγκέντρωση βαθμολογία από 1-5 τό 60,32%, από 6,9 τό 20,10%, από 10-12 τό 9,43%, από 13-16 τό 7,57%, από 17-20 τό 2,54%.

«ΤΑ ΝΕΑ» 9-9-78

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ρους κλάδους: Ἀριθμητική, Ἀλγεβρα, Εὐκλείδεια γεωμετρία, Τριγωνομετρία, Ἀναλυτική γεωμετρία, Διαφορικός λογισμός κ.λ.π.

Ὡς ἓνα βαθμό, αὐτοί οἱ κλάδοι ἀντιστοιχοῦν στήν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν, στή διαδοχική προσέγγιση δηλαδή τοῦ περιβάλλοντος ἀπό τόν ἄνθρωπο.

Γιά παράδειγμα, ὅσο εἴμασταν περιορισμένοι στή μελέτη φυσικῶν φαινομένων πάνω στή γῆ, ἡ Εὐκλείδεια γεωμετρία ἦταν ἓνα ἐργαλεῖο ἱκανοποιητικό γιά τήν ἐρμηνεία αὐτῶν τῶν φαινομένων. Ὅταν ὁμως θελήσαμε νά μελετήσουμε τό σύμπαν, χρειάστηκε νά τήν ξεπεράσουμε καί νά στηριχτοῦμε στή γεωμετρία τοῦ Ρίμαν.

Ἀνάλογα, μποροῦμε νά δοῦμε τήν ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στήν ἀνάπτυξη τῶν διαφόρων κλάδων τῶν Μαθηματικῶν καί στήν ἐξέλιξη τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἡ ἀντιστοιχία μαθηματικῶν καί φιλοσοφικῶν θεωριῶν στόν Λάιμπνιτς καί στόν Ντεκάρτ.²

Βέβαια, ὀρισμένες φορές, μερικοί κλάδοι τῶν Μαθηματικῶν ἀναπτύσσονται ὑπερτροφικά, σπάζοντας τή σύνδεσή τους μέ τή μελέτη τοῦ περιβάλλοντος. Κλασικό παράδειγμα ἡ γεωμετρία τῶν Ἰησουϊτῶν μοναχῶν. Μή μπορώντας νά ξεπεράσουν διαλεκτικά τά ὅρια τῆς Εὐκλείδειας γεωμετρίας (καί ἐπηρεασμένοι ἀπό τό ἰδεολογικό καί κοινωνικοοικονομικό τους πλαίσιο) μετέτρεψαν αὐτή τή γεωμετρία σέ μανιέρα γιά τή διερεύνηση σχέσεων πού δέν ἐξυπηρετοῦσαν καμιά ἀνάγκη. Δηλαδή ἡ ἀνακάλυψη γιά τήν ἀνακάλυψη.

Σέ καμιά ὁμως περίπτωση ἓνας κλάδος τῶν Μαθηματικῶν δέν εἶναι ξεκομμένος ἀπό τοὺς ἄλλους. Συνήθως ἡ μελέτη ἐνός φαινομένου ἀπαιτεῖ τή συνδυασμένη χρησιμοποίηση πολλῶν κλάδων. Ὅσο μάλιστα βαθύτερη εἶναι αὐτή ἡ μελέτη, τόσο πιο πολύ τά Μαθηματικά παρουσιάζονται σάν ἓνα ἐργαλεῖο πού ἀποτελεῖται ἀπό ἓνα ἐνιαῖο σύνολο νόμων μέ ἐσωτερική συνοχή. Τά τελευταῖα 150 χρόνια, πού ἡ ἐξέλιξη τῶν Μαθηματικῶν (παράλληλα μέ τήν ἐξέλιξη ὅλων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν) εἶναι ραγδαία, κάθε νέο Μαθηματικό μοντέλο ἐρχεται νά ἐννοποιήσει τά προηγούμενα σέ μιά διαλεκτική σύνθεση.

Σύμφωνα λοιπόν μέ τά παραπάνω, τά Μαθηματικά χρειάζονται σέ κάθε ἄνθρωπο στό βαθμό ἐκεῖνο πού τοῦ εἶναι ἀπαραίτητος γιά νά ἐπικοινωνήσῃ μέ τοὺς ἄλλους καί γιά νά προσεγγίσει τό περιβάλλον του. Φυσικά, οἱ ἀνάγκες ἐπικοινωνίας καί προσέγγισης τοῦ περιβάλλοντος ποικίλλουν ἀπό ἄτομο σέ ἄτομο ἀνάλογα μέ τίς συνθήκες τῆς ζωῆς του (εἶδος ἐργασίας, βαθμός καί εἶδος συμμετοχῆς στά κοινά, ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας μέσα στήν ὁποία ζεῖ).

Ἐπομένως, τό ἐρώτημα ἂν τά Μαθηματικά εἶναι γιά λίγους ἢ πολλούς, ἀπό τή σκοπιά τῆς χρησιμότητάς τους, δέν ἔχει νόημα, γιατί τό πραγματικό ἐρώτημα εἶναι ποῖο ἐπίπεδο προσέγγισης τῶν Μαθηματι-

1. Nuffield Mathematics project, Κάνω καί καταλαβαίνω, Ἐκδόσεις Χελιδόνη, Θεσσαλονίκη 1977.

2. Γ. Μουρέλος, Ἡ ἔννοια τοῦ προτύπου στή Φιλοσοφία καί στήν Ἐπιστήμη, Ἀνάτυπο ἀπό τά «Χρονικά» τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

κῶν εἶναι ἀπαραίτητο στό κάθε συγκεκριμένο ἄτομο. Ἐφοῦ ἀπαντή-
σομε στό τελευταῖο αὐτό ἐρώτημα, τότε μόνο μποροῦμε νά διερωτη-
θοῦμε ἂν τό συγκεκριμένο ἄτομο εἶναι ἰκανό νά κατανοήσει τά Μαθη-
ματικά στό ἐπίπεδο ἐκεῖνο πού τοῦ εἶναι ἀναγκαῖο.

Ἄς δοῦμε τώρα τί ἄτομα ἐπιδιώκει νά διαμορφώσει ἡ ἐλληνική ἐκ-
παίδευση (πρωτοβάθμια καί δευτεροβάθμια) μέ τή διδασκαλία τῶν
Μαθηματικῶν.

Στήν πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση οἱ μαθητές διδάσκονται Ἀριθμητική
(ἀκέραιους, δεκαδικούς καί κλασματικούς ἀριθμούς, τῖς τέσσερις πρά-
ξεις μ' αὐτούς τούς ἀριθμούς καί τήν ἀπλή μέθοδο τῶν τριῶν), Γεωμε-
τρία (ὑπολογισμό ἐμβαδοῦ καί ὄγκου τῶν βασικῶν γεωμετρικῶν σχη-
μάτων καί στερεῶν) καί τόν ὑπολογισμό τοῦ τόκου. Μέχρι πέρσι διδά-
σκονταν ἐπιπλέον μίξεις καί κράματα.

Τό πρόγραμμα αὐτό τῆς διδασκαλίας τῶν Μαθηματικῶν ἀποτελεῖ
ἓνα ὀργανωμένο σύνολο πού σκοπεύει στή διαμόρφωση ἀτόμων μέ
βάση τά πρότυπα τοῦ λογιστή, τοῦ μικρεμπόρου καί τοῦ σαράφη, ὅπως
εἶχαν ἀποκρυσταλλωθεῖ στά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἐξάλλου, τά ἴδια
τά προβλήματα, πού ἡ πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση ἐπιδιώκει νά μάθει
στό παιδί νά λύνει, κάνουν φανερό τήν προοπτική. Τό 90% τουλάχισ-
στον τῶν προβλημάτων περιέχουν ἀγορά, πώληση ἢ δανεισμό.

Ἐνῶ, γιά παράδειγμα, ἓνας μέσος ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ δέν εἶ-
ναι ἰκανός νά ὑπολογίσει πόσα τοῦβλα θά χρειαστεῖ γιά νά χτίσει ἓναν
τοῖχο μέ ὀρισμένες διαστάσεις (πράγμα πού, τό λιγότερο, θά ἔπρεπε γά
μπορεῖ νά σκεφτεῖ ἓνας σημερινός χτίστης).

Τό γεγονός αὐτό φαίνεται φυσιολογικό ἂν ἀναλογιστοῦμε πῶς οἱ
βάσεις τοῦ σημερινοῦ προγράμματος γιά τό δημοτικό ἔχουν μπεῖ στά
τέλη τοῦ προηγούμενου αἰῶνα.

Ἀντίθετα μέ τήν πρωτοβάθμια, ἡ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση δέν
σκοπεύει σέ κανένα πρότυπο. Δέν ἔγινε ποτέ κανένα ὀργανωμένο πρό-
γραμμα διδασκαλίας τῶν Μαθηματικῶν μέ συγκεκριμένους κοινωνι-
κούς καί οικονομικούς στόχους. Τό μόνο πού γίνεται κάθε τόσο εἶναι
νά προστίθεται ἓνα κεφάλαιο δίπλα σ' ἄλλα. Ὡς ἓνα βαθμό, αὐτό
ἀντικατοπτρίζει τό εἶδος καί τή μορφή τῆς ἀναπτυξιακῆς διαδικασίας
στον τόπο μας.

Ἔτσι, βλέπει κανεῖς στό ἀναλυτικό πρόγραμμα ἀπό τή μιά μεριά τήν
Ἀπολλώνεια περιφέρεια καί τόν κύκλο τοῦ Ὀϊλερ καί ἀπό τήν ἄλλη
τήν Ἀναλυτική γεωμετρία καί τόν Διαφορικό λογισμό. Ἐπιπλέον ὁ τε-
μαχισμός τῶν Μαθηματικῶν σέ κλάδους (πού χωρίζονται μεταξὺ τους
μέ στεγανά) εἶναι ἀπόλυτος.

Χαρακτηριστικό ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ τρόπου ὀργάνωσης τῆς ὕλης
τῶν Μαθηματικῶν στή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση εἶναι ἡ ἀννπαρξία
σχεδόν προβλημάτων. Βασικά ὑπάρχουν ἀσκήσεις γιά νά συνηθίσει ὁ
μαθητής στή χρήση τῶν διαφόρων τεχνικῶν καί νά μάθει νά ἐφαρμόζει
«τύπους», πού ὅμως δέν ἔμαθε ποτέ τί σημαίνουν.

Γιά παράδειγμα, θά ἦταν πολύ δύσκολο νά βροῦμε σήμερα ἓναν
ἀπόφοιτο τοῦ Λυκείου πού θά μποροῦσε ν' ἀπαντήσει στήν ἐρώτηση:
«τί ἐκφράζει μιά δευτεροβάθμια ἐξίσωση καί ποιὰ εἶναι ἡ φυσική τῆς

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

σημασία;» *Ἄς μή ρωτήσουμε δέ, σέ τί μᾶς χρησιμεύει τό θεώρημα τοῦ Πτολεμαίου ἢ τό κέντρο τοῦ Ὀυλεο, γιατί σ' αὐτές τίς ἐρωτήσεις δέν μποροῦν ν' ἀπαντήσουν οὔτε οἱ καθηγητές τῶν γυμνασίων μας.*

Καταλήγουμε λοιπόν νά μήν ἔχουμε καμιά σύνδεση τῶν Μαθηματικῶν μέ τό ἀντικείμενό τους πού, ὅπως εἴπαμε, εἶναι ἡ ἀνακάλυψη καί διερεύνηση τῶν σχέσεων πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στά πράγματα.

Τό ἀποτέλεσμα εἶναι διπλά ἀρνητικό. Πρῶτα γιατί ἡ μετατροπή τῶν Μαθηματικῶν σέ μιά σειρά ἀπό τεχνικές καί τύπους δέν ἐπιτρέπει τήν πραγματική γνώση τους. Καί ὕστερα γιατί δέν δίνει κανένα κίνητρο γιά μάθηση.

Ὅσο γιά τίς μεθόδους διδασκαλίας τῶν Μαθηματικῶν, αὐτές εἶναι ἀνύπαρκτες. Ποτέ μέχρι σήμερα δέν ἔχει γίνει καμιά προσπάθεια γιά νά προβληματιστοῦμε γύρω ἀπό τόν τρόπο διδασκαλίας τῶν Μαθηματικῶν πού ἀφήνεται στήν «καλή διάθεση» τῶν καθηγητῶν.

Ἔτσι, ὅταν λέμε πώς θέλουμε νά ἐλέγξουμε τίς γνώσεις καί τήν ἱκανότητα κρίσης τῶν ὑποψηφίων φοιτητῶν στά Μαθηματικά ἀντιφάσκουμε μέ τό ἴδιο τό ἀναλυτικό μας πρόγραμμα, τό ὁποῖο ἀπαγορεύει τήν πραγματική γνώση καί, ἀκόμα περισσότερο, τήν ἀνάπτυξη τῆς κρίσης τοῦ μαθητῆ. Ἡ τεράστια δηλαδή ἀποτυχία στίς ἐξετάσεις θά ἔπρεπε νά ἀναμένεται. Ὅταν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι (μέ τό ἀναλυτικό πρόγραμμα καί τόν τρόπο «διδασκαλίας» πού χρησιμοποιοῦμε) φροντίζουμε νά μήν καταλάβουν τά παιδιά τά Μαθηματικά, τί μποροῦμε νά περιμένουμε στίς ἐξετάσεις;

Καί βέβαια εἶναι μετάθεση τοῦ προβλήματος, ὅταν διερωτόμαστε ἂν τά Μαθηματικά μποροῦν νά τά καταλάβουν λίγοι ἢ πολλοί, ἀντί νά προβληματιζόμαστε πάνω στό ἐπίπεδο προσέγγισης τῶν Μαθηματικῶν πού εἶναι ἀπαραίτητο σέ κάθε βαθμίδα τῆς ἐκπαίδευσης καί στίς μεθόδους μέ τίς ὁποῖες τό ἀντίστοιχο ἐπίπεδο θά γίνει προσιτό σέ ὅλα τά παιδιά.

Τί πρέπει λοιπόν νά γίνει;

Πρῶτα-πρῶτα ὀφείλουμε νά ξεπεράσουμε ὀρισμένους «κοινούς τόπους» πού ὀδηγοῦν σέ πλήρη διαστρέβλωση τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας τῆς Παιδείας. Γιά παράδειγμα, ὅτι «σκοπός τοῦ σχολείου εἶναι νά προσφέρει γνώσεις». Σήμερα πιά ξέρομε πώς καμιά γνώση δέν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό, ἀλλά πρέπει νά τείνει στήν ἀπόκτηση ἄλλων γνώσεων.³ Μέ ἄλλα λόγια θά μπορούσαμε νά πούμε πώς ἐκεῖνο πού πρέπει νά μάθουμε στά παιδιά εἶναι ὁ τρόπος δουλειᾶς, ἡ μεθοδολογία.

Ὑστερα θά πρέπει νά δώσουμε ἕνα πραγματικό περιεχόμενο σέ μερικές ἀπόψεις πού ἀποπροσανατολίζουν τήν κοινή γνώμη. Μιά τέτοια ἄποψη εἶναι πώς τά Μαθηματικά «ὀξύνουν τό μυαλό». Τί εἶναι ὅμως αὐτό πού ὀξύνει τό μυαλό, ἡ ἐξάσκηση στή χρήση τῶν διαφόρων τεχνικῶν ἢ ἡ κατανόηση τῆς «λογικῆς» τῶν σχέσεων;

Ἐνα βασικό πρόβλημα πού πρέπει ν' ἀντιμετωπιστεῖ εἶναι ἡ ὀργανική σύνθεση τῆς διδασκαλίας τῶν διαφόρων κλάδων τῶν Μαθηματικῶν, ἔτσι ὥστε ν' ἀποτελέσουν ἕνα σύνολο μέ ἐσωτερική συνοχή πού θά μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖται σάν ἐργαλεῖο γιά τή μελέτη τοῦ περιβάλλοντος.

3. J. Bruner, *Ἡ διαδικασία τῆς Παιδείας*, Ἐκδόσεις Καραβία, Ἀθήνα.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Παράλληλα, πρέπει πιά ν' ασχοληθοῦμε καί στή χώρα μας σοβαρά μέ τό πρόβλημα τῆς διδασκαλίας. Μέ ποιούς τρόπους μαθαίνει τό παιδί σέ κάθε ηλικία; (Μᾶς εἶναι οὐσιαστικά ἄγνωστοι οἱ μέθοδοι διδασκαλίας πού ἔχουν ἀναπτυχθεῖ σ' ὅλο τόν κόσμο μετά τό 1900). Ἄλλά καί πιά εἰδικά: πῶς θά διδάξουμε τό κάθε κεφάλαιο;

Κι ἂν στό ἐπίπεδο τῆς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης φαίνεται πῶς σήμερα μπήκαν (μακροπρόθεσμα) οἱ βάσεις, μέ τήν προβλεπομένη «ἀνωτατοποίηση» τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν, τί γίνεται μέ τή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση; Ὡς πότε θ' ἀναλαμβάνουν νά διδάξουν τά παιδιά καθηγητές πού δέν ἀκουσαν οὔτε μιά λέξη γιά τό πῶς πρέπει νά διδάσκουν; Γιατί δέν χωρίζονται οἱ Φυσικομαθηματικές (τουλάχιστο) Σχολές σέ σχολές ἀπό τίς ὁποῖες θά θγαίνουν καθηγητές γιά τή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση καί σέ σχολές ἀπό τίς ὁποῖες θά θγαίνουν ἐπιστήμονες πού θ' ἀσχοληθοῦν στήν παραγωγή; (Τί σχέση ἔχουν μεταξύ τους αὐτές οἱ δύο κατηγορίες ἐπιστημόνων;) Πότε ἐπιτέλους θά κατανοήσουμε πῶς ἡ δουλειά τοῦ σημερινοῦ δασκάλου (σ' ὁποιαδήποτε βαθμίδα) ἀπαιτεῖ πολύ μεγάλα εἰδικά ἐπιστημονικά ἐφόδια, παράλληλα μέ τήν «ἀποστολική» διάθεση διακονίας;

Τέλος, τό πιά δύσκολο πρόβλημα εἶναι νά καθοριστεῖ τό ἐπίπεδο προσέγγισης τῶν Μαθηματικῶν πού εἶναι ἀπαραίτητο σέ κάθε βαθμίδα τῆς ἐκπαίδευσής μας. Τά παιδιά μεγαλώνουν σ' ἕναν κόσμο μεταβαλλόμενο μέ μεγάλη ταχύτητα. Οἱ ἀνάγκες τοῦ αὔριο σίγουρα δέν θά εἶναι ἴδιες μέ τίς ἀνάγκες τοῦ σήμερα καί εἶναι δύσκολο νά τίς προβλέψουμε. Ἡ ἐκπαίδευση ὁμως πρέπει νά ἐτοιμάσει τά παιδιά γιά τόν κόσμο τοῦ αὔριο.

Ἐκεῖνο λοιπόν πού μποροῦμε νά ποῦμε μέ βεβαιότητα γιά τίς «στατιστικές ἀποτυχίες» εἶναι πῶς φανερώνουν μόνο τή μέχρι σήμερα ἀποτυχία τῆς ἐκπαίδευσής μας στή διδασκαλία τῶν Μαθηματικῶν.

Τάσος Ἀνθουλιᾶς

Ἄ θερμός μήνας τῆς Θεσσαλονίκης

Φεστιβαλικά

Θεσσαλονίκη τοῦ Σεπτέμβρη, ῥόδι κρατημένο σέ χεῖλη θαλασσινά. Ἡ ἐμπορική καί ἰδίως ἡ κοσμικοκαλλιτεχνική κίνηση, πού κορυφώνεται στήν ἑβδομάδα τοῦ Φεστιβάλ Ἑλληνικοῦ Κινηματογράφου, δίνουν ἰδιαίτερο βάρος στόν ἀέρα πού δροσίζει ὀλοένα. Ζωντάνια καί κίνηση πού κρατᾶ μόνο ἕνα μήνα. Ἐκεῖ στήν ἀνοιχτή πλατεία τοῦ Λευκοῦ Πύργου, ἀκριβῶς πάνω στή μασχάλη τοῦ Θερμαϊκοῦ, στά καφενεῖα μέ τά φέρο φορξέ τραπεζάκια, μαζεύεται ἡ καλλιτεχνική ἀφρόκρεμα τῆς χώρας, συνήθως σέ ἀγωνιστική στάση, πιά προσιτή, ἀλλά καί πιά ἐγκλιματιομένη ἀπ' ὁποῦδήποτε ἄλλοῦ. Τά βράδια μεταφέρονται στό μέγαρο τῆς Ἐταιρίας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, μαζί μέ τό κοινό. Ἐνα

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

κοινό, πού είναι κυρίως φοιτητές μπαφιασμένοι απ' την πνευματική νηστεία μιās ολόκληρης χρονιάς, συνδικαλιστές τών ἀμφιθεάτρων πού έχουν βαρεθεί νά βλέπουν τίς ίδιες φάτσες κι έρχονται νά δούν και νά τούς δει επιτέλους κάτι άλλο.

Ἡ συμμετοχή στό Φεστιβάλ, είναι ένα σχετικά εύκολο έπαθλο γιά δσους καταφέρνουν μέσα στή σαιζόν νά γυρίσουν μιά ταινία. Τό κράτος, ἀφοῦ ὅλο τόν υπόλοιπο καιρό πολεμᾷ μέ συνέπεια τά συνδικάτα τών επαγγελματιῶν τοῦ κινηματογράφου, δέν ἐπιδοτεῖ τίς ταινίες, δέ δίνει δάνεια, φορολογεῖ τά εισιτήρια ἀγρίως, ἀρνεῖται νά σταματήσει τή λογοκρισία και νά φτιάξει ἔστω και μιά στοιχειώδη σχολή, ξαφνικά κάθε Σεπτέμβρη ἀνοίγει μιά ζεστή ἀγκαλιά γεμάτη δῶρα. Ὅσοι κατασκεύασαν ταινίες ἄς διαγωνισθοῦν ἐπί ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Πραγματικά τούς ἀξίζει. Γιά νά γίνεις σκηνοθέτης στήν Ἑλλάδα, χρειάζεται νά ἔχεις περάσει μιά σειρά ἀπό εὐτυχισμένες συμπτώσεις και συγκυρίες – ἀπαραιτήτως νά ἔχεις ταξιδέψει στήν Εὐρώπη και νά διαθέτεις χρηματική πηγή, ἴσως και μιά δόση τρέλας ἀπό κείνη πού χαρακτηρίζει τούς ιδιοφνεῖς...

Στή Θεσσαλονίκη, τό προϊόν τών δημιουργῶν αὐτῶν ἀντιμετωπίζει τήν ἀβάν-γκαρντ (μέ τήν ἔννοια τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς) τοῦ καταναλωτικοῦ κοινοῦ. Στό σκοτάδι τῆς πλατείας, τήν ὥρα τῆς προβολῆς, κυρίαρχη ἀπασχόληση είναι ἡ κριτική. Ὅλοι πρέπει ν' ἀποχτήσουν γνώμη και μάλιστα γρήγορα· πουθενά ἀλλοῦ δέν είναι πιό ἐπιτακτικό αὐτό τό ἄγχος. Ἐχουν μπροστά τους τήν τελική μορφή ἑνός ἔργου πού δέν ξέρουν πῶς φτιάχτηκε, ξέρουν ὅμως περίφημα ὅτι ἔχει τή δύναμη νά πείθει, νά τραβάει, νά φυτεύει ιδέες στά κεφάλια κλπ. κλπ. πράγμα πού τό καθιστᾷ κατ' ἀρχήν ὑποπτο. Κι αὐτό τό κοινό ἀρνητικά γιά λογαριασμό τών ἀνυπόπτων μαζῶν – πού ἔτσι κι ἀλλιῶς δέν θά δύν ποτέ αὐτές τίς ταινίες. Ἡ σταθερότητά του σ' αὐτή τήν ἐπαλξη κάνει τό Φεστιβάλ τήν πιό «πολιτικοποιημένη» καλλιτεχνική ἐκδήλωση, ἀπ' τόν καιρό τῆς χούντας. Ἡ συμβολή του ὅμως δέν τονίζεται ιδιαίτερα οὔτε ἀπό τούς κριτικούς πού δέν ἀνάσαναν βαθιά βαθιά τόν ἀέρα τῆς συμπρωτεύουσας, φορτισμένο ἀπό τίς ἔντονες ἀνάγκες τῆς κι ἄς ἀνεβαίνουν πάνω τόσα χρόνια.

Τότε, τόν καιρό τῆς χούντας, τά πράγματα ἦταν ἀπλά, τά σύμβολα ἐνδιάκριτα, τά στρατόπεδα μόνο δύο. Ἐφτανε μιά λέξη, ἕνας ὑπαινιγμός, μιά μακρινή χαραμάδα γιά νά ξεσπάσει τό χειροκρότημα, τό κλάμα, τό πάθος και οἱ συλλήψεις. Μόλις ἔλειψε ἡ κυρίαρχη ἀντίθεση θά ἔπρεπε ἴσως νά ἐμφανιστοῦν οἱ ἄλλες: νά ἀναλυθοῦν τά προβλήματα τοῦ κινηματογράφου, νά ἀπαιτηθεῖ ἡ δημιουργία μιās ὑποδομῆς, μέ δύο λόγια νά φύγουν οἱ προβολεῖς ἀπ' τό Φεστιβάλ και μαζί μέ τά σχετικά χρήματα, νά στραφοῦν στίς ἀνάγκες τῆς παραγωγῆς ταινιῶν.

Ἐ, λοιπόν ὄχι, ἡ Δημοκρατία ἤθελε κι αὐτή παράτες και γιορτές και εἶχε συναισθηματικούς δεσμούς μ' αὐτό τό Φεστιβάλ-προπύργιο τοῦ ἀγῶνα. Στίς ἐπιτροπές ἔμπαινε τώρα ἡ Μελίνα Μερκούρη κι οἱ πολιτικές ταινίες ἀκολουθοῦσαν ἡ μιά τήν ἄλλη, μόνο κάποιες δυσαρέσκεις στίς βραβεῦσεις χαλοῦσαν τήν ἀτμόσφαιρα. Μπορεῖ νά ἔγραφαν οἱ ἐφημερίδες γιά τήν κενότητα τοῦ θεσμοῦ και κάθε χρόνο νά θρηνοῦσαν τό θάνατό του, αὐτό ξαναζωντάνευε τό φθινόπωρο και ἡ ἔκπαγλη κο-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ομικότητά του νικοῦσε τίς προβλέψεις καί τίς ἐπικρίσεις. Τό κοινό του πάντα ἐνεργητικό, ἀκούραστο στήν ἀποδοκιμασία ἀποδεγμένων ἰδεολογιῶν, μόνο λίγο πιά μπερδεμένο τώρα, δυσκολενόταν ἴσως κάπως στό συντονισμό τῶν ἐκδηλώσεων. Ἡ κυβέρνηση ἀνέλαβε μέ τήν ἐπέμβασή της νά ξεκαθαρίσει τά πράγματα. Λίγο καιρό πρὶν ἀπό τό περσινό Φεστιβάλ, πέταξε τή μελίχια μάσκα πού τόσο δειλά εἶχε δοκιμάσει κι ἔδειξε τό ἀληθινό της πρόσωπο, δίνοντας ἀφορμή στους κατασκευαστές ταινιῶν νά δείξουν κι αὐτοί τό δικό τους, νά τό ἀποκτήσουν ἴσως ἐκείνη τή στιγμή. Δύο Φεστιβάλ κινηματογράφου πού τιμήθηκαν δεόντως καί ἀπέδειξαν πώς ὅταν θέλουν οἱ κινηματογραφιστές, μποροῦν νά ξεπερνοῦν τόν ἀτομισμό τους, νά ἀλλάζουν τά πράγματα. Ἡ ἀπόφασή τους πάθθηκε σέ πυρετό κι ἡ ὀργάνωσή ἀρχισε καί συνεχίστηκε σέ μιά ἀτμόσφαιρα πού τήν ἔκαναν ἡρωϊκή οἱ χυδαίες ἐπιθέσεις τῆς ΔΕΘ καί τοῦ συγκροτήματος Βελλίδη. Συναυλίες, θέσεις, ἐκδόσεις γιά τό Φεστιβάλ, ὅλα σέ τόνο θριάμβου καί ξεχειλισμένα ἀπό εὐχές. Καί στή Θεσσαλονίκη τά πράγματα πάλι σέ ἄσπρο-μαῦρο: τό Μέγαρο Μακεδονικῶν Σπουδῶν περιφρονήθηκε καί τό στέκι μεταφέρθηκε στήν καινούρια πόλη, στό μοντέρνο Ράδιο Σίτυ. Ἐκεῖ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πού σέβονταν τόν ἑαυτό τους, εἶχαν ὑψώσει τό ἀνάστημα στό ἀντιπαθέστατο κράτος, προκαλώντας ρίγη συγκίνησης στους πάντα ἀνήσυχους θεατές: ναί, αὐτή θάταν ἡ ἀρχή γιά ἕνα σπάσιμο τῶν θεσμῶν, ἕνα ἀνοιγμα, μιά ἀληθινή ἀναγέννηση πού θά τοὺς ἔδραζε ἴσως κάποτε κι αὐτούς ἀπ' τήν ἰσοπέδωση, θά τοὺς ἔδινε στό χέρι τό ἐργαλεῖο τῆς ἐκφρασης, μαζί μ' ἕνα ἀπαλό σπρώξιμο σ' ἕνα κόσμο πιά ἀνεκτικό καί πλατύ, μέ μπόλικο χρόνο καί δυνατότητες ἄπειρες...

Δέν πρόλαβε νά τελειώσει ὁ θρίαμβος καί ἀρχισαν νά μασιοῦνται κάποιες συγγῶμες: ἔφτασαν οἱ ὑπουργοί νά ποῦν πώς ὅλα γίνανε ἀπό λάθος τῶν ὑπαλλήλων (πτωχοὶ ὑφιστάμενοι...) καί ν' ἀκούγονται κι ἀπ' τίς δύο μεριές διαβεβαιώσεις πώς τοῦ χρόνου δέ θάπρεπε νά ξαναγίνει κάτι τέτοιο. Πού σήμαινε πώς στό ἐνδιάμεσο θ' ἀντιμετωπίζονταν τά πράγματα ἀπ' τή βάση τους.

Ἡ χρονιά πέρασε. Τί ἔγινε ἐκείνη ἡ ὁμοψυχία, ἐκεῖνος ὁ ἅγιος συνδικαλισμός πού ἔκανε τοὺς ἐχθρούς του νά τρέμουν; Τίποτα πού νάχει ἄμεση σχέση μέ τόν κινηματογράφο: ἀσχολήθηκε μέ τίς συντάξεις, τίς συλλογικές συμβάσεις στήν τηλεόραση, τήν ἐκδήλωση συμπαράστασης στήν ἀπεργία τῶν ἠθοποιῶν. Ἡ παραγωγή προχώρησε μόνη της ὅπως πάντα. Κάποιοι ἰδιοφρεῖς, τρελοί, αὐτοδημιούργητοι, προνομιούχοι, πείτε τους ὅπως θέλετε, πιστοὶ στό πρότυπο τοῦ μοναχικοῦ δημιουργοῦ πού στήν Ἑλλάδα ἐπιβάλλεται ἔτσι κι ἄλλιως σάν τρόπος ζωῆς, γύρισαν πάλι ταινίες. Καί μάλιστα ἀξιώσεων, μέ λεφτά τῆς οἰκογένειας, τῶν φίλων, δανεικά ἢ τοῦ Κέντρου Κινηματογράφου. Πάλι τό Φεστιβάλ καθόρισε τό ρυθμό τῆς δουλειᾶς τους κι ἐνῶ βρισκόταν οἱ περισσότεροι στό μοντάζ ἔγινε τό μπάμ: ὁ ἴδιος ὁ ὑπουργός αὐτῆ τῆ φορᾶ, γιά νά μήν ὑπάρχουν παρεξηγήσεις, ἀνέλαβε νά δώσει τό χτύπημα πού θά ἔσπαζε τό ἠθικό. Τό χαϊδεμένο παιδί τῆς Νέας Δημοκρατίας ἔγινε πρόσωπο τῆς ἡμέρας γράφοντας στά παλιά του τά παπούτσια τίς – προφορικές, ἄς τό προσέξουμε – συμφωνίες τοῦ ὑπουργείου του. Οἱ κινηματογραφιστές ἐμπαίζονταν χειρότερα ἀπό ποτέ, ἔπρεπε πάλι νά ἐξηγήσουν τί συμβαίνει ἢ νά δράσουν πάλι αὐτόνομα. Αὐτῆ τῆ φορᾶ

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ὄλα τὰ σωματεῖα ἦταν σύμφωνα, τὰ κατατόπια γνωστά, οἱ ταινίες περισσότερες καὶ καλύτερες, τὸ «Ἀντιφεστιβάλ» θὰ γινόταν πῶς εὐκολα καὶ πῶς δικαιολογημένα. Ὅμως ἡ περσινὴ νίκη εἶχε μείνει χωρὶς ἀντίκρουσμα καὶ τὸ κέφι εἶχε πέσει. Παρὰ τὶς ἀνακοινώσεις καὶ τὴν ἀδημονία τοῦ κόσμου, «Ἀντιφεστιβάλ» δὲν ἔγινε. Ὅταν ὁ κ. Ἐβερτ ὑποχώρησε ἀρκετὰ στὸ θέμα τῶν ἐπιτροπῶν, ἡ Ἐταιρία Σκηνοθετῶν, σὲ μιὰ συνέλευση πού δὲν εἶχε στοιχειώδη ἀπαρτία, ἀποφάσισε «νά μεταφέρει τὴν ἀναμέτρηση στὰ πλαίσια τοῦ Φεστιβάλ» ὅπως εἶπε.

Ὅταν ὅμως ἄρχισαν οἱ διαδικασίες του, μετὰ ἀπὸ τόση ἀμφισβήτηση, ἦταν σὰν κωμῶδια χωρὶς νόημα. Κανένα σεβασμὸ δὲν ἐνέπνευαν οἱ κρίσεις καὶ δὴ οἱ προκρίσεις κι ἄς ἦταν οἱ ἐπιτροπὲς ἐκλεγμένες ἀπ' τὰ σωματεῖα. Μιὰ ταινία πού κόβεται δὲν διαφημίζεται ὅπως παλιά, ὁ δημιουργὸς τῆς μένει μὲ τὰ χρέη. Τὸ ἴδιο καὶ μιὰ ταινία πού δὲ θραβεύεται οὔτε συζητιέται. Ἀκόμα καὶ ἡ διανομὴ τῆς ἐξαρτᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπ' τὸ μηχανισμό διαφήμισης πού στηρίζουν οἱ κριτικοί, χρησιμοποιώντας συνήθως σὰν ἐπιχείρημα τὰ γούστα τοῦ κοινοῦ τοῦ Φεστιβάλ πού ποτὲ δὲν εἶπαν ἀπὸ ποιούς περὶπου ἀποτελεῖται.

Ἐπὶ ἤρχαν βέβαια καὶ τὰ θραβεῖα πού φέτος ἦταν πολλὰ καὶ μεγάλα. Καὶ μοιράστηκαν ἀπλόχερα, ιδίως στὴν ταινία τοῦ Κούνδουρου, προκαλώντας ἔτσι τὸ πολυπόθητο σκάνδαλο πού ἐντόπισε τὸν ἐχθρό: τὸ Φεστιβάλ ἦταν μιὰ ἀναμέτρηση ἰδεολογιῶν κάθε εἴδους καὶ ἀποχωρήσεων, πού διεξήχθηκε στὴν κατάλληλα φορτισμένη ἀτμόσφαιρα. Ἡ ἀγωνία γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ἱστορία ἐμφανίστηκε πάλι σὲ δύο «φιξιόν» καὶ δύο ντοκυμανταίρ, τὸ καθένα μὲ τὴ δική του ἀποψη. Ἐπὶ ἤρχε ἡ παραβολὴ ὅπως καὶ ἡ παρουσίαση τῆς σύγχρονης πραγματικότητας, ἡ ἱστορικὴ ἀναπαράσταση καὶ ἡ ἐλεύθερη ὄνειρικὴ μετάπλαση. Κάθε φιλμ καὶ μανιφέστο.

Τὸ θράδν τῆς ἀπονομῆς τῶν θραβεῶν τὸ κοινὸ ξεσηκώθηκε. Βοῦξε ὁ τόπος ὅτι τὸ κράτος, θραβεύοντας τὴν ταινία τοῦ Κούνδουρου, ἐπιθράβευε τὴ δική του ἰδεολογία: τὸν ξεπερασμένο σωθινισμό καὶ τὸν ἀντιτουρκικὸ ρατσισμό. Τὰ ἴδια εἶπαν καὶ οἱ περισσότεροι κριτικοὶ ἐφημερίδων πού ἦταν παρόντες καὶ μερικοὶ πού δὲν εἶδαν τὰ φιλμ. Ἐτσι! Τώρα, πῶς τὸ κράτος κατάφερε ὄλα αὐτὰ μὲ μιὰ ἐπιτροπὴ πού εἶχε πλειοψηφία ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῶν σωματείων, τί πάει νὰ πεῖ σωθινισμὸς καὶ ρατσισμὸς, εἶναι λεπτομέρειες πού γίνονται ἀκατανόητες μέσα στὴ γενικὴ ὀχλοδοχί. Βέβαια, ἡ ὀθόνη μπορεῖ νὰ δείξει στὸν καθένα ἂν ἡ πολυσυζητημένη ταινία ξεπέρασε τὴ λεπτὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὸ νὰ μιλάς γιὰ σφαγὲς Ἑλλήνων καὶ Ἀρμένιδων στὴ Σμύρνη τοῦ '22 καὶ στὸ νὰ μὴν εἶσαι σωθινιστής. Λίγοι ὅμως θὰ φτάσουν στὴ σκοτεινὴ αἴθουσα χωρὶς νὰ τοὺς συνοδεύει ἡ σκοτεινὴ ὑποψία τοῦ προκατασκευασμένου ἐθνικισμοῦ. Γιατί στίς συζητήσεις περὶ ἐθνικισμοῦ, αἰσθητισμοῦ, ἀτομισμού, ρατσισμού καὶ ἄλλων -ισμῶν τὰ ἰδεολογικὰ στρατόπεδα χαράχτηκαν ἀνεξάρτητα καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ ἔργα: μὲ ζητωκραυγὲς καὶ σφυρίγματα. Οἱ ὑψηλοὶ ὀργανωτὲς τῆς ἐκδήλωσης θὰ πρέπει νὰ τρίβουν τὰ χέρια τους. Ὁ καθένας γίνεται πολὺ εὐκολὰ ὁ ἀντιδραστικὸς τοῦ ἄλλου σ' ἓνα τέτοιο κλίμα...

Μιὰ καινούρια ἔνωση πού ἔγινε τελευταία, τῶν σκηνοθετῶν - παραγωγῶν, προβάλλοντας τὴ νέα κατάσταση τῶν ἀνεξάρτητων κινηματο-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

γραφιστών, θά κουνήσει άραγε καθόλου τά νερά; Τά δέκα σωματεία, πού τόσο επιβλητικά εμφανίζονταν στίς συνεντεύξεις, θά κάνουν τίποτε για τήν επιδίωξη του έλληνικού κινηματογραφου ή θά περιμένουν τό άλλο Φεστιβάλ για άλλη μιá μονομαχία, δικαιώνοντας έτσι τίς συνεπίς προσπάθειες τής έξουσίας νά πνίξει τή φωνή τους καί νά διαιωνίσει τήν άνυπαρξία τους;

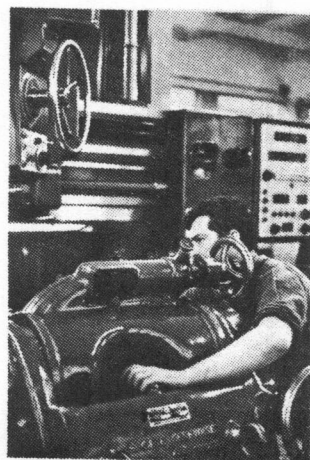
Άννα Δαμιανίδη

Τό «έκτακτο» συνέδριο τής ΓΣΕΕ: διλήμματα καί άποπροσανατολισμοί.

Ο τρόπος μέ τόν όποιο πολιτεύεται ή σημερινή έξουσία στόν εργατικό συνδικαλισμό είναι τό λιγότερο άντιφατικός: ενώ γενικά προβάλλει τήν τακτική καί τήν ιδεολογία του «έκσυγχρονισμού», ειδικά στά συνδικαλιστικά θέματα άκολουθεί τίς παλιές μεθόδους πού συνηθίσαμε νά όνομάζουμε «μακροθεωδωρικές» καί πού βασίζονται στίς πιό ώμές μορφές άντικομμουνισμού. Ο συνδικαλισμός τής κυβερνητικής παράταξης επιβάλλεται στήν εργατική τάξη χάρη στό άπαράδεκτο καταστατικό τής ΓΣΕΕ, τό πλειοψηφικό σύστημα έκπροσώπησης των εργαζομένων, τά σωματεία-σφραγίδες, καί τήν κρατική χορηγία.

Υπενθυμίζουμε ότι, από πολιτική άποψη, ή ήγετική όμάδα τής ΓΣΕΕ, βασίζεται σέ μιá «λεπτή» ίσορροπία μεταξύ κυβερνητικών καί χουντικών συνδικαλιστών. Άλλά παρά τό γεγονός ότι οί άντιθέσεις μεταξύ τους είναι πολλές δέν μεταφράζονται σέ άνοιχτές διαφωνίες καί ρήξη. Μάλιστα, συχνά οί χουντικοί όρουν δυναμικά ως έντολοδόχοι κυβερνητικών παραγόντων. Για παράδειγμα, στίς εργασίες του πρόσφατου Γενικού Συμβουλίου σέ ξενοδοχείο τής Πάρνηθας μετέτρεψαν τήν αίθουσα συνεδρίασης σέ παλαιόστρα καί τούς συμβούλους σέ παλαιούς. Καί παρόλη τήν κατακραυγή, ή κυβερνητική παράταξη δικαιολόγησε τή συμπεριφορά τους χαριτολογώντας: «είναι θερμοδαιμοι καί εύερέθιστοι» (Παπαγεωργίου, «Φωνή τής ΓΣΕΕ», 15. 9. 78). Η κατάσταση αυτή φυσικά δέν είναι χωρίς προβλήματα για τήν ήγετική όμάδα τής ΓΣΕΕ σέ θέματα τόσο γενικών κατευθύνσεων όσο καί τακτικών χειρισμών. Προβλήματα άκόμη δημιουργεί καί τό Διεθνές Γραφείο Έργασίας πού φανερά άντιτίθεται στίς μεθόδους τής ΓΣΕΕ καί τήν ελάχιστη «εύρωπαϊκή» εικόνα πού δίνει ό επίσημος ελληνικός συνδικαλισμός.

Υπάρχουν όμως καί οί άντιπολιτευτικές συνδικαλιστικές παρατάξεις. Πρίν καί μετά τίς εργασίες του Γενικού Συμβουλίου ή άντιπολίτευση, τά διαγραμμένα σωματεία καί οί όμοσπονδίες άνέπτυξαν τεράστια δραστηριότητα καταγγελιών στόν τύπο. Έδώ όμως θά διαπιστώσει κανείς μιá άναδραστική λειτουργία του άντιπολιτευτικού συνδικαλιστικού λόγου πού, όταν δοθεί τό σύνθημα, έκφωνείται, άποκρούεται από τόν παραλήπτη-δέκτη (Κυβέρνηση, ήγετική όμάδα τής ΓΣΕΕ), για νά επιστρέψει στους πομπούς του πού δέν θά τόν θεωρήσουν λιγότερο

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

κατάλληλο για την επόμενη χρήση. Κάποιες ενδείξεις όμως υπάρχουν ότι η αντιπολίτευση θυμήθηκε και μία άλλη μορφή άμυνας εναντίον της κυβερνητικής τακτικής, την αυτόνομη οργάνωση, έξω από την ΓΣΕΕ. Όμως, οι διαγραφόμενες προοπτικές της αντιπολιτευτικής παράταξης δεν είναι καθόλου σαφείς. Αντίθετα η κυβερνητική παράταξη κινείται και με μέθοδο και με σαφήνεια. Το προγραμματισμένο για το καλοκαίρι του '79 συνέδριο της ΓΣΕΕ επισπεύθηκε και θα πραγματοποιηθεί το Νοέμβριο στην Καλαμάτα ως έκτακτο(;;). Η επίσημη ύπαγορεύτηκε από την ανάγκη να προληφθούν πιθανές κινητοποιήσεις των εργαζομένων για τα οικονομικά μέτρα λιτότητας του '78, σύμφωνα με τις υποδείξεις της ΕΟΚ και του ΟΟΣΑ. Άλλωστε ο πρόεδρος της ΓΣΕΕ, στην όμιλία του για την ίδρυση του ΣΚΟΠ από τον κ. Μητσοτάκη, δήλωνε καθαρά: «Τό συνδικαλιστικό κίνημα όντας πίσω από ιδεολογικές και κομματικές τοποθετήσεις πρέπει να γίνει δυνατό, αυτόδύναμο και υπεύθυνο. Πλάι στό προβαλλόμενο κάθε φορά αίτημα να υπάρχει ευθύνη για να κατορθώσει να επηρεάσει αποφασιστικά και θετικά τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις». Η θέση αυτή βρίσκει την πρακτική της, πού άφοϋ περάσει μέσα από διαγραφές σωματείων και διοικητικούς περιορισμούς, θά καταλήξει στή Καλαμάτα, όπου οι προκατασκευασμένες πλειοψηφίες θά συνηγορήσουν στόν κυβερνητικό προσανατολισμό. Για την αντιπολίτευση παραμένει πάντα τό δίλημμα : ναί ή όχι στήν κυβερνητική ΓΣΕΕ ;

Στό βάθος όμως τό δίλημμα αυτό προέρχεται από μιάν άλλη πραγματικότητα του ελληνικού συνδικαλισμού και την καλύπτει: την κατάσταση πού οι αντιπολιτευόμενες οργανώσεις μās δείχνουν καθημερινά. Ότι δηλαδή θεωρούν τον έαυτό τους μαζική οργάνωση όταν καταφέρνουν να αυξάνονται αριθμητικά. Καί τό μέγα πρόβλημα της ενεργού συμμετοχής των μελών εξαντλείται στήν πληρωμή της συνδρομής και τή σωματική παρουσία σέ συνελεύσεις ή συγκεντρώσεις. Άλλά οι συνελεύσεις δεν κάνουν τίποτε άλλο από τό να ψηφίζουν θέσεις πού προκατασκευάζουν οι προβληματογνώστες ενώ τά στελέχη δίνουν τή μάχη για την επικράτηση της αλήθειας και τά μέλη ανεβάζουν ή κατεβάζουν τά χέρια τους. Θά αναφέρουμε δυό χαρακτηριστικά παραδείγματα: 1) τόν ΑΣΔΗΣ, πού πρόβαλε τό ΑΕΜ, αντίγραφο κυριολεκτικά της «φωνής» της ΕΑΔΕ και 2) τις θέσεις των συνδικαλιστών της ΕΣΑΚ-Σ όπου μονότονα πλέον επαναλαμβάνονται τά «συνδικαλιστικά μαθήματα» της ΚΟΑ του ΚΚΕ.

Όμως κάποτε θά πρέπει να πάψουμε να βλέπουμε μιά συνδικαλιστική οργάνωση μέσα από τό εξωραϊστικό πρίσμα των διακηρύξεων της και να εξετάσουμε πύο προσεκτικά την πρακτική της. Καί ή πρακτική των δημοκρατικών παρατάξεων μās δείχνει ότι ό συνδικαλισμός θεωρείται δευτερεύουσα απασχόληση των κομματικών στελεχών-μελών. Γενική είναι ή νοοτροπία ότι ό συνδικαλισμός θά προοδεύσει μόνο αν προωθηθούν και αναπτυχθούν τά αντίστοιχα κόμματα, σά όποια οι συνδικαλιστές είναι έντεταγμένοι. Μέ άλλα λόγια, για πολλούς, τό να ασχολούνται με τά συνδικαλιστικά είναι μιά υποχρέωση πού απορρέει από την κομματική τους ένταξη. Η αντίληψη όμως αυτή και ή πρακτική πού τή συνοδεύει στερούν κάθε δυναμικότητα από τόν συνδικαλισμό. Γι' αυτό και τις ώρες της κρίσης, για τις δημοκρατικές

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

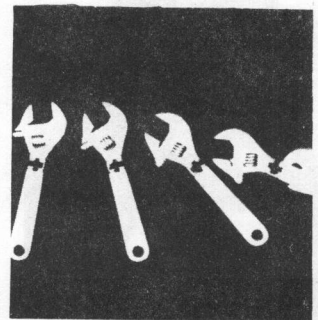
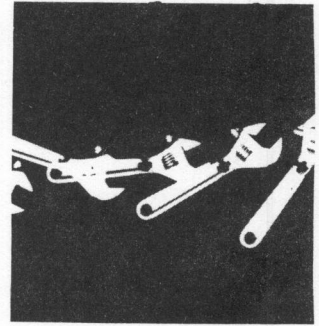
συνδικαλιστικές παρατάξεις (ΕΣΑΚ-Σ, ΑΕΜ, ΠΑΣΚΕ) δέν άπομένει παρά νά συσκέπτονται, νά καταγγέλλουν τόν παραγκωνισμό τους, νά αφήνουν τήν έντύπωση ότι τελικά θά προωθήσουν τήν τρίτη λύση (αυτόνομη οργάνωση), και ότι θά καταγγείλουν τή ΓΣΕΕ και τό φτιαχτό συνέδριό της σέ διεθνείς παράγοντες. Όλα αυτά όμως θυμίζουν ένα ξεπερασμένο καθηκοντολόγιο γιατί μέσα σ' όλα αυτά λείπει εκείνο πού θά δικαίωνα τίς δημοκρατικές συνδικαλιστικές παρατάξεις και θά τίς μετέτρεπε σέ δύναμη μέ καθοριστικό βάρος: ή πολιτικοποίηση (όχι ή κομματικοποίηση) τών προβλημάτων τών εργαζομένων τόσο στήν μικροκλίμακα τους (π.χ. εργοστάσιο) όσο και σέ γενικό επίπεδο (όλόκληρης τής εργατικής τάξης), και ή πραγματική μαζικοποίηση, πού σημαίνει ενεργό και διαπλαστική συμμετοχή τών μελών.

Άν μιά τέτοια αντίληψη προτάνευε, τότε, γιά τό δημοκρατικό συνδικαλισμό, τό δίλημμα : μέσα ή έξω από τή ΓΣΕΕ δέν θά ύπήρχε. Άλλωστε σ' αυτήν τή διλημματική διατύπωση τών προβλημάτων ή άπάντηση εΐναι προκαταβολικά δοσμένη.

Όυτε άποτελεί, φυσικά, άπάντηση στόν κυβερνητικό συνδικαλισμό και τό χαλκευμένο συνέδριο τής Καλαμάτας ή ύπόμνηση ότι τό συνέδριο αυτό συμπίπτει μέ τήν επέτειο γιά τά 60 χρόνια από τήν ίδρυση τής ΓΣΕΕ. Όυτε, άκόμη, χρησιμεύουν οί γενικόλογες εϋχές (π.χ. Ήλ. Στάδερης στήν «Αϋγή» 22.10.78) γιά κάποιο συνέδριο αντιπροσωπευτικό, ένωτικό, πού «θά προγραμματίζει και θά προωθει άγωνιστικά» τά αίτήματα τών εργαζομένων, γιατί άπλούστατα οί εϋχές δέν δείχνουν τό δρόμο και τόν τρόπο τής πραγματοποίησης τους.

Τό πρόβλημα δέν εΐναι νά φτιάξουν οί παλαιάμαχοι ισολογισμούς άγωνιστικής ιστορίας ουτε νά κλαυθμηρίσουμε γιά τό προκατασκευασμένο συνέδριο τής Καλαμάτας γιατί ή ιστορία θά συνεχιστεί και μετά τήν Καλαμάτα. Τό πρόβλημα εΐναι ή δυναμική τών εργαζομένων πού χάνεται ή δέν άναδεικνύεται όσο τούς αντιμετοπίζουν σάν αριθμό (ψηφοφόρος), όσο γι' αυτούς ό συνδικαλισμός άποτελεί άκόμη μιά επιπλέον άγγραφεία: νά πηγαίνουν και στίς συνελεύσεις τών συνδικαλιστικών τους οργάνων. Τά διλήμματα δέν άποτελούν προοπτική πάλης. Γιατί ή κρίση τού συνδικαλισμού - και όσο ύπάρχει κρίση άπαιτείται όλο και περισσότερη ενεργεια γιά νά άποδοθεί όλο και λιγότερο έργο - δέν άπορρέει μόνο από τίς προθέσεις και τήν τακτική τής ήγετικής ομάδας τής ΓΣΕΕ. Όφείλεται στίς ιεραρχικές δομές του, τήν ποιότητα και τόν τρόπο άνάδειξης τής τάξης τών συνδικαλιστών, στούς γενικότερους στόχους του. Γιατί άν άναρωτηθούμε πώς αντιμετοπίζουν τό συνδικαλισμό οί επίσημοι δημοκρατικοί εκπρόσωποί του, δέν θά μπορέσουν νά μās πουν τίποτε παραπάνω από εϋχές, αύξήσεις ήμερομισθίων και καταγγελία τών χουντοκυβερνητικών συνδικαλιστών. Μέ αυτά τά ύλικά όμως δέν μπορεΐ νά ξεπεραστεί ή οργανική κρίση τού ελληνικού συνδικαλισμού. Εκείνο πού κανείς δέν πιστεύει εΐναι, τέλος πάντων, ό άγώνας τών ίδιων τών εργαζομένων.

Χρήστος Ήλιόπουλος

ΙΣΤΟΡΙΑ·ΔΟΚΙΜΙΟ

Π. Πρεβελάκη
Καζαντζάκης
 Απόστολου Σαχίνη
Τετράδια Κριτικής
 Ελένης Ε. Κούκου
Ιωάννης Καποδιστριας
 Γιάννη Μότσιοι
Ανθολογία Ρωσικού Διηγήματος
 Δημήτρη Κιτσική
Συγκριτική Ιστορία
Ελλάδος·Τουρκίας στον 20° Αιώνα

1885

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ» Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.
 Σόλωνος 60 - Αθήνα 135 - Τηλ. 3615077

Στέλεχος του ΚΚΕ Έσωτερικού
ό Κώστας Ζουράρης,
στις σελίδες που ακολουθούν,
κρίνει την κίνηση για τη
συγκρότηση πολιτικού φορέα
της «ΕΑΜογενοῦς Ἀριστεράς»,
πού ὑποστηρίζεται ἀπό τό ΚΚΕ.
Καί τοποθετεῖται.

Τό ζήτημα ὅμως δέν εἶναι μόνο
οἱ τοποθετήσεις τῶν κομμάτων
καί τῶν στελεχῶν τους.
Βρισκόμαστε στά πρόθυρα
τῆς ἐμφάνισης ἑνός πολιτικοῦ
σχηματισμοῦ, πού, μέ καθοδηγητή
τό ΚΚΕ, θέλει νά συσπειρώσει ὅλες
τίς ἐκτός ΚΚΕ «συνεπεῖς δυνάμεις τῆς
Ἀριστεράς, ἰδιαίτερα τῆς ΕΑΜογενοῦς».
Ὁ «μετωπισμός» αὐτός εἶναι γνωστός.
Γνωστή ἡ «θεωρία» του, γνωστή
καί ἡ πρακτική του: παλαιοῦ τύπου
καί ἀτελέσφορη ἡ καταστροφική.

Ἡ γνώση ὅμως δέν προστατεύει πάντα
ἀπό τήν ἀπόγνωση. Γιατί ἡ σημερινή
εἰκόνα τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστεράς
ἐλάχιστα ἐμποδίζει τή διεύρυνση τῆς
παραδοσιακῆς Ἀριστεράς
ἀν δέν προτρέπει σ' αὐτήν.
Γι' αὐτό ἡ ἀνανέωση τοῦ κομμουνιστικοῦ
κινήματος στόν τόπο μας
μπορεῖ νά πάει πολλά χρόνια πίσω,
τό λαϊκό κίνημα καί ἡ προοπτική
τοῦ σοσιαλισμοῦ μαζί.

Τό ζήτημα ξεπερνάει σέ σημασία
τά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει
χωριστά ἡ καθεμίᾳ ὀργάνωση καί
κόμμα τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστεράς.
Τά ξεπερνάει ἀλλά καί ἀναγκάζει
νά ξανατεθοῦν, ἴσως χωρίς θριαμβολογίες,
χωρίς ρητορείες καί χωρίς κομματικό
φανατισμό: πιό κριτικά, πιό συνειδητά,
δηλαδή μέ τρόπο πολιτικό.
Ἄρα πρέπει νά συζητηθοῦν.

Σ' αὐτή τή συζήτηση «ὁ Πολίτης»
ἔχει ὡς τώρα προσφέρει ὅ,τι ἔχει
προσφέρει. Ἄς κριθεῖ.
Δέν πιστεύουμε ὅτι ὅλες οἱ ἀπόψεις
εἶναι σωστές. Πάντως αὐτές πού
μποροῦν νά παρουσιαστοῦν στό περιοδικό
ἔχουν τή θέση τους στό γενικό
προβληματισμό, στή γενική προσπάθεια.

«... ἰδιαίτερα

τῆς ΕΑΜογενοῦς...»

τοῦ Κώστα Ζουράρη

Τί οὖν κελεύω; τὰς προφάσεις ἀφελεῖν...

Δημοσθένους: Κατά Φιλίππου Α', 25

«... οἱ δημοκρατικές δυνάμεις σημείωσαν μιᾶ
μεγάλῃ νίκη. Προωθήθηκε ἡ ὑπόθεση τῆς συ-
σπείρωσης τῶν δυνάμεων τῆς Ἀριστεράς, ἰδιαί-
τερα τῆς ΕΑΜογενοῦς...»

Ἀνακοίνωση τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, 16.10.78

Μεγάλη μας ἡ νίκη, λοιπόν, ἀφοῦ τό λέει ἡ ΚΕ τοῦ
ΚΚΕ. Ἄπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδας οἱ Δήμοι
ἄλωθηκαν ἀπό τούς ΕΑΜογενοῦς συνδυασμούς πού
καταναυμάχησαν τούς ΕΑΜοβριθεῖς ἀντιπάλους
συνδυασμούς, ὅταν θέβαια ἡ ΕΑΜοδόρος αὐτή
ἀθλιότητα δέν χάρισε Δήμους καί δημότες ἐξουθενω-
μένους στήν κεντροδεξιά. Καί δέν θά μιλήσουμε σ'
αὐτό τό σχόλιο γιά τήν ἔσχατη ὑποκρισία ὅλης τῆς
Ἀριστεράς πού ἐπαγγέλεται αὐτονομίες καί αὐτο-
προσδιορισμούς τῶν πολιτῶν, γιά νά καταλήξει στά
νυφοπάζαρα τῶν δημοκρατικῶν συνεργασιῶν: θά
μοῦ δώσεις ἕνα πρόεδρο στόν Ὀρχομένο νά σοῦ
δώσω ἕναν σύμβουλο στό Καματερό. Θά προσπαθή-
σουμε νά ἀνιχνεύσουμε τήν ΕΑΜοφρενίτιδα πού
συνέχει τήν παραδοσιακή Ἀριστερά καί κυρίως τί
μέλλον ζοφερό ἀπεργάζεται τό ΚΚΕ μέ τήν ὀψιμη
ΕΑΜομνημόνευση τοῦ τιμημένου παρελθόντος....

Προκαταρκτική παρατήρηση: πρέπει νά εἶναι με-
γάλη μας ἡ νίκη καί εὐόωνες οἱ προοπτικές τῆς ἀφοῦ
τέσσερα χρόνια μετά τή μεταπολίτευση ἡ ἐπαναστα-
τική ἐμβριθεία τοῦ ΚΚΕ ἀνακαλύπτει τή μελλοντική
στρατηγική μας στίς περασμένες παναλεθρίες μας:
διεύρυνση πρὸς τά πίσω. Ἡ δεξιά τουλάχιστον
προσπαθεῖ νά στήσει τήν ἡγεμονία τῆς σέ πραγματι-
κές καί παρούσες δυνάμεις καί ἡ δυναμική ἀπορρό-
φηση τοῦ Κέντρου καί τῆς Ἐθνικῆς Παράταξης εἶναι
περίτεχνη καί ἱστορικοῦλιστικά ἀφορη. Θά εἶναι δέ
καί ἀποτελεσματική. Οἱ πολυάνυμοι ἐρασιτέχνες τοῦ
διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ θά διαπιστώνουν σύντομα ὅτι
τά μεσομακροπρόθεσμα ἐπιτεύγματα τοῦ ἐλιγμοῦ τῆς
Δεξιᾶς, θά εἶναι πολύ πιό στιβαρά ἀπό τίς πρόσκαι-

ρές του δυσκολίες. Δέν είναι τυχαίο πώς όσοι χρησιμοποιούν τό μαρξισμό σά μέθοδο, χωρίς νά είναι μαρξιστές, αλλά άπλώς αντιμπεριαλιστές, άνησυχήσαν και άγανάκτησαν σφόδρα γιά τίς διεργασίες σέ χώρους πού κανονικά δέν θά έπρεπε νά τούς άπασχολούν. Καί έτσι φαίνεται, ότι ή Δεξιά όχι μόνο άγαπά τό μέλλον αλλά έχει έμπιστοσύνη και στό μέλλον της. 'Η 'Αριστερά, φαίνεται, άγαπά μόνο τό παρελθόν και έχει έμπιστοσύνη στή νεκροφιλία της.

...ιδιαιτέρα τής ΕΑΜοβριθούς

Καί φυσικά τά άγαθά τών άπόντων ύπάρχουν γιά τούς παρόντες...

Δημοσθένους, Κατά Φιλίππου Α, 6

Κυκλοφόρησε «'Ο δρόμος τής αγροτιάς»

Μέ πλούσια ύλη και σέ 10 σελίδες κυκλοφόρησε τό 13ο φύλλο του «Δρόμου τής αγροτιάς», όργανου του 'Αγροτικού Κόμματος 'Ελλάδας (ΑΚΕ). 'Ανάμεσα στα περιεχόμενα του σημειώνουμε:

— Κύριο άρθρο του Γ. Γραμματέα του ΑΚΕ Θεόδωρου Γιαννόπουλου γιά τό νόημα τών δημοτικών και κοινοτικών εκλογών.

— Άρθρο του Ν. 'Αντωνίου, μέλους του ΠΓ του ΑΚΕ γιά τήν 37η επέτειο του ΕΑΜ.

Άρθρο του Κώστα Μεσογείτη μέ τίτλο: «Ελιεύματα ή σκληρύνση και πισωδρόμηση. Ένα διεξίλιδο μέ τίτλο «'Η φωνή τής ύπαιθρου» μέ άνταποκρίσεις και άποσπάσματα άπό τόν έπαρχιακό τύπο. Σχέλια και σημειώματα γιά τά επίκαιρα άγροτικά προβλήματα, όπως τή συμπίεση του πραγματικού εισοδήματος τών άγροτών, τά κέρδη τών έμποροβιομηχανών, τήν αύστηρότερη «λιτότητα» σέ βάρος τών εργαζομένων, τόν έμπαιγμό τών άποζημιώσεων του ΟΓΑ, τά κυβερνητικά μέτρα γιά τό βασμάι, τά κρηφοστάφια και τή σουλτανίνα, τίς διεκδικήσεις τών παραγωγών έσπεριδοειδών.

Άρθρο γιά τούς βαρείς όρους, πού επιβάλλονται στήν ελληνική γεωργία γιά τήν ένταξη στήν ΕΟΚ.

Έρώτηση α': ποιός αιωνόβιος θυμάται τί ήταν και πότε ήταν τό ΑΚΕ;

Έρώτηση β': ποιός άγρότης ξέρει τό όνομα του Γενικού Γραμματέα του ΑΚΕ;

Έρώτηση γ': Σέ ποιές εκλογές εμφανίστηκε αυτότελώς τό ΑΚΕ;

Καί δέν είναι φυσικά μόνο τό εκτόπλοσμο του ΑΚΕ. Άν προσέξουμε τό γαλαξία ΚΚΕ, θά άντιληφθούμε ποικίλα μόρια, σωματίδια άσωμάτων κατά τά άλλα όργανισμών, πού συντηρούνται μέσα στό ζεστό χνώτο του Μεγάλου 'Αδελφού. Καί φαιδρά και σκοτεινά, όλα αυτά τά ρινιόματα τής πάλης τών τάξεων

ζούν τή παραχωρημένη και διατεταγμένη νεκρή ζωή τους, επειδή τό ΚΚΕ πρέπει νά μπορεί νά λείει στή λίθινη όρολογία του τά έξής: «... ιδιαιτέρα τής ΕΑΜογενοϋς, και δυνάμωσε ή έπιρροή του ΚΚΕ. Αυτό εκφράστηκε στή συνεργασία του ΚΚΕ μέ παράγοντες τής ΕΔΑ και άλλων δυνάμεων τής 'Αριστεράς...¹».

'Η λίθινη όμως όρολογία, πού προκαλεί θυμηδία, κρύβει μία γρανιτώδη πολιτική επιδίωξη, αλλά αυτή προκαλεί άποτροπιασμό: τό ΚΚΕ ξέρει ότι πρέπει νά προσφέρει στους όπαδούς του τήν ψευδαίσθηση τής συναλλαγής μέ τίς δημοκρατικές, κομμουνιστικές, σοσιαλιστικές δυνάμεις. Ξέρει ότι κι ό πιο πειθήνιος σύντροφος γνωρίζει καλά, ότι ένα μέν είναι τό ΚΚΕ αλλά λίγο, κι ότι τό σοσιαλισμό δέν θά τόν χτίσει μέ τόν έαυτό του. 'Η γραφειοκρατική του όμως φύση και ή φύση τής συγκυρίας πού τό γέννησε και τό συντηρεί, ώθούν τό ΚΚΕ νά χτίσει τίς συγκεκριμένες συμμαχίες εις βάρος τών άλλων και κατ' έντολήν — διεθνιστική — τρίτων. Συσπείρωση μέ ύπαρκτους όργανισμούς σημαίνει διαπραγμάτευση ούσίας και αυτή κινδυνεύει νά άνάψει πυρκαγιές τόσο καυτές γιά τό σοσιαλισμό, τήν πολυμέρεια (πλουραλισμό), τήν έλευθερία, ώστε νά μή μπορεί νά τίς αντιμετώπισει ό τυρτίμαχος ιστορικός ύλισμός του ενός μέν, αλλά γιά τή περίπτωση άνεπαρκούς ΚΚΕ.

Τό τοπίο είναι άμείλιχο: όσο τό ΚΚΕ θά είναι άνίσχυρο «ύποκειμενικά» (λόγω θεωρητικού άναλφαβητισμού) και άπραγο «άντικειμενικά» (λόγω έγγενούς και διεθνιστικής ιδιοτέλειας) νά όρθοφωνήσει επιτέλους τόν Μάρξ και τόν Λένιν στήν έσωκομματική του λειτουργία, στή σχέση του μέ τόν έξω κόσμο και στίς προτάσεις του γιά τό σοσιαλισμό, τόσο τό ΚΚΕ θά είναι άνίκανο νά κάνει συμμαχίες. Θά μετεωρίζεται όφθαλμαπάτες γιά τούς όπαδούς, θά έγκαθιδρύει άδουλους γιά νά άποφύγει τούς συνεργάτες, και θά έδραιώνει συνοδοιπόρους πού θά του φεύγουν μέ τήν πρώτη ύπεργολαβία, πού θά προτείνει σ' αυτός ή άστική τάξη. Άνίκανο και έπίμονο, άνενεργό αλλά δραστήριο, τό ΚΚΕ θά προσπαθήσει βραχυπρόθεσμα, μέ τήν ίσοπεδωτική και άποτελεσματική παρέμβαση πού μπορεί νά έχει, νά τιθασσεύσει και νά χειραγωγήσει τό τμήμα του λαού πού του έπιμέτησαν οι έσωτερικές του και διεθνείς του προδιόγραφές.

Είναι πρόδηλη ή ρευστότητα τής ελληνικής κοινωνίας στή σημερινή και αύριανή της φάση, είναι εκδηλη ή εύθραυστη άκόμη κατανομή τών «εκλογέων» κι όχι τών πολιτών άνάμεσα στό ΠΑΣΟΚ, τό ΚΚΕ και τούς λοιπούς και είναι πασιδήλη ή γενική εκκρεμότητα: τό άμφοτεροβαρές ΠΑΣΟΚ τείνει λογικότερα νά διευρυνθεί προς τά δεξιά και στίς δημοτικές εκλογές ή όργανωτική του άνομοιογένεια έδειξε ότι ύπάρχει μόνο μέσα σέ έγέρσιμες ήμερομηνίες — στόχους και ως άμορφος συναγεμός. Του διαφεύγει ή

καθημερινότητα και διαχέεται μέσα της. Στο προβλεπτό άκρη παρόν, τό ΠΑΣΟΚ θά όρίζεται και θά έξαντλείται από τό τρίπτυχο: ένας έξώστης, ένα μικρόφωνο, ένας Άνδρέας. Ή μετακύλιση του ΠΑΣΟΚ πρός τό Κέντρο, ή έσωκομματική του ύποθερμία και ή καχεξία της όργανωτικής του καθημερινότητας θέτουν πάλι επίτακτης τή διεκδίκηση του 15 μέ 20% των εκλογέων – πολιτών που αποτελούν τό έλαστικό αλλά άσυμπέστο πολιτικό μέγεθος της ελληνικής Άριστερας. Τό φανερό μυστικό που διατρέχει τό άσυμπέστο αυτό 15 μέ 20% είναι τό έξής: όσο τό ΚΚΕ θά είναι αυτό που είναι, τό πολιτικό αυτό μέγεθος δέν θά μπορεί νά έλεγχθεί ιδεολογικά και όργανωτικά στο σύνολό του από τό ΚΚΕ, έπ' όφελεία προφανώς του ΠΑΣΟΚ. Ή διασταλτική πολυφασία του ΠΑΣΟΚ, του παρέχει σ' αυτές, και μόνο σ' αυτές τίς συνθήκες, τή δυνατότητα νά λειτουργήσει ως ρακοςυλλέκτης και όχι βέβαια ως πολυσυλλέκτης στον πολυδιασπασμένο άριστερό χώρο. Διότι, ή πολυσυλλεκτική λειτουργία ως πρός τό εκλογικό σώμα, που μερικοί άναγνωρίζουν στο ΠΑΣΟΚ, έπιζητεί τή ύπαρξη αντίστοιχης λειτουργίας στο έσωκομματικό καθεστώς όπως π.χ. στο Σοσιαλιστικό Κόμμα Γαλλίας, πράγμα που προκαλεί στο σημερινό ΠΑΣΟΚ τή γνωστή άλλεργική άπώθηση υπό μορφή διαγραφών.

Ή κατάσταση αυτή είναι γνωστή στο ΚΚΕ. Έξ' ού ή έπαμφοτερίζουσα άγωνία του. Τά άγαθά αυτής της Άριστερας, που μέ τό άπωθητικό προσωπείο του ΚΚΕ δέν μπορεί παρά νά άπουσιάζει από τό τοπίο του 20%, θά κυλήσουν στο ΠΑΣΟΚ. Για νά μή κυλήσουν πρός τά εκεί θά έπρεπε τό ΚΚΕ νά δεχθεί τή παρουσία των άλλων ύπαρκτων παρόντων της Άριστερας. Έπειδή όμως ή παραδοχή των ύπαρκτων παρόντων κινδυνεύει νά μοιράσει τά άγαθά, τό ΚΚΕ προτιμά νά χρίσει τούς άνύπαρκτους ως ΕΑΜογενή Άριστερά, χαρίζοντας ένα όλόκληρο κόσμο στο πολύ παρόν ΠΑΣΟΚ, διότι κανείς βέβαια έξέφρων ΕΑΜογενής δέν άναγνωρίζεται στους ΕΑΜόσουλους άχυράνθρωπους του ΚΚΕ ενώ τό ΠΑΣΟΚ είναι και όλίγον ΕΑΜοδριθές...

...ιδιαιτέρα της ΕΑΜοστεγούς;

... αλλά αυτό τό είδε καλά, ότι όλα αυτά (...) θρίσκονται στή μέση ως έπαθλα για τό νικητή...

Δημοσθένους, Κατά Φιλίππου Α, 5

Αυτό τό είδε πράγματι καλά τό ΚΚΕ. Είδε ότι, στή σημερινή του φάση, δέν μπορεί νά θέλει τήν πραγματική συνεργασία μέ τίς ύπαρκτες άριστερές δυνάμεις, επί ποινή άκυρότητας του ήγεμονισμού του. Είδε, παράλληλα, ότι αυτή ή κληρονομιά του ΕΑΜ θρίσκειται πανταχού παρούσα αλλά χωρίς πολιτικό φορέα λόγω πολυκεντρισμού και άσυναρτησίας των ύπαρκτων άριστερών φορέων. Ή κατάσταση είναι άπλή: τό ΚΚΕ μή μπορώντας προσωρινά νά αλλάξει δέν μπορεί νά θέλει τή συσπείρωση των ΕΑΜογενών δυ-

νάμεων. Μήν κάνοντας όμως τή συσπείρωση προωθεί τό ΠΑΣΟΚ. Για νά μήν προωθηθεί τό ΠΑΣΟΚ και για νά μή αυτονομηθεί ή όλόγυρα από τό ΚΚΕ ΕΑΜογενής Άριστερά, πρέπει νά διοριστούν οι έντολοδόχοι, νά έξευρεθούν οι άχυράνθρωποι και νά βαφτιστούν τά κύμβαλα τά άλαλάζοντα έτερόφωνους ήχους. ΕΑΜοτραφείς γηγορείτε! Ή άνακοίνωση της ΚΕ του ΚΚΕ δέν αφήνει περιθώρια δισταγμών. Συντομότατα δίπλα στο άλήστου λήθης άγροτεμάχιο του ΑΚΕ θά λάμψει ό τόπος από τή μαρμαρυγή μυρίων δσαν, και ιδιαίτερα της ΕΑΜογενοϋς... Διότι τό ΚΚΕ θά έπιχειρήσει νά άρπάξει τό έπαθλο. Και νά τό συνθλίψει. Μήν μορτώντας νά έχει στρατηγική για τό μέλλον, άδυνατώντας νά χτίσει τό παρόν με τούς παρόντες, θά νεκραναστήσει τούς νεκρούς. Άνίκανο τό ΚΚΕ νά κάνει νέα ιστορία προσπαθεί νά τήν έπαναλάβει, περιφρονώντας βέβαια τό Μάρξ ό όποιος ισχυρίζεται ότι ή ιστορία δέν έπαναλαμβάνεται παρά μέ τή μορφή της φάρσας. Θά ύποστούμε όπου νάναί πολυθέλητρες παραφνάδες που θά προσπαθήσουν νά μάς σαγηνέυσουν μέ έπικλήσεις ΕΑΜοφροσύνης.

Τό ΕΑΜ φυσικά, ή ιερή του μνήμη, τό άγιο δράμα και ό λαός του θά είναι έξω από τό ΕΑΜοστεγές αυτό συνονθύλευμα. Άλλά μήπως θά είναι ή πρώτη φορά; Έξεστι τώ ΚΚΕ άσχημονείν.

...ιδιαιτέρα της ΕΑΜοκτόνου;

Διότι όλοι θέλουν νά συμμαχοϋν και νά ύπολογίζουν αυτούς τούς όποιους βλέπουν ότι είναι όργανωμένοι και άποφασισμένοι νά κάνουν αυτά που πρέπει.

Δημοσθένους, Κατά Φιλίππου Α' 7

Τό ΚΚΕ άσχημονεί αλλά προχωρεί. Και όσο προχωρεί, ή έκταση της προόδου του θά άμβλύνει τήν ένταση της άσχημοσύνης του έπειδή στήν πολιτική ή ισχύς καλύπτει συνήθως τό όνειδος. Ή έπιτυχία μέ τή σειρά της προσελκύει. «Όλοι» λοιπόν ύπολογίζουν τούς όργανωμένους, γιατί όλοι τούς φοβούνται και όλοι επιδιώκουν προσεγγίσεις. Όσο τό ΚΚΕ θά προχωρεί, τόσο αυτό που μονομερως θά προσχωρεί χωρίς διαπραγματευτική δύναμη, χωρίς βάρος, θά ύποδαθμίζεται σε πολιτικό ούραγό και θά συρρικνώνει μέ τή σειρά του σε κενό ήχειό τό πολιτικό σχήμα που εκπροσωπεί ή που κατασκευάζει.

Ποιοί όλοι; Όλοι λοιπόν, όσοι γενικά και άόριστα άνήκουν στον άνανεωτικό χώρο και δέν έχουν έκτεθει άνεπανόρθωτα στο έσωκομμουνιστικό όλοκαύτωμα. Όλοι, σ' όσους ή δουλειά τους, ή έπιβίωσή τους, τούς επιβάλλει νά μή άγνοούν αυτούς που όλοι ύπολογίζουν και νά ύπολογίζουν αυτούς που είναι όργανωμένοι και άποφασισμένοι. Δίπλα στους τίμιους άτολμους θά έμφανιστούν οι άδίστακτοι εύτολμοι, έτοιμοι νά ιερουργήσουν στο όνομα του καθαγιασμένου ΕΑΜ και νά χριστούν ιεροθύτες της ΕΑΜογενοϋς ίε-

ροσυλίας. Καιροσκόποι του ρεαλισμού έλλοχεύουν ήδη, διότι η έμπειρη δσφρησή τους έρμήνευσε αυθεντικά τό γνωστό έδάφιο στην ανακοίνωση της ΚΕ του ΚΚΕ τής 16.10.78.

Ήδη είχαμε τά πρώτα κρούσματα, τηλεγραφήματα συμπαράστασης «στελεχών» πού περνούν πάνω από τό κεφάλι των έκλεγμένων και άρμοδιών καθοδηγητικών όργάνων, δυσδιάκριτες παρουσίες στίς «συνεπείς» έξέδρες, περιμένοντας πότε μέ τό καλό θά έξαργυρωθεί ή παρουσία μέ μία εϋδιάκριτη πιά «αϋτοτελή» έξέδρα και έπεται συνέχεια. Καί όλοι δορυφόροι βέβαια, αντιστάσεως μή οϋσης και χοροστατούντος του «Ένός», θά συμπράξουν στή νέα ΕΑ-Μοκτονία. Μεγάλη όντως νίκη και «ιδιαίτερα τής ΕΑΜογενοϋς Άριστερās»...

...ιδιαίτερα του ΕΑΜοκονιορτου;

Ήπό ένα σημείον πού τό όρίζει, δεξιά, όγκώδης και άπορρωξέ θράχος, και άριστερά μία μικροτέρα και ήπιωτέρα βραχώδης προεξοχή, χαινεί ένα διάστημα...

Ήνδρέα Ήμπειρίκιν, Τόπος τοπειού

Χαινεί ένα διάστημα στίς παρυφές ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ. Αίωρείται ένας κονιορτός κομματιδίων και όνειροπολήσεων πού προέρχεται κατά μέγα μέρος από τό ΕΑΜ ή τό τέως ένιαίο ΚΚΕ, πού αναφέρεται στο ΕΑΜ, πού επιδιώκει τό όραμα και τό ήθος του ΕΑΜ. Κονιορτός πολύτιμος, άπαραίτητος, άναντικατάστατος. Καί αίολος διότι άνίσχυρος. Καί άνίσχυρος διότι κονιορτός.

Χαινεί ένα διάστημα, μέσα στο όποιο αντιστάσεως μή οϋσης, σταδιακά τό ΚΚΕ θά εκμαυλίσει ή θά εκφοβίσει διασπασμένες συνειδήσεις και τίς έρημες δομές. Καί θά στήσει μορμολύκεια σε πολιτικές παράγκες, θά άνεδάσει παραστάσεις μέ τίς ξεπνοες σκιές.

Ποιός φταίει; Μά φυσικά όλοι μας και φυσικά όχι τό ΚΚΕ. Ποιός όλοι μας; Μά φυσικά όσοι από μας είχαν τό μεγαλύτερο μέγεθος, έχουν και τή μεγαλύτερη εϋθύνη, δηλαδή έμεις του ΚΚΕ Ήσωτερικού, πού πρέπει πιά μέ τέσσερις έκλογικές άναμετρήσεις σε τέσσερα χρόνια νά αντιληφθοϋμε τήν κυρίαρχη και άξεπέραστη πιά αλήθεια: τό 1968, «ξεκινήσαμε τόν πόλεμο για νά τιμωρήσουμε τόν Φίλιππο ενώ τό τέλος τον τώρα είναι πώς νά μήν κακοπάθουμε από τόν Φίλιππο²». Τό 1968 διεκδικούσαμε τήν αυθεντική εκπροσώπηση των Έλλήνων κομμουνιστών ενώ τό 1978 ή διεκδίκηση είναι πιά χωρίς αντικείμενο. Τό 1968 ή ανανέωση του ΚΚΕ περνούσε μέσα από τή διάσπαση του ΚΚΕ. Τό 1978 ή ανανέωση του ΚΚΕ θά περάσει ή δέν θά περάσει, μόνο μέσα από τό ΚΚΕ. Τό ένα, τό μόνο, τό οίκτρό...

Ή ζωή επιβεβαίωσε τήν επιβλητική ρήση του Ήνγκελς ότι κάθε φορά, σε κάθε φάση, ή ιστορία είναι

ένα τελικό αποτέλεσμα συγκρουομένων θελήσεων, τελικό αποτέλεσμα πού κανείς δέν θέλγει: ή ζωή επιβάλλει τώρα στο ΚΚΕ έσωτερικό νά πάψει νά θέλει αυτό πού θέλησε στην άρχή - δηλαδή τά σύμβολα και τή σφραγίδα - και νά άρχίσει αυτό, πού μπορεί νά γίνει, δηλαδή νά γίνει ό άξονας ενός επαναστατικού φορέα, μαρξιστικού και μή ρεφορμιστικού, χωρίς τό ΚΚΕ στην πρώτη φάση.

Τό ΚΚΕ Ήσωτερικού πρέπει, πρώτο αυτό, νά όργανώσει τό χαιόν διάστημα πριν καταληφθεί από τό ΚΚΕ. Τό ΚΚΕ Ήσωτερικού πρέπει νά περικυκλώσει τό ΚΚΕ, προτείνοντας αυτό πρώτο τή συσπείρωση των ΕΑΜογενών μειοψηφιών, προτου οι μειοψηφίες άλωθούν και άλλιωθούν από τό ΚΚΕ. Πρέπει όλοι νά αντιληφθοϋμε ότι ό καιρός τής όλιγορίας πέρασε, ότι αυτό πού δέν θά επιχειρηθεί από μας, θά έφαρμοστεί στρεβλωτικά και άμείλικτα από τό ΚΚΕ. Είναι καιρός πιά για τό ΚΚΕ Ήσωτερικού νά πάψει νά σέρνεται από τά γεγονότα, «ότι δει(...) οϋκ άκολουθείν τοίς πράγμασι άλλ' (...) έμπροσθεν είναι των πραγμάτων³». Άς προηγηθεί, γιατί άλλως θά ήγηθεί όριστικά και άμετάκλητα τό ΚΚΕ.

Διότι είναι ήλιου φαινότερον, ότι τό ΚΚΕ θά διαπράξει τήν ΕΑΜογενή του συσπείρωση μ' όποιους δελεάσει, μ' όσους απειλήσει, μ' όσους κουράσει. Καί δυστυχώς για τήν «αϋτόματη άκτινοβολία των ιδεών μας», δυστυχώς δέν ύπάρχει καμία έγγύηση από τόν αϋτοματισμό τής ζωής, ότι ή ΕΑΜογενής τερατογονία του ΚΚΕ δέν θά είναι σχεδόν πειστική για τούς άφελείς και τούς άπογοητευμένους και άπολύτως διαλυτική για τούς έθελουτυφλοϋντες.

Ήνα παράδειγμα;

Ποιός από μας τούς «άνανεωτικούς» πού ψηφίσαμε Μπέη δέν ξέρει στά βάθη τής ψυχής του ότι ό Μίκης, άνεξάρτητα από τίς πολιτικές του παλινωδίες, ήταν ό άξιότερος για Δήμαρχος Ήθηναίων; ότι αϋτή τήν ίερή Πόλη πού δίδαξε τή Δημοκρατία τήν εκφράζει αυθεντικότερα ό μουσουργός άπ' ότι θά τή διαχειρισθεί ό άχρους και άοσμος κατά προσέγγιση τεχνοκράτης, πού δέν είναι άλλωστε και άμοιρος όππορτουτισμού, όπως απεκάλυψε χωρίς νά διαψευσθεί ό Πλυτās;

Ήπενθυμίζω ότι στή Ρώμη, πού έχει μεγαλύτερα χάλια από τήν Ήθήνα, τό ΚΚ πρότεινε και έβγαλε δήμαρχο ένα γεροσοφό τεχνοκρατικό γιατί εκρινε ότι ή Ρώμη έχει άνάγκη από Πνεϋμα. Τά σκουπίδια, άκόμη κι αν μας πνίγουν, έπονται στους λαούς πού έχουν άνάγκη νά κοινωνοϋν μέ τή μνήμη για νά χτίσουν τό παρόν τους. Καί οι τεχνοκράτες ως γνωστόν είναι άμνήμονες.

Στή «συνεπή» έξέδρα του Μίκη, δίπλα του, βρισκόταν ό άλλος μορφοπλάστης τής νεοελληνικής φωνής, ό Ρίτσος: ή γλώσσα μας και τό τραγούδι μας ήταν εκεί. Άλλά μείς ψηφίσαμε Μπέη... Εϋτυχώς τουλάχιστον, πού πίσω από τούς χρησιμωδούς περιφερόταν οι σκυθρωπές μορφές των μεγάλων Σιωπηλών του «Ένός» και ό φόδος πού προκαλοϋσαν άμβλυνε τήν πίκρα τής ψήφου μας. Ής πότε όμως ό κονιορτός τής Ήνανέωσης θά κονιορτοποιεί τόν κόσμο του;

...ιδιαιτέρα μιᾶς νέας ΕΑΜογονίας;

Ἄν ὁμως μένουμε ἐπὶ τόπου ἀκούγοντας τοὺς ἀρμόδιους νὰ ἀλληλοβρίζονται καὶ νὰ ἀλληλοκατηγοροῦνται τότε οὐδέποτε θὰ κάνουμε τίποτε ἀπὸ ὅσα πρέπει.

Δημοσθένους Κατὰ Φιλίππου Α', 44

Τό ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ πέρασε πολὺ καλύτερα ἀπ' ὅσο φοβόμασταν τὴ δοκιμασία τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν, πού ἤρθαν ἀμέσως μετὰ τὴν συντριβὴ τῶν βουλευτικῶν τοῦ '77 καὶ τὸ τέλμα τοῦ Συνεδρίου του, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ '78.

Τόσο τὸ καλύτερο. Τόσο τὸ καλύτερο, γιατί χωρὶς τὸ ἄγχος μιᾶς νέας ἤττας μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι φτάσαμε στὸ σημεῖο ὅπου μᾶς εἶναι δυνατό νὰ λησάζουμε χωρὶς νὰ βουλιάζουμε κι ὅτι αὐτὴ ἡ λαθρεπιβίωση δέν εἶναι βέβαια πολιτικὴ παρουσία. Τόσο τὸ καλύτερο, γιατί θὰ μπορέσουμε νὰ ἐπεξεργαστοῦμε μιά στρατηγικὴ στὴ θέση τῆς σημερινῆς μας ἀφασίας πού δέν θὰ ὀφείλει τίποτε στὸν πανικό, ἐφόσον ἐξακολουθοῦμε νὰ ὑπάρχουμε. Πρέπει ὁμως προηγουμένως νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι μετὰ τὴν ἤττα τοῦ Νοέμβρη '77 δέν ἔχουμε στρατηγικὴ, ἐκτός βέβαια ἀν' ἡ λαθρεπιβίωση ἐπέχει θέση στρατηγικοῦ προσανατολισμοῦ. Τό ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ, μετὰ τὸ Νοέμβρη τοῦ '77 δέν ἔχει στρατηγικὴ γιατί δέν μπορεῖ νὰ κάνει πολιτικὴ, δηλαδή νὰ παρεμβαίνει μὲ βάρος στὰ πολιτικὰ πράγματα. Μετὰ τὴν ἀπόγνωση τῆς ἤττας ὀδηγηθήκαμε ἀνεπαισθήτως σὲ δύο ἐνδιάθετες συμπεριφορές, πού δέν εἶναι πολιτικὴ στάση, ἀλλὰ ὑποπολιτικὴ ἐθελοτυφλία.

Πρώτη εἶναι ἡ ἐνδιάθετη συμπεριφορὰ τοῦ φτωχοπρόδρομου: εἴμαστε μ' ἄλλα λόγια ὀπαδοὶ πιά μιᾶς ἀνανέωσης μικρᾶς ἀλλὰ ἐντίμου, ξέροντας ἀλλὰ χωρὶς νὰ τὸ ὁμολογοῦμε ὅτι ἡ ἀνανεωτικὴ μας ἀκτινοβολία δέν μπορεῖ πιά νὰ ἐπηρεάσει οὔτε νὰ ἀναστείλει τὸν ὀγκόλιθο τοῦ ΚΚΕ. Γινόμαστε οἱ ζηλωτὲς τοῦ τί εἴχαμε - τί χάσαμε, λέμε ὅτι ἀρκούμαστε στὴν ἐνίσχυση πρωτίστως τοῦ κόμματός μας, κάνοντας ὅτι δέν καταλαβαίνουμε τὸ ὀξύμωρο μιᾶς ἐργασιοθεραπείας χωρὶς στρατηγικὴ.

Δεύτερη εἶναι ἡ ἐνδιάθετη συμπεριφορὰ τοῦ κοσμοκαλόγερου: τὴν ἐπομένῃ κίολας τῆς συντριβῆς, μὲ τὴν ἥρεμη συντριβὴ τοῦ ἀγιορείτη ἀναχωρητῆ διακηρύξαμε ὅτι ἡ φάλαγγα τῆς ἀνανέωσης μπήκε στὴν ἐρημο κι ἀρχίσαμε τὴ μακρὰ πορεία πρὸς τὸ πουθενά... Μὲ τὴ συνείδηση μάλιστα ἀναπαυμένη, διαπιστώνοντας ὅτι ἐμᾶς μὲν δέν μᾶς ἀγάπησαν, τίς ιδέες μας ὁμως τίς υἰοθέτησαν.

Δυστυχῶς πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν ὀρθὴ ἀνασύνταξη τῶν δυνάμεών μας, πού κι αὐτὴ βρῖσκει τὰ ὄρια τῆς στὴν ἔλλειψη στρατηγικῆς μας, ὅλα τὰ ἄλλα γενναῖα πείσματά μας δέν εἶναι παρά ἓνας ἰδιότυπος *σεκταρισμός*, ἀνώτατη φάση τοῦ πολι-

τικοῦ μηδενισμοῦ. Διότι μηδενίζουμε τὴν ἱστορικὴ σημασία πού εἶχε ἡ διάσπαση, ὅταν δέν θέλουμε νὰ δοῦμε ὅτι ἡ λογικὴ τῆς διάσπασης ἔχει πιά ξεπεραστεί. Διότι μηδενίζουμε τὸν ἑαυτό μας, ὅταν στὴ θέση τῆς προβληματικῆς ἀκτινοβολίας μας προτείνουμε τὴν ἀναδίπλωσή μας. Διότι μηδενίζουμε τὴν ποιότητά μας, ὅταν ἀρνούμαστε νὰ τὴν ἐπεκτείνουμε σὲ χώρους, πού ἐνῶ κατ' ἀρχὴν εὐνοϊκοὶ σὲ μᾶς, διαπιστώνουν τὴν παρατεινομένη ἀποχὴ μας καὶ ὑφίστανται τὴν ἐπεκτεινόμενη πολυπραγμοσύνη τοῦ ΚΚΕ.

Τί νὰ κάνουμε; νὰ τολμήσουμε...

Τί νὰ τολμήσουμε; νὰ τολμήσουμε μιά στρατηγικὴ...

Ποιὰ στρατηγικὴ; τὴ συγχώνευση.

Τί νὰ συγχωνεύσουμε; Νὰ συγχωνεύσουμε τὸ διάστημα πού χαίνει...

Πῶς;

... Οὔτε προβλέπετε τίποτε σὲ σχέση μὲ τὰ γεγονότα πρὶν μάθετε ὅτι κάτι γίνεται ἢ ὅτι ἔχει γίνει. Κι αὐτὰ μὲν ἦταν προηγουμένως ἴσως ἀρκετά. Τώρα ὁμως εἶναι τόσο κρίσιμα ὥστε δέν πάει ἄλλο.

Δημοσθένους, Κατὰ Φιλίππου Α', 41

Πῶς; Μὲ λογιισμό καὶ μ' ὄνειρο. Ἐπαναστατικά.

Βαλτώσαμε κι ἔχουμε παρασύρει τὸ σύνολο τῆς ἀδέσμευτης ἀριστερᾶς στὴν περιπέτεια. Ἄν συνεχίσουμε νὰ παραμένουμε στὴν ἀκινησία μας, τὸ κινούμενο ΚΚΕ δέν θὰ ἔχει παρὰ νὰ ψαρέψει στὸ δάλτο τὰ μικρομόρια πού τοῦ χρειάζονται γιὰ νὰ στήσει τὸ θίασο σκιῶν του. Ἡ ἀμοιβαία μας ἀπεμπλοκὴ προϋποθέτει τὴν ἀνάληψη τολμηρῶν πρωτοβουλιῶν ἀπὸ τὸ ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ, ἀφοῦ ἐκεῖ βρῖσκεται ἡ κύρια δύναμη τοῦ χαίνοντος διαστήματος. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἀρχίσει μιά ὀλικὴ διανοητικὴ στράτευση τῶν μελῶν του γιὰ τὴν ἐπεξεργασία καὶ ὑλοποίηση μιᾶς σειρᾶς ἐνεργειῶν:

1. Πρέπει νὰ λυθεῖ ταχύτατα ὁ βυζαντινισμὸς τοῦ τίτλου γιὰ τὸν ὁποῖο ἄλλωστε ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ ἔχει δεσμευτεῖ γιὰ διατύπωση προτάσεων ἀπὸ τὸ 2ο (10ο) συνέδριό μας. Ἡ εἰκονομαχία αὐτὴ πρέπει ἐπιτέλους νὰ λήξει μὲ μιά νίκη τῆς κοινῆς λογικῆς, δηλαδή μὲ ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου. Στὶς δημοτικὲς ἐκλογές φάνηκε, π.χ. στὴν Καισαριανή, στὴν Καλαμαριά, ὅτι δέν εἶναι ἡ σφραγίδα μας πού πείθει, ὅταν πείθει, ἀλλὰ ἡ τολμηρὴ ἀντιπαράθεση, ἡ πολιτικὴ τιμότητα ἀπέναντι στὴ μισαλλοδοξία τῶν ὑποτελῶν τοῦ Δόγματος. Ἡ ἀποδέσμευση αὐτὴ ἀφενὸς μὲν θὰ ὑποχρεώσει πιά τὸ ΚΚΕ νὰ ἐγκαταλείψει τίς ἐν ἀμαρτίαις προφάσεις, ἀφετέρου θὰ πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἔναυσμα γιὰ μιά ὀργανικὴ προσέγγιση στὸ νέο σχῆμα

δλων αὐτῶν πού ἀπωθοῦσε καί ἀποθάρρυνε ἡ ἀτέρ-
μονη ἀντιδικία τοῦ ἀμοιβαίου φανατισμοῦ.

2. Τό ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ προωθώντας σταδιακά τίς ἐπαφές του καί ξεπερνώντας τίς παλιές ἀλληλοῦπο-
ψίες, πρέπει νά διευρυνθεῖ ἀμέσως καί τώρα πρὸς τό
συγγενή του χώρο.

Πῶς;

Προσφέροντας ἀπλῶς στό σύνολο τῶν προσώπων
καί τῶν ὀργανισμῶν τοῦ συγγενοῦς χώρου, τή δυνα-
τότητα σταδιακῆς ἐξοικείωσης καί ἐπιρροῆς στόν
κομματικό μας μηχανισμό:

- α) Ἡ «Αὐγή», ἡ ΚΟΜΘΕΠ, ἡ «Θοῦριος» κι ὁλος ὁ
ἄλλος κομματικός τύπος πρέπει νά προβλέψουν
μόνιμες στήλες, σταθερή συνεργασία μέ τό σύνολο
τῆς ἀδέσμευτης Ἀριστερᾶς ἀντί νά κλαυθμηρί-
ζουμε ὅτι ὁ «Ριζοσπάστης» δέν ἀνοίγει διάλογο.
Ἡ «Ριζοσπάστης» θά ὑπρκύψει στήν ἀνάγκη ὅταν
ὁ διάλογος τοῦ ἐπιβληθεῖ, διότι δέν θά μπορεῖ νά
ψαρεῦει συνειδήσεις σέ θολά νερά.
- β) Νά ὀργανωθοῦν σέ μόνιμη βάση ἀκτίφ στελεχῶν
μας ἡ διευρυμένες συνεδριάσεις ὀργανώσεων μέ
ἀνοιχτές τίς πόρτες, ὅπως κάνουν οἱ Ἴσπανοί, οἱ
Ἴταλοί, καί οἱ Γάλλοι ὅπου θά συμμετέχουν μό-
νιμα οἱ σύντροφοι τοῦ συγγενοῦς χώρου. Μόνον ἡ
μονιμότητα τῆς ἐπαφῆς μπορεῖ νά ἐξαλείψει τήν
ἀδράνεια τῆς δυσπιστίας, μόνον ἡ ἀμοιβαία ἐξο-
κείωση μπορεῖ νά φέρει τήν ἐμπιστοσύνη.
- γ) ἀπό τώρα καί ἀμέσως τό ἐπόμενο Φεστιβάλ τῆς
«Αὐγῆς» νά ὀργανωθεῖ διευρυμένο. Νά προσκλη-
θοῦν ὅλοι, δηλαδή ὅλοι, ΕΚΚΕ, ΚΚΕ μ-λ καί Μ-Λ
ΚΚΕ, Σοσιαλιστική Πορεία, ΕΔΑ, προλεταριακές
ἡ μή Σημαίες, ἀνοργάνωτοι, στρατευμένοι καί
ἀστράτευτοι μέ ἡ καί χωρίς Πρωτοβουλίες, ὥστε
νά γίνει μιά γιορτή καί μιά συνέντευξη τῆς ἀδέ-
σμευτης Ἀριστερᾶς, ὅπου θά προβλεφτοῦν κοινές
ἐπαφές καί φυσικά κοινές συγκρούσεις μέχρι νά
τά βροῦμε. Ἡ νά μήν τά βροῦμε. Θά ἔχουμε ὁμως
κάνει τήν ἀρχή μιάς συνήθειας γιά συνύπαρξη,
μόνο κοινό ἀνακλαστικό σωτηρίας ἀπέναντι στό
μαστόδοντο τοῦ ΚΚΕ.
- Πρέπει νά τό καταλάβουμε ὅλοι μας καί γρήγορα:
καλύτερα ἓνα παζάρι τῆς ἀριστερῆς Διασπορᾶς
παρά ὅλοι μας ἐντειχισμένοι στό σκλαβοπάζαρο
τοῦ ΚΚΕ. Οἱ ὅποιοι ἀφελεῖς πρέπει νά τό μάθουν:
στή τελευταία γιορτή τῆς ΚΝΕ - Ὁδηγητρίας, τά
μόνα ἐντυπα πού πουλιόταν ἦταν τά νομιμό-
φρονα, καί τά μόνον τραγούδια πού ἀκούγονταν
ἦταν τά ἐγκεκρυμένα. Τό ΚΚΕ ἐτοιμάζει ἐκδοτι-
κούς Κολοσσούς καί ἐταιρεῖες δίσκων γιά νά λο-
γοκρίνει ἑσαεῖ τήν ἐκφραση τῶν ἀφελῶν καί νά
συντρίψει τά ψελλίσματα τῶν τολμητῶν.
- δ) Τό ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ πρέπει ἀμέσως καί τώρα νά
φροντίσει μαζί μέ τόν συγγενή του χώρο νά γίνον
μόνιμες ἐπιτροπές βάσης, ἀνοιχτές σ' ὅλον τόν κό-
σμο καί προσανατολισμένες ἡ κατά τόπους δου-
λειᾶς, ἡ κατά συννοικίες, ἡ σέ ὁμάδες θεμάτων πο-
λιτικῆς θεωρητικῆς καί πολιτιστικῆς σημασίας. Οἱ

μόνιμες ἐπιτροπές βάσης πρέπει νά ἐπιβληθοῦν
στή συνείδηση ὅλων μας σάν πρόπλασμα γιά μιά
σταδιακή σύγκλιση τῶν ἀπόψεων καί τῶν ἰδιο-
συγκρασιῶν, προάγγελος γιά μιά ζητούμενη συγ-
χώνευση.

- ε) Ἡ διεύρυνση πρέπει, σάν αἶτημα, νά γίνει ἡ
πρώτη μας φύση, πρέπει νά ἐμφυσῆσει τή δυνα-
μική της στό σύνολο τῶν ἐνεργειῶν μας, νά γίνει
τό ἀνακλαστικό μας. Κυρίως πρέπει νά τήν ἐγ-
κολπωθοῦν μαζικά ὅλοι καί νά δημιουργηθοῦν οἱ
κατάλληλες καί μόνιμες ὑποδοχές γιά νά λουλου-
διάσει καί νά καρπίσει στήν ὥρα της, χωρίς δια-
σμούς ἡ λήθαργους. Νά μή ξαναπάθουμε τή λα-
χάρα τῆς Συμμαχίας, ὅπου τήν παραμονή τῆς
συντριβῆς μαζεύτηκαν οἱ μηχανισμοί μέσα στήν
κοινή καχυποψία καί στή διάχυτη δυσφορία. Ἡ
προοπτική τῆς συγχώνευσης πρέπει νά μεστώσει
ὁμαλά, νά γίνει κτήμα ὅλων, ὥστε αὐτοί πού θά
τήν κάνουν κι οἱ ἄλλοι πού θά τήν ἀρνηθοῦν νά
μήν ἔχουν πιά καμιά μεμψιμοιρία καί καμιά νο-
σταλγία. Ἄλλοίμονό μας ἂν στήν ἀδήριτη ἐπιταγή
τῆς ἐνότητας, πηγῆ τῆς σωτηρίας, χαλκεύσουμε
ἐμεῖς ἓνα κακέκτυπο συναλλαγῆς καί ἓνα ἀκόμη
ναυάγιο κορυφῆς... «Παίρνεις τίς ιδέες μου καί τίς
κάνεις λυῶμα», θά μᾶς ξαναπεῖ ὁ κόσμος μας. Καί
θά μᾶς στείλει μέ λύπη, ἀλλά, χωρίς πιά εὐσπλα-
χνίαν, στίς συμπληγάδες τοῦ ΚΚΕ καί τοῦ ΠΑ-
ΣΟΚ.

Τί οὖν κελεύω; τᾶς προφάσεις ἀφελεῖν...

1. Ἀνακοίνωση τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, 16.10.1978.
2. Δημοσθένους, Κατά Φιλίππου Α', 43.
3. Δημοσθένους, Κατά Φιλίππου Α', 39.

ΘΟΥΡΙΟΣ

**ΚΕΝΤΡΙΚΟ ὄργανο τοῦ
'ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ'**

ΤΟ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗ ΔΥΤ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Τά'νεα πού'ρχονται από τήν Ο.Δ. τής Γερμανίας λένε: στίς εκλογές πού' έγιναν τό 1978 γιά τήν ανάδειξη τοπικών κοινοβουλίων στά κρατίδια τής Κάτω Σαξωνίας, του Άμβούργου καί άλλου, συμμετείχαν ένκυμένες καί οι όργανώσεις τών «οικόλογων», ως τέταρτη πολιτική δύναμη. Μέ προγράμματα πού' δύσκολα θά μπορούσε νά χαρακτηρίσει κανείς πολιτικά, όπως φανερόνουν καί οι οικολογικοί τίτλοι τών ψηφοδελτίων («Πράσινο Ψηφοδέλτιο Προστασίας Περιβάλλοντος», κ.ά.), κατάφεραν νά συγκεντρώσουν κατά μέσο όρο 4% τών ψήφων, ποσοστό ιδιαίτερα σημαντικό γιά ένα λαό μοιρασμένο κατά παράδοση ανάμεσα στά δύο μεγάλα κόμματα τής χώρας του. Όμως, συμφωνα μέ στατιστικές, ό ένας στούς τέσσερις νέους, ηλικίας μεταξύ 18 καί 25 ετών, αγνόησε τά παραδοσιακά κόμματα ψηφίζοντας οικολόγους. Άκόμα, σέ περιοχές πού οι όργανώσεις αυτές είχαν αναπτύξει ιδιαίτερη δράση, τά ποσοστά τους έφθασαν τό 20 καί πολλές φορές τό 30%. Οι ψήφοι προήλθαν κυρίως από ψηφοφόρους τών σοσιαλδημοκρατών καί τών ελευθέρων δημοκρατών. Οι τελευταίοι, πού όπως είναι γνωστό στηρίζουν τόν κυβερνητικό συνασπισμό τής Βόννης, δέν κατάφεραν σέ κανένα από τά δύο κρατίδια νά ξεπεράσουν τό φράγμα του 5% ώστε νά μπουν στήν τοπική βουλή, μέ αποτέλεσμα νά κινδυνεύει νά πέσει ή βουλή τών κρατίδιων στά χέρια τής δεξιάς, καί νά δημιουργούνται έρωτηματικά γιά τό μέλλον του κυβερνητικού συνασπισμού στίς έρχόμενες γενικές εκλογές. Άναγκάστηκαν λοιπόν άκόμα κι' αυτοί πού θεωρούσαν τό οικολογικό κίνημα σάν ένα τυπικό κίνημα μικρομάδων, νά σκύψουν επάνω του εξετάζοντάς το σάν κοινωνικό φαινόμενο.

Οι πρωτοβουλιακές όργανώσεις

Άπαρχή γιά τίς μετέπειτα εξελίξεις αποτέλεσε ή δημιουργία τών λεγομένων «πρωτοβουλιακών όργανώσεων του πολίτη», πού στίς άρχές τής δεκαετίας του '70 άρχισαν νά ξεφυτρώνουν σέ όλες τής πόλεις καί κωμοπόλεις τής Γερμανίας. Σ' αυτές «όργανώθηκαν» κυρίως νέα καί προοδευτικά άτομα, όχι άποκλειστικά άστικής προελεύσεως, μέ βάση τόν τόπο κατοικίας τους (τό χωριό, ή τή γειτονιά άν έπρόκειτο γιά μεγαλύτερη πόλη), ασχολούμενοι μέ περιθωριακά θέματα τής περιοχής τους, όπως τό πράσινο, οι παιδικόι σταθμοί, ή προστασία του περιβάλλοντος, αλλά καί ή προστασία τών έννοικιαστών κλπ. Τό πολιτικό κλίμα τής εποχής εύνόησε τήν ανάπτυξη τους, καθώς ήταν πρόσφατη ή άνοδος τών σοσιαλδημοκρατών στήν έξουσία, ή δέ περίοδος τών κοινωνικών μεταρρυθμίσεων βρισκόταν άκόμα σέ πλήρη άκμή. Έχοντας σάν κεντρικό άξονα τής δράσης τους τήν ένεργοποίηση του πολίτη γιά τά κοινά τοπικά θέματα πού τόν άφορούν, οι πρωτοβουλίες τών όργανώσεων προβλήθηκαν άρχικά σάν συμπληρωματικές τής κρατικής δραστηριότητας. Χαιρετίστηκαν έτσι από τά περισσότερα πολιτικά κόμματα σάν «δραστηριότες υπεύθυνων πολιτών» καί σάν «θετική εξέλιξη» στήν κατεύθυνση τής άμεσης δημοκρατίας(!). Πράγματι, φαίνεται πώς τό μοντέλο ταίριαζε στίς άντιλήψεις τών περισσότερων «τεχνικών τής έξουσίας» σχετικά μέ τήν κατανομή της. Άλλωστε οι άταξικοί, σχεδόν άπολιτικοί, στόχοι πού έθεταν δέν έμοιαζαν νά έγκυμονούν ιδιαίτερους κινδύνους.

Τό πλαίσιο όμως άρχισε νά αλλάζει. Γύρω στό 1973. Καί στά μέσα τής δεκαετίας του '79 (ήδη ή άλλαγή του «ιδεολόγου» Μπράντ μέ τόν «τεχνοκράτη» Σμίτ συμβόλιζε καί τήν έγκατάλειψη κάθε σχεδίου γιά κοινωνικές μεταρρυθμίσεις) οι πρωτοβουλιακές όργανώσεις δέν άργησαν νά έρθουν σέ άπ' εύθείας σύγκρουση μέ τήν κεντρική έξουσία. Μέ πρώτο σημαντικό σταθμό τήν κατάληψη του χώρου πού προοριζόταν γιά τήν άνέγερση πυρηνικού σταθμού στό Wyhl. Όπου φάνηκε, ότι οι πρωτοβουλιακές όργανώσεις δέν ένεργούσαν πιά μόνες τους, αλλά μέ τή συμπαράσταση του συνόλου τών κατοίκων τής περιοχής (οι άγρότες είχαν έρθει μέ τά τρακτέρ), καθώς καί μέ πολλές συμπάθειες σ' όλη τή χώρα.

Τό περιστατικό δέν ήταν μεμονωμένο. Τό σκηνικό του Wyhl επαναλήφθηκε άρκετά συχνά καί σέ άλλα μέρη, μέ διάφορες εύκαιρίες (πυρηνικόι σταθμοί, μόλυνση περιβάλλοντος, γυμνάσια του NATO ένοχλητικά γιά τήν ψυχική καί άκουστική ήρεμία τών περιοίκων, αλλά καί επικίνδυνα δσον άφορά τήν άκεραιότητα δσον «παίζουν καί δσον δέν παίζουν πόλεμο»). Όπως δήλωνε άγρότης, κάτοικος του Wyhl, σέ συνέντευξή του στό ραδιόφωνο «... τά υπεύθυνα μας κόμματα καί οι άρμόδιοι του κράτους... μοιάζουν νά έχουν χάσει λιγάκι τόν προσανατολισμό, τί ακριβώς είναι καλό γιά τό λαό, καί τί δέν είναι.... Γι' αυτό ακριβώς αναπτύχθηκαν, όχι μόνο σ' έμάς, αλλά σ' όλη τή χώρα.... αυτές οι πρωτοβουλιακές όργανώσεις, πού άπλούστατα δουλεύουν υπερχομματικά...» Τό τί είναι καλό γιά τό λαό, οι διαδηλωτές φρόντισαν σέ άλλη περίπτωση νά τό συγκεκριμενοποιήσουν: «Θέλουμε μιά σοκολατοποιία» φώναζαν. Η προσθήκη «wehrt euch» (άμυνθείτε) άρχισε σιγά-σιγά νά συνοδεύει τόν τίτλο πολλών από τίς όργανώσεις, πού από τό 1975 καί μετά γνώρισαν μιάν άνευ προηγουμένου μαζικοποίηση.

Ποιοί όμως νά άμυνθούν, άπέναντι σέ ποιούς; Όλα έμοιαζαν αυτόνοτητα. Νά άμυνθούμε «έμεις» άπέναντι σέ «αυτούς», ή μάλλον «έμεις» άπέναντι σέ «αυτό».

Τό πλαίσιο

Ἡ ἐνεργειακή κρίση τοῦ 1973 ὑπῆρξε ἀφετηρία μιᾶς παγκόσμιας διαδικασίας οικονομικῆς ἀναδιάρθρωσης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν πολυεθνικῶν ἐταιριῶν καὶ τῶν ἀναπτυγμένων βιομηχανικῶν κρατῶν τῆς Δύσης (βλ. καὶ «Μεταφορά τεχνολογίας» τοῦ Λ. Παπαγιαννάκη, «Πολίτης» τεύχ. 21). Λόγω εἰδικῶν συνθηκῶν, ἡ οἰκονομία τῆς Ο.Δ.Γ. βρέθηκε σὲ ρόλο αἰχμῆς στὴ διαδικασία αὐτή, μὲ συνέπεια ὀρισμένα παράγωγα κοινωνικά καὶ πολιτικά φαινόμενα νὰ ἐμφανίζονται ἐκεῖ καὶ πρῶιμα καὶ ιδιαίτερα ἔντονα

Παρὰ τὴν ἔλλειψη ἐπαρκῶν στοιχείων, ὅλα δείχνουν, ὅτι ἡ μονοπωλιακὴ οἰκονομία τῆς χώρας αὐτῆς, προσανατολισμένη σὲ ἐξαγωγές στὴ διεθνή ἀγορὰ (ἀρα καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐξαρτημένη ἀπὸ αὐτές), ἐπιδιώκει νὰ μεταφέρει τὴ «θρῶμικη», χειρωνακτικὴ καὶ ἐνεργειοβόρο (κυρίως πρῶτων ὑλῶν) παραγωγή σὲ χώρες τοῦ λεγόμενου τρίτου κόσμου, πλούσιες σὲ πρῶτες ὕλες καὶ σὲ φθηνὴ ἐργατικὴ δύναμη. Στὰ διεθνή συνέδρια ἡ προοπτικὴ αὐτὴ ἐξαγγέλλεται ὁμορφα σάν «ἀναπτυξιακὴ βοήθεια μὲσω τῆς ἐκβιομηχάνισης». Πού σημαίνει ὅτι ἀρκετοὶ σημαντικοὶ τομεῖς τῆς καθαυτῆς ὕλικῆς παραγωγῆς παύουν νὰ παράγονται στὰ «παλαιὰ» βιομηχανικὰ κράτη, πού μὲ τὴ σειρά τους ποντᾶρον ὅλο καὶ περισσότερο στὴν ἀνάπτυξη νέων τεχνικῶν καὶ τεχνολογιῶν. Τὴν ὕλική παραγωγή λοιπὸν ἀντικαθιστᾶ ἡ παραγωγή νεωτερισμῶν καὶ τεχνολογίας, ἡ «παραγωγή τῆς παραγωγῆς»: ὅσα βιομηχανικὰ κεφάλαια δὲν ἐπενδύονται στὸ ἐξωτερικὸ, ἐπενδύονται σὲ τομεῖς τεχνολογίας καὶ (ἐφαρμοσμένης) ἐρευνας. Οἱ συνέπειες ἐκφράζονται σὲ ἀριθμούς πού μιλάνε μόνου τους:

– Στὴν Ο.Δ.Γ. ἡ παραγωγικότητα αὐξάνεται καὶ θὰ αὐξάνεται γιὰ πολλὰ χρόνια μὲ ρυθμὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν παραγωγή. Τοῦτο συνεπάγεται ἄμεσα μιὰ χρόνια ἀνεργία. Πρόβλεψη γιὰ τὸ 1985: 2,5 ἑκατομ. ἀνεργοί.

– Σύμφωνα μὲ τάσεις πού ἤδη ἐκδηλώνονται, γύρω στὸ 50% τῶν θέσεων ἐργασίας πρόκειται νὰ ἀναδιάρθρωθῶν στὸ προσεχές μέλλον στὴν κατεύθυνση πρὸ σύνθετης καὶ «ἀκριθῆς» ἐργασίας.

Ὅλα τοῦτα ἀφοροῦν βέβαια τὸ σύνολο τῶν ἐργαζομένων, πλήττουν ὅμως ιδιαίτερα ὀρισμένες μερίδες: ἠλικιωμένους, ἀνειδίκευτους καὶ ξένους ἐργάτες, κυρίως ὅμως τοὺς νέους ἐργαζόμενους. Δὲν εἶναι λίγοι αὐτοὶ πού ὑποστηρίζουν, ὅτι βρισκόμαστε στὴν ἀφετηρία τῆς δημιουργίας ἑνος ὑποπρωταριάτου, ὅπως πρὶν ἀπὸ χρόνια τὸ γωρῖσαμε στὶς ΗΠΑ.

Ἔτσι κι' ἄλλως, ὅπως σὲ κάθε περίοδο ἀνακατατάξεων, τὸ σύστημα δείχνει σήμερα γιὰ ἄλλη μιὰ φορά τὰ δόντια του. Ἡ ἀναπτυξιακὴ πολιτικὴ παλαιοῦ τύπου (οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη = κέρδος = ὕλικές ἀπολαβές καὶ κοινωνικὴ ἀνάπτυξη τοῦ συνόλου) ἔχει μπεῖ γιὰ τὰ καλά στὸ ράφι, τὴ στιγμή πού οἱ νέες κατευθύνσεις θεωροῦνται ἀρκετὰ συμφέρουσες, ὥστε νὰ ἀντισταθμίζουν τὴν πληρωμὴ τῶσων ἀνέργων ἀπὸ τὰ ταμεία ἀνεργίας. Ἄν ὅμως παρέχουν αὐτές κάποια διέξοδο στὶς ἀντιφάσεις τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ, δὲν κατορθώνουν ἐντούτοις νὰ στοιχειοθετήσουν κάποια νέα ἀναπτυξιακὴ πολιτικὴ, ἱκανὴ τουλάχιστο νὰ πείσει γιὰ τοὺς «οὐμανιστικούς» κοινωνικοὺς τῆς στόχους, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοια τῶν ὕλικῶν ἀπολακῶν, στὶς ὁποῖες βάσιζε τὸν οὐμανισμό τῆς ἡ παλαιὰ ἀναπτυξιακὴ πολιτικὴ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι ἡ κυβέρνησις Σμίτ δὲν τόλμησε μέχρι τώρα νὰ ἀπομακρυνθεῖ δημόσια ἀπὸ τὶς ἀξίες τοῦ παλιοῦ μοντέλου ἀνάπτυξης: ἀντίθετα, μὲ βάση αὐτές προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ νέο ἀναπτυξιακὸ οἰκοδόμημα. Τοῦτο βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ὅλη τῆς πολιτικῆς δὲν ἔχει ἤδη προσαρμοστεῖ: ἡ ἐγκατάλειψη τῆς πολιτικῆς τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, ἡ αὐξουσα καταπίεση, ἀποτελοῦν μερικὰ δείγματα ὄχι ἀπὸ τὰ λιγότερο σημαντικά.

Ἡ αὐτοάμυνα τοῦ πολίτη

Ἄν μὲ αὐτές τὶς ἐξελίξεις διακυβεύεται κάτι, αὐτὸ εἶναι ἡ συναίνεση μιᾶς μεγάλης μερίδας τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ σημερινὸς πολίτης βλέπει τὴ νέα πραγματικότητα νὰ ἐξελίσσεται πέρα ἀπὸ τὶς καθιερωμένες ἀξίες, ὑποκινούμενη ἀπὸ μιὰ ἀκαθόριστη ἀκόμα γι' αὐτὸν κινητήρια δύναμη, τὴν ὁποία δὲν ὀρίζει, πᾶνω σ' ἕνα δρόμο δίχως νὰ μπορεῖ νὰ δικαιολογήσῃ ἀπ'ἀνθρώπο. Ἡ πραγματικότητα αὐτὴ τὸν πλῆττει εἴτε ἔμμεσα, εἴτε – ιδιαίτερα ἂν εἶναι νέος – ἄμεσα. Ἡ ἀντίδραση μπορεῖ νὰ ποικίλει ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ ἀδιαφορία μέχρι τὴ συλλογικὴ ἐναντίωση. Καὶ αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἐναντίωσης οἱ πρωτοβουλιακές ὀργανώσεις ὑπῆρξαν ὁ πρὸ κοντίνος, σχεδὸν ἀποκλειστικὸς δέκτης. Ἦταν γι' αὐτὸ ἀπὸ κάθε ἀποψη πρόσφορες: ἡ «ἀπολιτικὴ» τους τοποθέτηση συμβάδιζε μὲ τὴν κατάσταση ἀποκλεισμοῦ οἰασθῆποτε ταξικῆς πολιτικοποίησης πού ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὴν φόρτιση τῆς ἀτμόσφαιρας κατὰ τὸ παρελθόν, τὰ ἀντιτεχνολογικά, ἀντιἀναπτυξιακά τους συνθήματα ἔδωσαν εὐκολὴ διέξοδο στὴν ἐναντίωση τοῦ πολίτη μπροστὰ στὴ νέα κατάσταση. Ἡ ἀπώλεια ἐξ ἄλλου ἐμπιστοσύνης

1. Οἱ κατηγορίες τοῦ Σμίτ ἐναντίον τῶν οἰκολόγων, ὅταν αὐτοὶ ἐναντιώθηκαν στὴν ἀνέγερση πυρηνικοῦ σταθμοῦ στὸ Biblis, βασίστηκαν στὸ ὅτι ἐμποδίζεται ἡ δημιουργία νέων θέσεων ἐργασίας, τὴν στιγμή πού τὸ ἐργοστάσιο αὐτὸ (προοριζόμενο ὄχι τόσο γιὰ παραγωγή ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, ὅσο γιὰ τὴν ἐμπέδωση νέας πυρηνικῆς τεχνολογίας) εἶναι προϊόν μιᾶς οικονομικῆς τάξης πραγμάτων μὲ ὀργανικὸ γωρῖσμα τὴν ἀνεργία.

στά παραδοσιακά κόμματα, πού χωρίς νά διαισθάνονται τίποτα συνέχιζαν χαρούμενα τό κοινοβουλευτικό τους παίγνι, δημιουργούσε στον κόσμο άμεσα τήν ανάγκη «δικών» του οργανώσεων· και οι πρωτοβουλιακές οργανώσεις ήταν τέτοιες. Σήμερα, σύμφωνα μέ άνεπίσημα (ίσως κάπως υπερβολικά) στοιχεία², υπάρχουν στην Ο.Δ.Γ. 38.000 πρωτοβουλιακές οργανώσεις μέ 3 έκατομ. μέλη, περισσότερα δηλαδή από τά μέλη όλων των κοινοβουλευτικών και έξωκοινοβουλευτικών κομμάτων μαζί. Οι ίδιοι ισχυρίζονται ότι είναι ανά πάσα στιγμή σε θέση νά συγκεντρώσουν 15 έκατομ. ύπογραφές. Έτσι ή άλλως, ό χαρακτηρισμός «οικολογικό κίνημα» είναι σήμερα πιά άνεπαρκής για νά περιγράψει τήν πραγματικότητα των πρωτοβουλιακών οργανώσεων: στίς γραμμές τους συνωστίζονται τό φεμινιστικό, τό αντιπολεμικό, τό κίνημα για τήν υπεράσπιση των δικαιωμάτων του πολίτη, πολλές φορές και τό εργατικό κίνημα.³ Χιλιάδες φυλλάδια και περιοδικά πού κατακλύζουν κάθε μέρα τίς γειτονίες και τά χωριά, καλούν τό κόσμο, είτε για διαμαρτυρία, είτε για γλέντι· όπου ή έρασιτεχνικής ποιότητας καλλιτεχνική προσφορά συνοδεύεται από μία ζεστή άτμόσφαιρα.

Υπάρχει λοιπόν ένα πολιτικά για τήν ώρα αδύναμο, αριθμητικά όμως αρκετά ύπολογισιμο, δυναμικό διαμαρτυρίας μέσα στο γερμανικό λαό, πού τείνει νά διαμορφωθεί σε κοινωνικό κίνημα. Μπροστα σ' αυτό τό κίνημα, τό εκ πρώτης όψεως άπολιτικό και άταξικό, τό χωρίς γενικότερους προσανατολισμούς, ή γερμανική Άριστερά στέκεται έξ ίσου διχασμένη και άβοήθητη, μέ αντιδράσεις πού ποικίλουν από τον χωρίς στόχους άκτιβισμό μέσα στίς πρωτοβουλιακές οργανώσεις, μέσω της άποστασιοποιημένης συγκατάβασης, έως τή πλήρη άρνησή του, έξ αίτίας της άταξικής τοποθέτησης και των πολιτικών επιλογών του, πού στην τεχνολογική εξέλιξη αντιτάσσουν έναν ειδυλλιακό ούμανισμό: για νά φανεί για άλλη μία φορά, πως όταν ή ταξική πάλη παίρνει άνορθόδοξες μορφές, οι κομμουνιστές του όρθόδοξου ΚΚ παρακολουθούν άπολιθωμένοι.

Η εμφάνιση των ένωμένων οργανώσεων στην πολιτική σκηνή μέ τή συμμετοχή τους στίς εκλογές κατέληξε σε άποτυχία, καθώς, τή στιγμή πού δέν ήταν οι ίδιοι σε θέση νά καλύψουν γενικότερες πολιτικές ανάγκες, ένήργησαν άντικειμενικά προς όφελος της δεξιάς. Έτσι ένα κομμάτι του γερμανικού λαού έτοιμάζεται ήδη, σφίγγοντας τήν καρδιά του πού προς στιγμή φτερούγισε, νά καλύψει για άλλη μία φορά τά άριστερά κώτα της σοσιαλδημοκρατίας μπροστά στον κίνδυνο της δεξιάς.

Αν όμως τό κίνημα αυτό δέν βρήκε ακόμα πολιτική έκφραση, δέν παύει νά φουντώνει, τουλάχιστον όσο οι αίτίες πού τό γεννούν παραμένουν. Συγχρόνως θά συνεχίσουν νά έντείνονται και τά καταπιεστικά μέτρα. Σύντομα οι πρωτοβουλιακές οργανώσεις θά τά βρουν μπροστά τους και θά χρειαστεί νά τά άντιμετωπίσουν παλεύοντας για τήν υπεράσπιση του συντάγματος και των δικαιωμάτων του πολίτη. Ίσως εδώ νά βρίσκεται και ή άπαρχή μιας φυσιολογικής πολιτικοποίησής τους.

ΔΑΜΙΑΝΟΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

2. Kursbuch, No 50, σελ. 85.

3. Τά συνδικάτα, πού στην Ο.Δ.Γ. έλέγχονται σχεδόν άποκλειστικά από τους σοσιαλδημοκράτες, έχουν επανειλημμένα πάρει έχθρική στάση άπέναντι στίς πρωτοβουλιακές οργανώσεις. Παρ' όλα αυτά, σε περιπτώσεις πού τό μαχαίρι φτάνει στο κόκκαλο, μεμονωμένα συνδικάτα βρίσκονται άλληλέγγυα μ' αυτές, όπως χαρακτηριστικά συνέβη κατά τήν άπεργία δεκάδων χιλιάδων τυπογράφων τό 77 και 78, οι όποιοι έχαναν τήν δουλειά τους, έξαιτίας της προώθησης νέων μεθόδων ηλεκτρονικής τυπογραφίας. Ίσως παρόμοιες καταστάσεις νά συνέβαιναν στη διατύπωση της θεωρίας περί «δύο τμημάτων της εργατικής τάξης», πού ίναι αρκετά δημοφιλής σήμερα στην Γερμανία.

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ: ΑΔΙΕΞΟΔΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ

Απ' άφορμή τίς πρόσφατες επαναληπτικές εκλογές στη Γαλλία, βουλευτικές, νομαρχιακές και δημοτικές, από τίς όποιες ή Άριστερά βγήκε σημαντικά ένισχυμένη, χρήσιμη θεωρούμε μία σύντομη επισκόπηση της κατάστασης στην όποία βρίσκεται ή γαλλική Άριστερά και νά έντοπίσουμε τους λόγους της διαφωνίας των κομμάτων της.

Τό παρελθόν

Τό 1971, τό Σοσιαλιστικό Κόμμα Γαλλίας επιλέγοντας τή στρατηγική της «άντικαπιταλιστικής τωμής» καταφέρνει νά ξεπεράσει τή γενική άνυποληψία στην όποία είχε περιπέσει τό μητρικό κόμμα

από τό όποιο προερχόταν (SFIO). 'Η συμμαχία («Κοινό Πρόγραμμα») πού θά συνάψει λίγο άργότερα μέ τό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα θά του χαρίσει μιά δυναμική κίνηση και θά τό καθιερώσει ώς έκφραστή μιάς νέας σοσιαλιστικής πολιτικής. 'Η ίδια συμμαχία θά δράσει έτσι ώστε νά παραμείνει σέ ίσχύ ή άρχική του επιλογή και θά τό άπομακρύνει από τό παραδοσιακό ρόλο του «διαχειριστή του καπιταλισμού». Βέβαια εάν άντιστρέψουμε τή σχέση ή ίδια συμμαχία βοηθάει άποφασιστικά και τό ΚΚ νά άποκολληθεί από τό ιδεολογικό και πολιτικό βάλτωμα τής προηγούμενης τριακονταετίας και νά σπάσει τήν πολιτικοκοινωνική του άπομόνωση.

Παρ' όλη τήν άνεπαίσθητη, πλήν όμως σαφή, ανάπτυξη σοσιαλδημοκρατικών άπόψεων και στά δύο βασικά κόμματα τής γαλλικής 'Αριστεράς, ή πορεία αυτή παραμένει περίπου σταθερή μέχρι τό συνέδριο του ΣΚΓ στή Νάντη τό 1977 (βλέπε «Πολίτης» άριθ. 12) όπου οι σοσιαλιστές, εν όψει των εκλογών του επόμενου χρόνου θέτουν καθαρά πλέον τό πρόβλημα τής έξουσίας.

Στό μεταξύ τό ΓΚΚ, έχει συγκαλέσει τό 22ο συνέδριό του (βλέπε «Πολίτης» άριθ. 1) όπου επικυρώνονται τά πρώτα άποτελέσματα του «άνοίγματος» πού είχε άρχίσει μερικά χρόνια πριν. Είναι γνωστό ότι ή πρώτη δημόσια άναφορά για τήν εγκατάλειψη τής άρχής τής «δικτατορίας του προλεταριάτου» και ή άπόφαση για τό «σοσιαλισμό μέ γαλλικά χρώματα» πραγματοποιούνται αυτή τήν εποχή. 'Ωστόσο οι άλλαγές αυτές πραγματοποιήθηκαν χωρίς νά προϋπάρξει κάποια κριτική για τήν προηγούμενη πολιτική του κόμματος και χωρίς νά αναλυθεί ή σημασία τής εγκατάλειψης του όρου, «δικτατορία του προλεταριάτου». 'Από τήν άλλη μεριά ή στρατηγική «του σοσιαλισμού μέ γαλλικά χρώματα» παραμένει σέ πλήρη άσάφεια. Μολοντί δέ, στήν πραγματικότητα, και οι δύο άποφάσεις αποτελούν κριτική στό καθεστώς τής Σοβιετικής 'Ενωσης, ώστόσο, ή άνάλυση τής συγκεκριμένης πραγματικότητας του καθεστώτος αυτού είναι ουσιαστικά άνύπαρκτη. 'Ετσι τό κόμμα φαινομενικά άπελευθερωμένο από τούς νεκρούς του παρελθόντος βαδίζει προς τίς εκλογές: προς τήν έξουσία. Προς τήν έξουσία, λοιπόν γιατί αυτή ήταν (και είναι) ή μόνη δυνατή προοπτική και για τά δύο κόμματα τής γαλλικής 'Αριστεράς. 'Αλλωστε τό γεγονός ότι ή γαλλική 'Αριστερά έθεσε συγκεκριμένα τό πρόβλημα τής έξουσίας συντέλεσε ώστε νά μεταστραφούν σημαντικά τμήματα του πληθυσμού προς αυτήν και νά διογκωθεί τό ρεύμα υπέρ του «Κοινού Προγράμματος». Ταυτόχρονα όμως υπήρχαν και όρισμένες, μάλλον μεμονωμένες φωνές, πού, είτε άμεσα είτε έμμεσα, έκριναν ότι ή 'Ενωμένη 'Αριστερά και τό Κοινό Πρόγραμμα θά έπρεπε νά τεθούν σέ άλλες βάσεις. 'Υποστηρίζονταν δηλαδή ότι τό «Κοινό Πρόγραμμα» έπρεπε νά γίνει εργαλείο μαζικών αγώνων και ή 'Ενωμένη 'Αριστερά από εκλογική συμπαράταξη κομμάτων και ψηφοφόρων νά γίνει κίνηση μαζών για τήν έξουσία και τό σοσιαλισμό. Είναι άλήθεια πώς μόνο έτσι θά έβρισκε τήν ολοκλήρωσή της ή στρατηγική του ΣΚΓ όπως επίσης μόνο μέσα από τέτοιες διαδικασίες θά άρχιζε νά σχηματίζεται τό πρόσωπο του «σοσιαλισμού μέ γαλλικά χρώματα».

'Η συνέχεια είναι γνωστή. Τό ΓΚΚ κατήγγειλε τή συμμαχία. 'Αφορμές είχε άρκετές πού προέρχονταν από τούς άριστερούς Ριζοσπάστες και τό διαρκώς άνερχόμενο σοσιαλδημοκρατικό ρεύμα στο ΣΚΓ. Οι παραδοσιακοί και φιλοσοβιετικοί κομμουνιστές έκαναν ότι μπορούσαν για νά επισπεύσουν τή ρήξη, και νά αναδιπλωθεί τό ΓΚΚ στον εαυτό του. 'Ομως οι σύμμαχοι ήταν αυτοί και τό ΓΚΚ τό γνώριζε εύθύς εξ άρχής. 'Η χρόνια σιωπή του ΓΚΚ πριν τή ρήξη μέ τούς σοσιαλιστές και ή μετέπειτα πολεμική πού εξαπέλυσε δέν μπορούσαν νά περάσουν για κριτική στάση όσο κι άν τό έπεδίωξε. 'Η ήττα στις εκλογές τής 19 Μαρτίου 1978 έγινε άναπόφευκτη για τή γαλλική 'Αριστερά και φυσικά δέν ξεπεράστηκε μέ τήν πρόσκαιρη καιροσκοπική συμφωνία μεταξύ των δύο γύρων.

'Η γαλλική Δεξιά

'Η γαλλική άστική τάξη, ή πολιτική της έξουσία και τά πολυώνυμα κέντρα της, κέρδισαν τίς εκλογές. 'Αλλά δέν ενισχύθηκαν. 'Η Δεξιά και μετά τίς εκλογές όπως και πριν από αυτές μολοντί διατήρησε τήν έξουσία περνούσε βαθιά κρίση: οι άντιθέσεις τό έσωτερικό της ήταν έντονότατες, και όφείλονταν, βασικά, στις διαφορετικές άντιλήψεις (και συμφέροντα) ως προς τή θέση τής Γαλλίας στη διεθνή κοινότητα. Σ' αυτό τό παιχνίδι κάθε ομάδα τής γαλλικής άστικής τάξης άναζητεί κάθε είδους και προέλευσης σύμμαχο για νά ενισχύσει τήν πολιτική της.

'Ετσι λοιπόν ή «Γαλλική Δημοκρατική 'Ενωση» (UDF), κόμμα πρόσφατης κατασκευής υπό τήν ύψηλή προστασία του προέδρου Ζισκάρ, προσπαθεί νά προσεταιριστεί τούς σοσιαλιστές δημιουργώντας κάθε είδους γέφυρες προς τή μεριά τους. Αυτό σ' άντίθεση μέ τό «Συναγερμό για τή Δημοκρατία» του Σιράκ (βλέπε «Πολίτης» άριθ. 8) πού άποτελεί τή λαϊκιστική έκφραση τής άστικής πολιτικής. 'Η ήττα τής 'Αριστεράς στις εκλογές δίνει τήν εύκαιρία στον Ζισκάρ νά έντείνει τίς προσπάθειές του προς τήν κατεύθυνση των σοσιαλιστών κυρίως για νά προσεταιριστεί τό σοσιαλδημοκρατικό ρεύμα του ΣΚΓ. Στήν τακτική του αυτή βοηθιέται έμμεσα από τήν «σκληροπυρηνική» τακτική των φιλοσοβιετικών κομμουνιστών του ΓΚΚ πού είχαν άποδυναμώσει τή συμμαχία τής 'Ενωμένης 'Αριστεράς.

Τό Σοσιαλιστικό Κόμμα Γαλλίας

Σήμερα στο Σ.Κ.Γ και διά στόματος Μισέλ Ροκάρ, ξεπήδησε ένα νέο ρεύμα: να μεταστραφεί ή μέχρι πρότινος στρατηγική του. Η τάση αυτή ρίχνει βάρος στην «αυτόδιαχείριση» που ανάγεται σε πανάκεια και σε επιμέρους αλλαγές ενώ ταυτόχρονα ή «άντικαπιταλιστική τομή» παραπέμπεται σε κάποιο πολύ μακρινό μέλλον. Κατά την ίδια την ροκαριανή άποψη ή υλοποίηση της Ένωμένης Άριστερας έπαφίεται στην βάση και μόνο στή βάση (πού θεοποιείται) ενώ ή μαρξιστική αντίληψη για την εργατική τάξη αντικαθίσταται από ένα έννοιολογικό συνούλευμα στο όποιο συνυπάρχουν υπάλληλοι, τεχνικοί, μεγάλα στελέχη επιχειρήσεων, μικροαστοί, εργάτες κλπ. Η πάλη των τάξεων υποκαθίσταται από τους κατά τομέα και είδος αγώνες για να ανακύψουν από κεί οι επιμέρους αλλαγές που προαναφέραμε. Έτσι, όλες οι σοσιαλδημοκρατικές ομάδες, οι παλαιές της SFIO και οι σύγχρονες τεχνοκρατικές μέσα και έξω από τό ΣΚΓ, ενισχύουν την ροκαριανή προοπτική.

Από την άλλη μεριά ο Φ. Μιττεράν προσπαθεί να διατηρήσει την προηγούμενη στρατηγική, υποστηριζόμενος κυρίως από τή δυναμική άριστερή μειοψηφία, τό CERES, και τους παραδοσιακούς άριστερούς σοσιαλιστές. Η σύγκρουση είναι φανερή στόους κόλπους του ΣΚΓ.

Τό ΓΚΚ ανάμεσα στο παρελθόν και τό μέλλον

Τό ΓΚΚ άποφασίζοντας τόν Σεπτέμβρη του 1977 να σπάσει τή συμμαχία της Ένωμένης Άριστερας, που τό ίδιο είχε βασικά προωθήσει, έδωσε τήν εξήγηση ότι οι σοσιαλιστές στράφηκαν προς τά δεξιά και έπομένως υπήρχε κίνδυνος να μετατραπεί τό Κοινό Πρόγραμμα από εργαλείο αλλαγής σε πρόγραμμα διαχείρισης του καπιταλισμού με όλες τις συνέπειες που κάτι τέτοιο θά είχε. Για τήν εργατική τάξη, και τό ίδιο τό κόμμα. Φυσικά, δέν μπορούσε να μή γνωρίζει ότι τό σπάσιμο της συμμαχίας θά ευνουόσε τελικά τό σοσιαλδημοκρατικό ρεύμα του ΣΚΓ. Άς υπενθυμίσουμε ότι τό ρεύμα αυτό είχε σιωπήσει σε όλη τή διάρκεια της προηγούμενης φάσης, αποδυναμωμένο όπως ήταν λόγω της δυναμικής ανάπτυξης της Ένωμένης Άριστερας. Τό ίδιο άλλωστε συνέβαινε και με τή φιλοσοβιετική τάση του ΓΚΚ.

Τί μπορεί λοιπόν κανείς να υποθέσει; Ότι τό ΓΚΚ δέν ήθελε τήν έξουσία; Ή μήπως ήθελε μέν να φτάσει στην έξουσία έχοντας όμως καθυποταγμένο τό ΣΚΓ; Αύτή ή δεύτερη αντίληψη όδήγησε, προφανώς, τό ΓΚΚ να σπάσει τή συμμαχία με τους σοσιαλιστές όταν είδε ότι τό Κοινό Πρόγραμμα και ή προοπτική της έξουσίας αυτούς κυρίως ευνουόσαν.

Μετά τήν εκλογική ήττα στο ΓΚΚ ξεόσπασε άνοιχτή κρίση άν και σοβούσε από καιρό. Οι κομματικοί πυρήνες άρχισαν να υπολειπουργούν ή να μή λειτουργούν καθόλου γιατί είχαν χάσει τό αντικείμενό τους. Οι στρατολογήσεις άραιώσαν. Οι άνώνυμες άποχωρήσεις μελών της βάσης πύκνωσαν και σημαντικό μέρος του διανοούμενου δυναμικού του κόμματος εξαπέλυσε έντονη κριτική ένάντια στην ήγεσία. Η ήγεσία του ΓΚΚ άντέδρασε, και προσπάθησε να ξεπεράσει αυτά τά φαινόμενα έξωθώντας τά μέλη σε έντονο άκτιβισμό για τήν διάδοση της εφημερίδας, τά οικονομικά κλπ. κλπ. Οι αντιδράσεις όμως συνεχίστηκαν, πήραν πιο σαφή χαρακτηρισμό, και πολλές αναλύσεις δημοσιοποιήθηκαν άκόμη και έξω από τόν κομματικό τύπο. Χαρακτηριστικές, άν και όχι μοναδικές, είναι οι περιπτώσεις του φιλόσοφου Λουί Άλτουσέρ και, από άλλη άποψη, του ιστορικού Ζάν Έλενστάιν που περιόρισε τήν αντίδικία του με τήν ήγεσία στα προβλήματα έσωκομματικής δημοκρατίας και έλευθερίας.

Η ήγεσία του ΓΚΚ πριν, κατά και μετά τό 22ο συνέδριο με τήν άκριτη, και χωρίς άνάδειξη του αντικειμένου, κριτική άφησε τήν ιστορία, τήν προηγούμενη μνήμη του κόμματος να υπάρχει όπως-όπως. Καταστρέφοντας τή δυναμική της Ένωμένης Άριστερας και τήν προοπτική που άνοιγε δέν προώθησε ένα νέο όραμα, μια καινούρια στρατηγική για τό σοσιαλισμό άποδοσμευμένη από τά σοβιετικά πρότυπα και τις σταλινικές υποθήκες.

Σήμερα στο ΓΚΚ συγκρούονται πολλές και διαφορετικές άπόψεις και ρεύματα που ή ύπαρξή τους και μόνο υποχρεώνει να επανατοποθετηθεί τό ζήτημα της άριστερης πολυμέρειας, άκόμη και μέσα στο ΚΚ.

Η πιο σημαντική από τις συγκρούσεις άφορά τό ζήτημα της σοσιαλδημοκρατίας. Δύο άπόψεις αντιπαρατίθενται στο ήγετικό επίπεδο: ή μία θεωρεί ότι ή σοσιαλδημοκρατία πέρασε στο στρατόπεδο του ιμπεριαλισμού και έπομένως καμιά συμμαχία μαζί της δέν είναι δυνατή· ή άλλη θεωρία ότι υπάρχουν άκόμη περιθώρια να επανέλθει στή θέση της πάλης των τάξεων. Είναι φανερό ότι οι έν λόγω εκτιμήσεις έχουν σημαντικές πολιτικές προεκτάσεις παρόλο που και από τις δύο πλευρές τό ζήτημα τίθεται μονοδιάστατα. Εάν λοιπόν ή σοσιαλδημοκρατία «πρόδωσε» τήν πάλη των τάξεων τό ΓΚΚ επιστρέφει στην άμυνα, στην απομόνωση, στή μανιχαϊστική όπτική της σοβιετικής στρατηγικής που χωρίζει τόν κόσμο σε δύο στρατόπεδα, περιμένοντας τή «μεγάλη νύχτα» για τήν κατάληψη της έξουσίας. Εάν όμως ή σοσιαλδημοκρατία «δέν πρόδωσε», τότε ή επανατοποθέτηση των προβλημάτων και ή ένωμένη Άριστερά είναι δυνατά, είναι πραγματοποιήσιμα.

Αυτά, αν και σχηματικά, είναι τὰ ἀδιέξοδα τῆς Γαλλικῆς Ἀριστεράς, αὐτές καί οἱ ἀντιθέσεις τῆς. Ἡ δυσκολία τοῦ ΓΚΚ νά ξεκολλήσει ἀπό τή σοβιετική ἀγκαλιά καί τή σταλινική μνήμη εἶναι τόσο μεγάλη ὅσο μεγάλη εἶναι καί ἡ ἐγγενῆς ἀδυναμία τοῦ ΣΚΓ νά λύσει τήν παραδοσιακή του ἀντίφαση πού τό ἀναγκάζει νά παραπαίει μεταξύ διαχείρισης τοῦ καπιταλισμοῦ καί τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὡστόσο τὰ προβλήματα πού χωρίζουν τή γαλλική Ἀριστερά δέν εἶναι μόνο γαλλικά. Μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο τὰ ἰδεολογικά, τὰ θεωρητικά καί τὰ πολιτικά προβλήματα πού ἀνακύπτουν ἐκεῖ τὰ ξαναβρίσκουμε σέ ὅλα τὰ εὐρωπαϊκά, τουλάχιστον, κινήματα. Ἀπό τή λύση τους ἐξαρτᾶται τό μέλλον τοῦ σοσιαλισμοῦ στή γηραιά ἡπειρο.

ΠΕΤΡΟΣ ΠΙΖΑΝΙΑΣ

ΚΑΤΙ ΠΟΥ ΕΛΕΙΠΕ ΑΠΟ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΜΗΤΣΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΡΩΣΙΚΗ ΛΟΓΟ- ΤΕΧΝΙΑ

(Από τόν 11ον αἰώνα
μέχρι τήν ἐπανάσταση
τοῦ 1917)

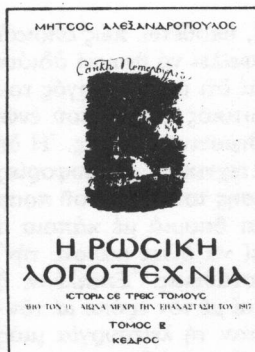
**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΚΕΔΡΟΣ**

Πανεπιστημίου 44 - Τηλ. 3615.783

Α' τόμος:

Ἀφιέρωμα στή μεσαιωνική περίοδο καί στή λογοτεχνία τοῦ 18ου αἰώνα.

Β' τόμος:

Ἐξετάζεται ἡ κλασσική λογοτεχνία τοῦ 19ου αἰώνα. (Πούσκιν, Γκόγκολ, Λέρμοντωφ, Τουργκένιεφ, Ντοστογιέφσκι, Τολστόφ, Τσέχωφ, κ.ά.).

Γ' τόμος:

Οἱ δύο-τρεις δεκαετίες πρὶν ἀπό τήν ἐπανάσταση τοῦ 1917. Στά χρόνια αὐτά ἐμφανίζονται μερικά βαρυσήμαντα ὀνόματα στή λογοτεχνία (Γκόρκι, Μπλόκ, Μπέλι, Μερεζκόφσκι, Μπριούσωφ, Μπούνιν, Ἀντρέγιεφ, Ἀννενσκι, Ἀχμάτοβα, Μαγιακόφσκι κ.ά.) καί στή θεωρητική σκέψη (Πλεχάνωφ, Ζεσιόφ, Μπερνιάγιεφ, Λένιν, Λουνατσάρκι κλπ.).

Ἡ γονιμότητα μιᾶς σύνθεσης

Ἀπό τήν «Αἰολία» στίς «Σημειώσεις γιά μιὰ ἑβδομάδα» τοῦ Γιώργου Σεφέρη

τοῦ Γιώργη Γιατρομανωλάκη.

Ὅσοι ἀποπειροῦνται φιλολογικές διερευνήσεις καί ἀναζητοῦν πηγές μέσα στό ἔργο τοῦ Γ. Σεφέρη, φρόνιμο εἶναι νά κρατοῦν ὑπόψη τους δύο γνώμες τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητή. Ἡ πρώτη προέρχεται ἀπό τίς *Μέρες Β'*, σ. 56: *Εἶμαι μιὰ μονάδα καί ἀπό αὐτή τή μονάδα ἀντλῶ τά ἑλικά τῆς δουλειᾶς μου πού εἶναι καί αὐτά ἀδιαίρετα.*¹

Ἡ δεύτερη (παραλλαγές τῆς ὁποίας μποροῦν νά βρεθοῦν στό δοκιμακό ἔργο τοῦ ποιητή) προέρχεται ἀπό τή «Μιά σκηνοθεσία γιά τήν *Κίχλη*».

*Ἄς φαντασθοῦμε λοιπόν πῶς ἐκεῖνος πού λέει «ἐγώ», στήν «Κίχλη», εἶναι ἕνας κάποιος Ὀδυσσεύς. Ἴσως αὐτό ἔχει ἀκόμη τό πλεονέκτημα νά μᾶς κάνει νά στοχαστοῦμε πῶς οἱ ἄνθρωποι τῆς ἀστάθειας, τῶν περιπλανήσεων καί τῶν πολέμων, μολοντί μπορεῖ νά παραλλάξουν καί νά ἀλλοιώνονται κατά τό μεγαλεῖο καί τήν ἀξία (αὐτά εἶναι θέματα πού δέν ἀγγίζω), κινοῦνται πάντα ὥσπῳ ἀνάμεσα στά ἴδια τέρατα καί τίς ἴδιες λαχτάρες.*²

Ἡ πρώτη θέλει νά πεί, ὑποθέτω, πῶς ὁποιαδήποτε «ἀνάλυση» ἐνός ἔργου ὀφείλει νά θεωρεῖ ἀδιάσπαστη ἐνότητα τό ἔργο αὐτό καί ὅτι ὁ δημιουργός του εἶναι οὐσιαστικά ὁ συγκεντρωτικός φακός πού ἐνώνει σέ μιὰ ἐστία τίς διάφορες θεματικές δέσμες. Ἡ δεύτερη μᾶς παρέχει ὀρισμένες «τεχνικές» πληροφορίες, σχετικά μέ τόν τρόπο σύνθεσης τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητή. Ὁ δημιουργός ἀπασχολεῖται βασικά μέ κάποια συγκεκριμένα θέματα, ὅσο καί νά δίνει κάποτε τήν ἐντύπωση ἀσυνέχειας καί ἀστάθειας. Ἐπιπλέον, ἡ δεύτερη ἀποψη σχετίζεται καί μέ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ Σεφέρης ἀντιλαμβάνανταν τή λειτουργία μιᾶς συγκεκριμένης μυθολογίας, μέσα στό ἔργο του:

1. Συντομογραφίες, *Μέρες Β'*, = *Μέρες Β*, #24 Αὐγ. 1931-12/Φεβρ. 1934 (1975).

Μέρες Γ', = *Μέρες Γ*, #16 Ἀπρ. 1934-14 Δεκ. 1940 (1977).

Δοκ. Α, Β = *Δοκιμές*, τόμ. Α καί Β, γ' ἐκδ. (1974).

Ποιήματα = Γιώργος Σεφέρης, *Ποιήματα* δέκατη ἐκδοσις (1976).

2. *Δοκ. Β*, σ. 31 κ.

*Κρατοῦμε, συνεχίζει, τά σύμβολα καί τά ὀνόματα πού μᾶς παρέδωσε ὁ μύθος, φτάνει νά ξέρομε πῶς οἱ τυπικοί χαρακτήρες ἔχουν μεταβληθεῖ σύμφωνα μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου καί τίς διαφορετικές συνθήκες τοῦ κόσμου μας.*³

Ἄρκετους μήνες προτοῦ ὁ Σεφέρης μετατεθεῖ καί φύγει γιά τό Λονδίνο, καταγράφει στίς *Μέρες Α'* (Κυριακή, 18 Γενάρη [1931]) σ. 134, ἕνα ποίημα τό ὁποῖο δέν ὀλοκλήρωσε ποτέ. Τό ποίημα κείται ἀνάμεσα στόν «Ἐρωτικό Λόγο» καί τή *Στέρνα*, ἀλλά καί τό θέμα καί ὁ χαρακτήρας του δέν ἔχουν σχέση μέ τίς δύο αὐτές συνθέσεις. Τό ποίημα θά μποροῦσε νά χαρακτηριθεῖ «δραματικό» μέ τόν τρόπο πού ἀντιλαμβάνεται τόν ὄρο ὁ Σεφέρης στό δοκίμιό του γιά τόν Ἑλλιοτ, κάμποσα χρόνια μετά. Ὁ ἀφηγηματικός του τόνος, ἐξάλλου, ἔχει ἐλάχιστη σχέση μέ τήν «καθαρή» ποίηση, μέ τήν ὁποία καταπιάνεται τήν ἐποχή αὐτή ὁ ποιητής.

(ΤΑΞΙΔΙ;)

*Νησί τοῦ Αἰόλου, γύρισα μαζί μέ τούς ἀνέμους
πού ὁ κύρης σου μέ φίλεψε σ' ἕνα φλασκί κλεισμένους.
Οἱ σύντροφοί μου κόψανε τούς ἀσημένιους σπάγκους
κόψαν τόν ὕπνο μου, κόψαν τόν ὕπνο τοῦ πελάγου
καί μ' ἀπολύσανε γυμνό στή ρίζα τοῦ στροβίλου,
μονάχο, μέ τήν κούραση καί μέ τή συντριβή
πού μου σκοουριάζουν τήν ψυχή σάν τό παλιό ἀνθογάλι.
Καί πῶς νά πιάσω πόλεμο μέ τό δονερό πλοκάμι
τήν ὥρα πού ὄνειρεύομουν πῶς εἶχα λησμονήσει
μέ πήρε ὁ ἀγέρας κι ἡ νυχτιά κι ὁ πόντος, νά μαι πίσω
γιά νά κυλῶ ἀκυβέρνητος μέ τήν τυφλή σου μοῖρα,
κοιτάμενος καί θλιβερός σάν θερισμένο κρίνο.
Πάλι παντέρημος χωρίς συντρόφους καί καρᾶδια
καί χωρίς γνώμη.
Τά μπρούτζινα σου λάμπουνε στόν ἥλιο περιγιᾶλια,
παντοτινά, κλυδωνιζόμενο πλατῶ νησί...*

3. Ὁπ.π. σ. 32

Ἡ ἱστορία τοῦ πλωτοῦ νηιοῦ τοῦ Αἰόλου, τοῦ ἀφέντη τῶν ἀνέμων, βρίσκεται στήν Ὀδύσεια, στήν ἀρχή τῆς κ' ραψωδίας. Ὁ Ὀδυσσεύς μέ τούς συντρόφους του ἐπισκέπτεται τό νησί στή διάρκεια τῶν περιπλανήσεών του. Ὁ Αἰόλος προσφέρει στόν ἥρωα τό περίφημο ἀσκή πού κρατοῦνται φυλακισμένοι ἄλλοι οἱ ἀνεμοί ἐκτός ἀπό τόν Ζέφυρον πού θά τόν ὀδηγήσει στήν Ἰθάκη. Ὁμως, ἐνόσω ὁ Ὀδυσσεύς κοιμάται, οἱ νῆπιοι σύντροφοί του, τυφλωμένοι ἀπό ἀπληστία, ἀνοίγουν τόν ἀσκή καί ἐπακολουθοῦν τά γνωστά γεγονότα. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τήν ἐποχή αὐτή ὁ Σεφέρης καταπιάνει... μέ ἕνα μυθολογικό θέμα (μέ ἄλλους τούς συμβολισμούς πού ἐνέχει) παρουσιάζει ἀρκετό ἐνδιαφέρον, ἂν τόν συγκρίνουμε μέ τή «μυθική μέθοδο» πού ὁ ἴδιος ἀναπτύσσει ἕστερα ἀπό μερικά χρόνια μέ τήν ἐπιδραση, φυσικά, τοῦ Ἐλισσιου. Ὁ μῦθος δέν ἐμφανίζει «χάσματα», οὔτε δίνονται «ἐλάχιστες ἐνδείξεις, μικροσκοπικά νησιά σπαρμένα σέ μιά ἴσια θάλασσα», γιά νά δηλώνεται ἔτσι ἡ σπασμένη ἰσορροπία.⁴ Τό κυριότερο δέν ὑπάρχει ἡ «τεχνική τῆς πύκνωσης»⁵. Ἀντίθετα ὑπάρχει μιά «λογική» συνοχή, κάτι πού ἀργότερα θά ἀπορρίψει ἐντόνα ὁ ποιητής. Θά μπορούσε μάλιστα τό πῶμα αὐτό νά ἀποτελέσει ἕνα καλό παράδειγμα τῆς ἐκφραστικῆς ἀμηχανίας στήν ὁποία θά κατέληγε ὁ ποιητής (ὅπως τόσοι ἄλλοι πρῖν καί μετά), ἂν δέν εἶχε τήν ἐμπνευση καί τό θάρρος νά ἐγκαταλείψει τά κηρύγματα τῆς «ἐλλογῆς» ποιήσης. Ὡστόσο εἴμαστε τυχεροί πού ἔχουμε ἕνα τέτοιο πῶμα τοῦ Σεφέρη γιάτί μᾶς παρέχει τή δυνατότητα νά δοῦμε καί τόν βαθμό τῆς ἐξέλιξης τοῦ ποιητῆ, καί, εἰδικότερα, ὀρισμένα θέματα, πού σπερματικά κρατᾶ μέσα του καί πού στή δεδομένη στιγμή θά ἀναπτυχθοῦν κατάλληλα. Ἐδῶ ἄς ἀσχοληθοῦμε μέ ἕνα ἀπό τά θέματα αὐτά.

Καί πρῶτα ἄς δοῦμε ποιᾶ σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στό «Ταξίδι» καί στό πῶμα τῆς *Στροφῆς* «Οἱ σύντροφοι στόν Ἄδη», πού εἶναι τό μόνο πῶμα ἀπό τήν προηγούμενη παραγωγή τοῦ Σεφέρη μέ θέμα παρόμοιο. Ἡ βασικότερη παρατήρηση πού μπορούμε νά κάνουμε εἶναι ὅτι ἡ «συντροφικότητα» τοῦ πῶματος τῆς *Στροφῆς*, ὅπως σημαίνεται καί μέ τό πρῶτο πρόσωπο πληθυντικῶ, παύει στό «Ταξίδι». Ἐνῶ δηλ. ἀρχικά ὁ ποιητής εἶναι ἕνας ἀπό τούς «συντρόφους», τώρα στό «Ταξίδι» ἡ κοινότητα αὐτή ἐγκαταλείπεται, ὡς τό σημείο νά διακρίνονται δύο θέσεις: τοῦ ἑνός καί τῶν ἄλλων. Ὡστόσο ὁ διαχωρισμός αὐτός δέν ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα ἐπιλογῆς καί οὔτε μεταβλήθηκε οὐσιαστικά ὁ κοινός παράγοντας τῆς «συντροφίας». Οἱ «Σύντροφοι» βρίσκονται πεσμένοι «στά χαμηλά ἀνίδεοι καί χορτάτοι», ὁ ἀφηγητής τοῦ «Ταξιδίου» εἶναι «κοιτάμενος» καί «χωρίς γνώμη». Στούς «Ἀργοναῦτες» τοῦ *Μυθιστορήματος*, πού ὅπως θά δοῦμε ἔχουν πολλά κοινά σημεῖα μέ τό «Ταξίδι», ἐμφανίζεται ἕνας παρόμοιος διαχωρισμός τοῦ ἀφηγητῆ καί τῶν ἄλλων προσώπων τοῦ πῶματος (ἦταν καλά παιδιά οἱ σύντροφοι – κάποτε τραγού-

δισαν... ὅταν περάσαμε, κλπ). Τό ἴδιο καί στίς «Σημειώσεις γιά μιά ἑβδομάδα»· δέν ὑπάρχει κανένας εἶδος συντροφικότητας καί μάλιστα ὀλόκληρη ἡ σύνθεση ἐκφέρεται στό πρῶτο ἐνικό πρόσωπο.

Τό ἀτελείωτο ὅμως «Ταξίδι», πού ἄλλωστε δέν προοριζόταν νά ἐνταχθεῖ στό *Corpus τῶν Ποιημάτων*, περιλαμβάνει ὀρισμένους στίχους – θέματα πού θά τά βροῦμε στήν μετέπειτα παραγωγή τοῦ ποιητῆ:

α) Ὁ στ. 3, «Οἱ σύντροφοί μου κόψανε τούς ἀσημένιους σπάγκους» ἀπαντᾶται στή σύνθεση τοῦ 1942 «Ὁ Στράτης Θαλασσινός ἀνάμεσα στούς ἀγαπάνθους»

Ἄλλιῶς δέ γίνεται, μόλις μέ πάρεϊ ὁ ὕπνος οἱ σύντροφοι κόβουνε τούς ἀσημένιους σπάγκους καί τό φλασκί τῶν ἀνέμων ἀδειάζει. Τό γεμίζω κι ἀδειάζει, τό γεμίζω κι ἀδειάζει.

β) Ὁ στ. 4, «κόψαν τόν ὕπνο μου, κόψαν τόν ὕπνο τοῦ πελαγούς», στό πῶμα τοῦ 1935 «Σιρόκο 7 Λεβάντε»

νοτίζει τή σιωπή μας μέσ στή νύχτα γυρεύοντας τόν ὕπνο τοῦ πελάγου γλυστρώντας πρὸς τόν ὕπνο τοῦ πελάγου.

γ) Ὁ στ. 9, «τὴν ὥρα πού ὄνειρεύομαι πὼς εἶχα λησμονήσει» στή *Στέρνα*, στ. 52 κκ.,

ἤρεμη σάν τό κοιμισμένο ἀργίμι πού ξέφυγε ἤσυχο τό καρδιοκτύπι καί χτύπησε στόν ὕπνο νά ζητήσει τό περιδῶλο ὅπου σταλάζει ἀσῆμι.

δ) Τό θέμα τῆς μοναξιάς, τοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ ἑνός ἀπό τό πλῆθος καί τῆς γενικῆς ἐγκατάλειψης πού διαπιστώνουμε στό «Ταξίδι», χρησιμοποιεῖται (μέ τή ρητή ὁμολογία τοῦ ἴδιου τοῦ Σεφέρη, ὅπως θά δοῦμε) πάλι στή *Στέρνα*, πρβ. εἰδικά τούς στίχους 36-45.

Καί μόνο οἱ παρατηρήσεις αὐτές (ὄσο ἐξωτερικές καί ἂν εἶναι) δείχνουν τήν περιεκτικότητα τοῦ «Ταξιδίου» καί τήν ἐντονη δραστηριότητά του μέσα στήν ποιητική παραγωγή τοῦ Σεφέρη. Ὡστόσο ἡ ἴδια ἡ ἀρχική αὐτή σύνθεση ἀπασχολεῖ ξανά τόν ποιητή. Μιά ὀδομάδα σχεδόν μετά τήν πρώτη καταγραφή τοῦ πῶματος, τήν Πέμπτη, 22 Γενάρη (1931), διαβάζουμε τίς ἐξῆς σημειώσεις στίς *Μέρες Α'*, σ. 135

(*Ταξίδι; Αἰολία; Μά βέβαια, ὄλα μετακινοῦνται:*)
Ἡ Πολιτεία.
Τό δέρμα μᾶς παράξενος σιωπῆς φολιδωτῆς...
Οἱ σύντροφοι·

ἄσε τους να γυρεύουν
νά κλείσουν τά παράθυρα πού γίνονται σταυροί...
Τέλος·

... κι ἄς μπῆξουν τό κουπί
πού ἔλαμναν οἱ σύντροφοί μου στό μαῦρο μου καρδάκι.

4. Ἀντίθετα προσκολλᾶται στό κείμενο τῆς Ὀδύσειας, πρβ. Ὀδ. κ. 3-4=Ταξίδι, 15-16, Ὀδ. κ. 23κκ=Ταξ. 3, Ὀδ. κ. 31=Ταξ. 4 κλπ.
5. *Δοκ. Α*, σ. 149

Τό ποίημα παίρνει ένα δεύτερο – όριστικό, όπως θά φανεί – όνομα, «Αιολία». Τό σπουδαιότερο, παίρνει τή μορφή σύνθεσης μέ δύο θεματικά κέντρα: τής μετακινουμένης Πολιτείας καί τών μετακινουμένων συντρόφων. Τό πρώτο, τό θέμα τής Πολιτείας, θά λάβει συγκεκριμένη μορφή καί ανάπτυξη στήν «Έβδομάδα», πρβ. ειδικά τήν «Τρίτη», μολονότι ή σύνθεση αὐτή χαρακτηρίζεται αντίθετα, από τό κλίμα τής άκινήσιας καί τής άνεργης άναμονής. Η συνεχής μετακίνηση, όμως, θά άποτελέσει ένα βασικό στοιχείο του *Μυθιστορήματος*, όπως εύκολα μπορεί νά διαπιστωθεί. Έπιπλέον ό ένδεικτικός στίχος του δεύτερου αὐτου Σχεδίαματος, όπως θά τό όνομάσουμε, «τό δέγμα μιάς παράξενης σιωπής φολιδωτής...» μεταφέρεται στή *Στέρνα*, σ. 67, ως

τό δέγμα τής σιωπής πού μās στενεύει.

ένώ οί στίχοι του τέλους

... κι άς μπήξουν τό κουπί

πού έλαμναν οί σύντροφοί μου στό μαύρο μου καράδι
έπανέρχονται στους «Άργοναυτες»,

τά κουπιά τους

δείχνουν τό μέρος πού κοιμούνται στ' άκρογιαλί.

Οί τελευταίοι αὐτοί στίχοι, πού, ως γνωστό, άπυχοῦν δύο στίχους από τήν όμιλία του νεκρου Έλληνορα (Όδύσ. λ. 77-78) μέ τήν παρουσία τους στό «ταξίδι» είναι ένας *Terminus post quem* για τό πότε πρέπει νά έπεσημανε τόν ήρωα αὐτόν ό Σεφέρης. Τελευταία πληροφορία σχετικά μέ τήν τύχη του «Ταξιδιου» βρισκεται πάλι στις *Μέρες Α'*, (25 Μάη [1931]), σ. 137

Η *Στέρνα* έχει κολλήσει. Τό «Ταξίδι» τό ίδιο.
Κρίμα, άλλιώς τό θέλησε ό καιρός.

Όμως τό θέμα τής «Αιολίας» δέν σταματά νά άπασχολεί τό Σεφέρη ως τό τέλος τής ζωής του. Στο δοκίμιο «Μιά σκηνοθεσία για τήν *Κίχλη*» (1949) θέλωντας νά δώσει, μέ τόν τρόπο του φυσικά, βοήθεια στον «καλοπροαίρετο άναγνώστη», άναφέρεται στή λειτουργία του μύθου, όπως είδαμε προηγουμένως. Έκει μιλώντας ξανά για τίς περιπλανήσεις του Όδυσσέα σημειώνει (*Δοκ. Β'*, σ. 32),

... ό Όδυσσέας έρχεται... [στό] πλωτό νησί τών άνέμων: τήν Αιολία. Από παλιά μέ είχε άγγίξει κάμποσο τό μετατοπιζόμενο αὐτό νησί.

Στό σημείο αὐτό υπάρχει ή έξης σημείωση του Σεφέρη (*Δοκ. Β'*, σ. 356),

Καί τώρα (1966) δέ θά ξαφνιαζόμουν άν, ξυπνώντας ένα πρωί, μου έλεγαν πώς ή πατρίδα μου όνομάζεται Αιολία.

Στή συνέχεια (σ. 32) άφου παραθέσει, (άπό μνήμης) τούς έπτά πρώτους στίχους του «Ταξιδιου» του 1931 μέ έλαφρές άλλαγές, λέει (σ. 33):

Τό ριμάρισμα αὐτό τό χρησιμοποιήσα στή *Στέρνα*. Τό ποίημα δέν τέλειωσε, αλλά τό ξανασυλλογίζομαι καμιά φορά. Τοῦτο φαίνεται καί στο «Στράτη Θαλασσινού άνάμεσα στους άγάπανθους». Θά έπρεπε νά γράψω κάποτε μιά Αιολία.

Αὐτές είναι όλες οί μαρτυρίες, πού μπορούμε νά

βρούμε μέσα στο δημοσιευμένο έργο του Γ.Σ. άναφορικά μέ τήν «Αιολία». Είδαμε, επίσης, πώς χρησιμοποιήθηκαν άργότερα από τόν ίδιο τόν ποιητή άρκετοί στίχοι τής άρχικής καί άτέλειωτης αὐτης σύνθεσης. Φυσικά, δέν μπορούμε νά ξέρουμε ποιά άνάπτυξη θά έπαιρνε ή «Αιολία», άν ό ποιητής, όπως ήθελε, καταπιανόταν όριστικά μαζί της. Είμαστε, ωστόσο, σέ θέση νά υποστηρίξουμε προκαταβολικά, πώς στή μορφή πού τήν είδαμε καί στήν μορφή πού θά τήν ξαναδούμε, άποτελεί ένα σημαντικότερο ποίημα, μια σύνθεση – μήτρα από όπου προέρχεται ή ποιητική ένότητα του *Τετραδίου Γυμνασμάτων*, «Σημειώσεις για μιά Έβδομάδα» καί ως ένα βαθμό τό ίδιο τό *Μυθιστόρημα*. Καί είναι ακριβώς αὐτή ή σχέση τής «Αιολίας» καί τής «Έβδομάδας» πού πρόκειται στο έξής νά μās άπασχολήσει. Σκόπιμο όμως κρίνεται νά δώσουμε παρενθετικά όρισμένες έξηγήσεις για τή σχέση τής «Έβδομάδας» καί του *Μυθιστορήματος*, μολονότι αὐτό είναι τό αντικείμενο μιάς άλλης, διεξοδικότερης μελέτης.

Η «Έβδομάδα» τελειώνει τό καλοκαίρι του 1933 στο Λονδίνο, σύμφωνα καί μέ τό χρονικό δείκτη του ίδιου του ποιητή (*Ποιήματα*, σ. 135), αλλά καί σύμφωνα μέ διάφορες άλλες έσωτερικές ένδείξεις πού μπορούν νά χρονολογηθοῦν μέ βάση τίς *Μέρες Β'*⁶. Τό *Μυθιστόρημα*, σύμφωνα πάλι μέ τόν χρονικό δείκτη τών *Ποιημάτων* (σ. 71), γράφεται άνάμεσα στον Δεκέμβριο του 1933 καί τόν Δεκέμβριο του 1934. Τό *Μυθιστόρημα*, μολονότι μεταγενέστερο, τυπώνεται τόν Μάρτη του 1935, ένώ ή «Έβδομάδα», καί συγκεκριμένα μόνο πέντε από τίς έπτά μέρες της, τυπώνεται ως τμήμα του *Τετραδίου Γυμνασμάτων*, τόν Μάρτη του 1940. Για όρισμένους λόγους, πού ή εξέταση τους βρισκεται έξω από τό αντικείμενο αὐτου του άρθρου, ή «Τρίτη» καί ή «Τετάρτη» παρουσιάζονται μόλις τόν Φλεβάρη του 1968 από τόν F. M. Pontani⁷, για νά ολοκληρωθεί καί έκδοτικά ή λειπή «Έβδομάδα». Η κριτική στάθηκε έλάχιστα, άν όχι καθόλου, στή χρονική αὐτή σχέση τών δύο συνθέσεων, πού θά τής επέτρεπε μιά καινούρια θεώρηση καί έρμηνεία του *Μυθιστορήματος*, καθώς θά τό εξέταζε μέσα από τήν «Έβδομάδα». Έπειδή ουσιαστικά (όπως άποδειχεται διεξοδικά σέ άλλη μελέτη) ή «Έβδομάδα» άποτελεί, τεχνικά καί θεματικά, τόν προθάλαμο του *Μυθιστορήματος* καί είναι ταυτόχρονα τό εργαστήρι εκείνο πού μās επιτρέπει νά παρακολουθήσουμε – μέ μεγαλύτερη άνεση – τή νέα ποιητική μέθοδο του Σεφέρη, πριν όριστικοποιηθεί, άργότερα καί άποκρυσταλλωθεί στήν «προχωρημένη» σύνθεση, τό *Μυθιστόρημα*. Έντελώς σχημα-

6. Βλ. καί Γ. Π. Σαββίδης, *Σχεδίασμα Χρονολογίας Γ. Σεφέρη* (1963) σ. 17

7. Giorgio Seferis, *Note per una «Settimana»* (Μιλάνο 1968). Στήν εισαγωγή του ό Pontani (σ. 10) άφήνει νά έννοηθεί ότι ό Σ. είχε χάσει τά χειρόγραφα τών δύο ήμερών. Ό Mario Vitti στήν μελέτη του *Ghiorgos Seferis* (Firenze, 1978, σ. 33) δίνει διαφορετική έρμηνεία σχετικά μέ τήν παράλειψη τών ήμερών αὐτών. Ό ίδιος ό ποιητής στά δύο δακτυλ. αντίτυπα τής «Έβδομάδας», χαρακτηρίζει τίς μέρες αὐτές «παρλειφθείσες». Τό έρώτημα είναι για ποιο λόγο παραλείπονται οί συγκεκριμένες αὐτές μέρες.

τικά θά λέγαμε ἐδῶ ὅτι τὸ βρετανικὸ «κλίμα» καὶ ἡ τοπογραφία τοῦ Λονδίνου, πάνω στὰ ὁποῖα στηρίζεται ἡ «Ἐβδομάδα», μεταποιῶνται σέ «κλίμα» καὶ τοπογραφία ἑλληνικοῦ χαρακτήρα, ἐνῶ ἡ μυθολογία – ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Γ.Σ. στὴν σημείωση τῆς πρώτης ἐκδοσης τοῦ *Μυθιστορήματος* – καὶ στίς δύο αὐτὲς συνθέσεις ἔχει ἀρκετὰ κοινὰ στοιχεῖα. Ἡ ἀρχὴ τῆς κοινῆς αὐτῆς μυθολογίας τῆς «Ἐβδομάδας» καὶ τοῦ *Μυθιστορήματος*, μαζί μὲ ἓνα ἀριθμὸ θεμάτων πού ἀναπτύσσονται στίς συνθέσεις αὐτές, μπορεῖ νά ἐντοπισθεῖ σέ μιὰ ἄλλη μορφή τῆς «Αἰολίας», σέ ἓνα τρίτο Σχεδιάσμα τῆς, πού κατέχουμε. Τὸ τρίτο αὐτὸ σχεδιάσμα τῆς «Αἰολίας» εἶναι, στὴν πραγματικότητα, τὸ πρῶτο Σχεδιάσμα τῆς «Ἐβδομάδας». Ἄς ἐξηγηθοῦμε.

Ὁφείλεται στὴν εὐνοία τῆς τύχης τὸ γεγονός ὅτι ἀνάμεσα στοὺς φακέλους, πού ἀπαρτίζουν τὸ Ἄρχειο Σεφέρη⁸, διασώζεται καὶ ἐκεῖνος πού περιέχει τίς διάφορες μορφές τῆς «Ἐβδομάδας», πού ἔλαβε ἡ σύνθεση πρὶν τυπωθεῖ τὸ 1940. Ὁ φάκελος τιτλοφορεῖται *Τετράδιο Γυμνασμάτων* καὶ περιέχει (ἐκτός ἀπὸ τὴν «Ἐβδομάδα») ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ποιήματα πού ἐπρόκειτο ἀργότερα νά ἐνσωματωθοῦν στὸ ὁμώνυμο διδάλιο τοῦ Σεφέρη. Τὰ ποιήματα πού περιέχει ὁ φάκελος εἶναι χειρόγραφα, δακτυλόγραφα καὶ δημοσιευμένες μορφές τους σέ διάφορα περιοδικὰ (βλ. λ.χ., *Ποιήματα*, σ. 353). Ἡ «Ἐβδομάδα» σώζεται, φυσικὰ, χειρόγραφα καὶ δακτυλόγραφα. Τὰ χροφ ἀποτελοῦνται ἀπὸ δέκα (10) φύλλα λευκοῦ χαρτιοῦ, γραμμένα καὶ στίς δύο ὄψεις, καὶ περιέχουν τρεῖς φάσεις ἢ Σχεδιάσματα τῆς σύνθεσης, ὅπως σημειώνεται μὲ διαφορετικὸ μελάνι (πράσινο) ἀπὸ τὸν ἴδιον ποιητὴ. Τὰ σχεδιάσματα εἶναι:

- I. Πρῶτες Σημειώσεις σέ 1 φύλλο
- II. Πρῶτο Σχεδιάσμα σέ 2 φύλλα
- III. Ὁριστικὸ Σχεδιάσμα σέ 7 φύλλα⁹.

Τοῦ III Σχεδ. ἔχουμε μιὰ δακτυλόγραφη μορφή, μὲ κάμποσες διορθώσεις καὶ ἀλλαγές, ἀπὸ ὅπου προέρχεται ἡ δευτέρη δτφ μορφή τῆς «Ἐβδομάδας». Οὐσιαστικὰ ἡ μορφή αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ τέταρτο καὶ ὀριστικὸ σχεδιάσμα τῆς «Ἐβδομάδας» καὶ, μὲ ἐλάχιστες ἀλλαγές, εἶναι αὐτὴ πού γνωρίζουμε. Ἐδῶ δὲν θά μᾶς ἀπασχολήσουν οἱ δτφ μορφές τοῦ ποιήματος οὔτε καὶ οἱ διαφορές τους μὲ τὸ Ὁριστικὸ Σχεδιάσμα. Λίγο θά μᾶς ἀπασχολήσουν καὶ οἱ Πρῶτες Σημειώσεις καὶ ἡ σχέση τους μὲ τὸ Πρῶτο Σχεδιάσμα. Ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει τώρα εἶναι α) ἡ σχέση τοῦ Πρώτου Σχεδιασματος καὶ τῆς «Αἰολίας» καὶ β) ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὸ σχεδιάσμα αὐτὸ καὶ στὴν «Ἐβδομάδα», ὅπως αὐτὴ τυπώνεται στὰ *Ποιήματα*. Ὅσο καὶ νά παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἡ ἀλλεπάλληλη

8. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὴν Κυρία Μαρῶ Σεφέρη πού εἶχε τὴν καλοσύνη νά μοῦ ἐπιτρέψει νά δῶ τὸ Ἄρχειο καὶ νά παρουσιάσω τὰ σχετικὰ κείμενα.

9. Οἱ ἀρχικὲς μέρες τῆς «Ἐβδομάδας» κατανέμονται ὡς ἐξῆς: 1 φύλ. Δευτέρα, 2 φύλ. Τρίτη, 3 φύλ. Τετάρτη, 4 φύλ. Πέμπτη, ἀδοκίμη, 5 φύλ. Πέμπτη, 6 ὄδοκμη (=Σάββατο), 6 φύλ. Παρασκευὴ (=Πέμπτη), 7 Κυριακὴ (=μέρος Πέμπτης).

σύγκριση τῶν ἐνδιάμεσων φάσεων τῆς σύνθεσης, ἢ παράλειψη αὐτὴ κρίνεται σκόπιμη καὶ γιὰ τὴν οἰκονομία τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ καί, κυρίως, γιὰ τὴν οἰκονομία ἢ σύγκριση τοῦ πρώτου Σχεδιασματος καὶ τῆς «Ἐβδομάδας» τῶν *Ποιημάτων* ἀποδείχνει τὴν σχέση τους. Ἐπίσης τὰ ἀποτελέσματα τῆς σύγκρισης τοῦ Πρώτου Σχεδιασματος καὶ τοῦ ποιήματος τοῦ 1931 θά ἀποδείξουν, ἀναλογικὰ, τὴν ἐνότητα τῆς ἀρχικῆς σύλληψης τοῦ ποιητῆ. Θά φανεῖ ἐλπίζουμε, ὁ τρόπος σύνθεσης τοῦ Γ.Σ. καί, ἀπὸ μιὰ ἄλλη σκοπιά, θά ἀποδειχθεῖ ὅτι τὸν ποιητὴ ἀπασχολοῦσαν συνεχῶς καὶ ἀδιάσπαστα, παρὰ τίς μεταβολές καὶ τίς ἀστάθειες, «τὰ ἴδια τέρατα καὶ οἱ ἴδιες λαχτάρεις».

Ὅμως πρὶν προχωρήσουμε, εἴμαστε πάλι ὑποχρεωμένοι νά ἀνοίξουμε ἄλλη μιὰ παρένθεση σχετικά μὲ τοὺς διαδοχικοὺς τίτλους πού πήρε ἡ σύνθεση «Σημειώσεις γιὰ μιὰ Ἐβδομάδα», ἐπειδὴ ὁ τίτλος αὐτός, πού τώρα ἔχουμε, εἶναι ὁ τρίτος κατὰ σειρά. Ὁ ἀμέσως προηγούμενος, ὁ δεύτερος, ὑπάρχει, διαγραμμένος ὡστόσο, στὴν κεφαλὴ τῆς πρώτης σελίδας τῆς δευτέρας δτφ μορφῆς τῆς σύνθεσης. Ὁ ποιητὴς εἶχε δακτυλογραφήσει ἀρχικὰ τὸν τίτλο «Η ΕΒΔΟΜΑΔΑ ΤΟΥ κ. ΣΤΡΑΤΗ ΘΑΛΑΣΣΙΝΟΥ», τὸν ὁποῖο στὴ συνέχεια διαγράφει ἐκτός ἀπὸ τὴν λ. ΕΒΔΟΜΑΔΑ πού τὴν τοποθετεῖ σέ εἰσαγωγικά καὶ μὲ τὸ χέρι συμπληρώνει, κατόπιν «Σημειώσεις γιὰ μιὰ Ἐβδομάδα». Σέ μιὰ δεδομένη φάση (καὶ θά δοῦμε πότε) τῆς σύνθεσης τῆς «Ἐβδομάδας» καὶ ἐνῶ ἔχουν προηγηθεῖ οἱ ἐνόητες «Ὁ κ. Στράτης Θαλασσίνοσ περιγράφει ἓναν ἄνθρωπο» (Λονδίνο, 5 Ἰουνίου 1932, *Ποιήματα*, σ. 123) καὶ τὰ «Πέντε ποιήματα τοῦ κ. Σ. Θαλασσινοῦ», (*Ποιήματα*, σ. 106 καὶ 110), ὁ Σεφέρης προσγράφει τὴν «Ἐβδομάδα» στὸ ἴδιο αὐτὸ «πρόσωπο» – βλ. καὶ *Μέρες Β'* σ. 132.

Ὡστόσο ὅλες αὐτές οἱ συνθέσεις φαίνεται νά ἀποτελοῦν τὴ «συνέχεια μιᾶς προσπάθειας δέκα χρόνων γιὰ τὴν ποιητικὴ ἔκφραση», ὅπως λέει καὶ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς στὴ σημείωση τῆς πρώτης ἐκδοσης τοῦ *Τετραδίου Γυμνασμάτων*. Ὅλα στρέφονται γύρω ἀπὸ τὸ *Μυθιστόρημα*, τοῦ ὁποῖου ἡ κεντρικὴ θέση φαίνεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ του χωρισμὸ ἀπὸ τὰ λοιπὰ ποιήματα τῆς ἐποχῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι δύο χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ *Μυθιστορήματος*, στὴν πρώτη δημοσίευση τοῦ «Ὁ κ. Στράτης Θαλασσίνοσ περιγράφει ἓναν ἄνθρωπο» (*Νέα Γράμματα*, Ὀκτώβρης 1937) ὑπάρχει σέ παρένθεση ἡ ἐπιγραφή «Σχέδιο γιὰ τὸ Μυθιστόρημα». Μέσα λοιπὸν στὸ γενικὸ αὐτὸ κλίμα τῆς ποιητικῆς δημιουργίας τοῦ Σεφέρη ὁ δεύτερος τίτλος τῆς «Ἐβδομάδας» θεωρεῖται φυσικός.

Ἐνῶ ὅμως μποροῦμε νά δικαιολογήσουμε (μὲ σχετικὴ ἄνεση καὶ ἀσφάλεια) τὸν δευτέρου τίτλου τῆς σύνθεσης, βρισκόμαστε μπροστὰ σέ δυσκολίες γιὰ τὴν προέλευση τοῦ πρώτου τίτλου, πού ἦταν «Ἡ ἔβδομάδα τοῦ Γαίου Φλάβιου Κολλατίνου». Πρὶν δοῦμε τίς πιθανές ἐρμηνεῖες σχετικά μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Κολλατίνου, μποροῦμε νά φανταστοῦμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Σεφέρης σκέφτηκε νά συνθέσει ἓνα ποίημα πού νά «σημειώνει» τίς μέρες μιᾶς ἔβδομάδας. Ὁ ἡμερολογιακὸς χαρακτήρας πού ὑπάρχει

στό έργο του ποιητή εύκολα διαπιστώνεται. Δέν είναι μόνο οι άλλεπάλληλες *Μέρες* και οι «*Έξι νύχτες στην Ακρόπολη*», αλλά και οι τρεις ένότητες μέ τον κοινό τίτλο *Ημερολόγιο Καταστώματος*, πού δείχνουν τήν έμμονή του ποιητή νά καταγράφει τόν χρόνο του. Η «*Έβδομάδα*» είναι ένα άλλο παράδειγμα. Τό δεύτερο όμως μέρος του πρωταρχικού τίτλου, παραμένει, ώστόσο, άνοιχτό πρόβλημα. Ο τίτλος πρωτοεμφανίζεται στην κεφαλή του 1ου φύλλου του 'Οριστικού Σχεδιασματος. Λέμε πώς «πρωτοεμφανίζεται» εδώ, μολοντί ο τίτλος ύπάρχει και στίς δύο άλλες φάσεις τής «*Έβδομάδας*», οι όποιες προηγούνται από τό 'Οριστικό Σχεδιασμα, γιά δύο λόγους. Πρώτο, διότι τό όνομα (NOMEN) Φλάβιος στό 'Οριστικό Σχεδιασμα είναι εκείνο πού τελικά βρίσκει (ή διαλέγει) ο ποιητής, μετά τή διαγραφή δύο άλλων ονομάτων του «*Μάρκος*» και «*Ιούλιος*». Γιά τόν τίτλο και τίς διαγραφές του χρησιμοποιείται τό ίδιο μελάνι μέ τό όποιο είναι γραμμένα όλα τά χρφ τής «*Έβδομάδας*». Ο τίτλος παρουσιάζεται στίς επόμενες φάσεις, μέ τό όνομα Γ. (ή Γάιος) Φ. (ή Φλάβιος) Κολλατίνος όριστικοποιημένο και μέ πράσινο μελάνι. Είναι τό ίδιο μελάνι μέ τό όποιο ο ποιητής προβαίνει σέ μεταγενέστερες διορθώσεις και άλλαγές πάνω στα χρφ. Έτσι σημειώνονται και οι τρεις φάσεις τής σύνθεσης, όπως είπαμε. Άλλά ενώ και οι τρεις φάσεις σημειώνονται μέ πράσινο μελάνι, ο τίτλος γράφεται μέ τό ίδιο μελάνι (άρα ταυτόχρονα) μόνο στίς φάσεις I. και II. Στην τρίτη περίπτωση, στό 'Οριστικό Σχεδιασμα, ή φάση σημειώνεται μέ πράσινο ενώ ο τίτλος μέ τό κοινό μελάνι μέ τό όποιο έχει γραφεί ολόκληρη ή σελίδα.

Δεύτερο και κυριότερο επιχείρημα ότι ή αρχική εμφάνιση του τίτλου άνήκει στό 'Οριστικό Σχεδιασμα, είναι ότι άκριβώς στή φάση αυτή ο ποιητής δίνει στή σύνθεση τήν ήμερολογιακή τής μορφή. Οι δύο προηγούμενες φάσεις επιγράφονται, άναδρομικά φυσικά, ως «*Έβδομάδα*» αλλά κανένas χωρισμός των ήμερών δέ ύπάρχει ούτε άλλη παρόμοια ένδειξη. Σημειώνονται, ώστόσο, στην κεφαλή τής I. φάσης (σέ τρεις γραμμές) τά έξης χρονολογικά στοιχεία «*άνοιξη. (Σ.Θ.) 1933 [Μεγάλη Δευτέρα] Μεγάλο Σάββατο*». Ίσως νά πρόκειται γιά τήν άκριβή χρονική στιγμή πού ο Σ. καταγράφει τίς Πρώτες Σημειώσεις. Ίσως πάλι νά δηλώνεται ή αρχική σκέψη του ποιητή νά περιγράψει τή Μεγάλη Έβδομάδα του 1933. Καμιά όμως ένδειξη ήμερών δέν ύπάρχει πού νά δικαιολογεί τόν τίτλο «*Έβδομάδα*» στή φάση αυτή. Αυτό συμβαίνει μόνο στό 'Οριστικό Σχεδιασμα, γιά τούτο και ο τίτλος εμφανίζεται πρώτη φορά εδώ. Τότε, επίσης, θά πρέπει νά τοποθετήσουμε και τήν άπόρριψη του πρώτου αυτού τίτλου και τήν αντικατάστασή του μέ τόν δεύτερο. Μπροστά από τό 'Οριστικό Σχεδιασμα (πού προηγείται από τίς δύο άλλες φάσεις στή «σελιδοποίηση» του φακέλου) ύπάρχει μία σελίδα-«*έξωφύλλο*» τής σύνθεσης, όπου μαρτυρείται μία και μόνη φορά ή διαγραφή του πρώτου τίτλου και ή τοποθέτηση του δεύτερου.

Ο τίτλος του «*έξωφύλλου*» τής σύνθεσης ήταν γραμμένος άρχικά ως έξης:

Η Έβδομάδα του

Γ. Φ. Κολλατίνου.

Λονδίνο, άνοιξη-καλοκαίρι 1933.

Στή συνέχεια διαγράφεται (μέ τό ίδιο μελάνι) τό ρωμαϊκό όνομα και τοποθετείται ή φράση «*του κ. Σ. Θαλασσινού*». Οι τίτλοι πού άργότερα γράφτηκαν μέ πράσινο μελάνι δέν διορθώνονται επειδή άκριβώς έχουν τεθεί άναδρομικά γιά νά δηλωθεί ή πορεία τής σύνθεσης.

Τό έρώτημα πάντως παραμένει γιά ποιό λόγο ο Σεφέρης διαλέγει τό ρωμαϊκό αυτό όνομα και άν ή αντικατάστασή του από τόν Σ. Θαλασσινό σημαίνει ότι ο Κολλατίνος χρησιμοποιήθηκε στή φάση αυτή ως ένα άλλο «*προσωπείο*» του ποιητή. Ο πιο γνωστός Κολλατίνος και αυτός πού συγκεντρώνει τίς περισσότερες πιθανότητες γιά τόν ήρωα του ποιητή, είναι ο άντρας τής ευγενικής Λουκρητίας στό ποίημα του Σαίξπηρ *The rape of Lucrece*¹⁰. Η έξήγηση αυτή παραμένει, πάντως, ύποθετική, ενώ ύπάρχει τό ένδεχόμενο, όπως φαίνεται από τή διπλή διαγραφή του ονόματος του Κολλατίνου, τά όνόματα «*Γάιος Φλάβιος*» νά είναι πλαστά.

Μετά από αυτές τίς παρατηρήσεις¹¹ αλλά και άπαραίτητες πληροφορίες, άς δούμε τή μορφή πού έχουν οι Πρώτες Σημειώσεις και κατόπιν τό Πρώτο Σχεδιασμα, πού βασικά μās ενδιαφέρει.

Οι Σημειώσεις χωρίζονται ειδολογικά σέ δύο μέρη, όπως δηλ. καταγράφονται στίς δύο σελίδες του 1ου φύλλου. Στην πρώτη σελίδα ύστερα από τόν τίτλο, τή φάση και τά χρονικά δεδομένα πού είδαμε, ακολουθούν τρεις ομάδες λέξεων, πού χωρίζονται μεταξύ τους από μία όριζόντια γραμμή. Η α' ομάδα είναι ή γνωστή επιγραφή τής «*Έβδομάδας*» «*British Grown Daffodils*». Η β' αποτελείται από κάμποσες ύποομάδες λέξεων άγγλικών εκτός από τέσσερις ελληνικές. Όλες φαίνεται νά άνήκουν σέ κάποιο κοινό λεκτικό πεδίο, αλλά δέν είναι πολύ εύκολο νά έντοπισθεί ή προέλευσή τους. Άναγνωρίζεται, ώστόσο, ή λατινική φράση GLORIA MUNDI πού χρησιμοποιείται άργότερα στην «*Πέμπτη*»¹². Η γ' ομάδα αποτελείται από μερικά όνόματα (λατινικά) δέντρων και φυτών, πού,

10. Η ιστορία τής Λουκρητίας και του Κολλατίνου βρίσκεται στον Λίβιο, 1.57.6-59.6, 'Οβίδιο, *Fasti II*. 121-852, Διον. Άλικαρνασσία, 3.50 κ.ά.

11. Ένδιαφέρον θέμα, αλλά έξω από τούς σκοπούς του άρθρου αυτού είναι οι διαδοχικές «*επιγραφές*» τής «*Έβδομάδας*». Στην I φάση ένας στίχος από τήν *Τριωνμία* 1.2.170, στην III φάση, ούσιαστικά ως πρώτη επιγραφή, ή επιγραφή τής «*Τετάρτης*» *ad vigiliis albas*, στή β' δκφ μορφή ή όριστική επιγραφή πού έχουμε.

12. Οι τέσσερις ελληνικές λέξεις είναι «*Ηρακλής*», «*Κολοσσός*», «*Εωσφόρος*», «*Παρνασσός*». Οι άγγλικές *The Faun* (Φαύνος), *Sibyl* (Σίβυλλα), *Torch* (Πυρός), εμφανίζονται, ελληνικά, στό τέλος του πρώτου Σχεδιασματος. Δέν είναι καθόλου άπίθανο νά δηλώνουν οι περιέργες αυτές λέξεις όνόματα πλεούμενων του Τάμεση, όπως, ίσως, δείχνει ή λέξη «*μαούνες*», γραμμένη μέ μολύβι στό περιθώριο άριστερά. Άλλωστε ή λατινική φράση τής «*πέμπτης*» είναι όνομα μιάς μαούνας.

δπως δηλώνει και η λέξη Kew, αριστερά στο περιθώριο της σελίδας, ο ποιητής τὰ εἶδε στο γνωστό προάστιο τοῦ Λονδίνου. Τό Paphiopedilum, πού χρησιμοποιείται στήν ἀρχή τῆς «Δευτέρας», ἀνήκει στήν ομάδα αὐτή (βλ. καί *Μέρες Β* ; σ. 32 καί 91). Στό

τέλος τῆς σελίδας ἀναφέρεται τό γνωστό ἄγαλμα τοῦ Rodin στίς ὄχθες τοῦ Τάμεση «Les Bourgeois de Calais» (βλ. *Τράμ*, 4[1977]247).

Στή δεύτερη σελίδα καταγράφονται ὡς «σημειώσεις» οἱ στίχοι:

Τό ποτάμι μουρμουρίζει τόν ἤχο τῆς θάλασσας
πού γυρεύει

ὁ ἥλιος

ἄσπρος καπνός

5

ὁ ποταμός δείχνοντας στόν ἥλιο

ἀπαλές σπιλιάδες.

(Κυριακή) ποτάμι μιά λίμνη πού περιμένει.

Νησί τοῦ Αἰόλου

Οἱ οὐρανοξύστες τῆς Ν.Υ.

10

Νοσοκομεῖο Δόν Χ. Ταβέρα

Ἄν σκύψω βλέπω νά θγαίνει ἀπό

μιά πλάκα τοῦ πεζοδρομίου ἀνοίγοντας στό στήθος

καί δείχνοντας τήν καρδιά του.

15

Τ' ἀρνιά μέσα στήν ὀμίχλη.

Τά ἀρνιά τήν ἀνοιξη σκούρα.

Ποιό κρύβει τόν Ὀδυσσεά.

Ἄ τυφλός Κύκλωπας.

* Ἄς ἀποπειραθοῦμε μερικές πρῶτες παρατηρήσεις πάνω στούς πρωτογενεῖς ἀρχικούς αὐτούς στίχους τῆς «Ἑβδομάδας».

α) Ἄναγνωρίζουμε ἀρχικά τό βρετανικό «κλίμα» καί τήν τοπογραφία τοῦ Λονδίνου, ὅπως ἀναπτύσσονται ἀργότερα στήν ὀριστική μορφή τῆς σύνθεσης.

β) Ἄναγνωρίζουμε σέ ἐμβρυακή μορφή ὀρισμένες ἀπό τίς μέρες τῆς «Ἑβδομάδας». Συγκεκριμένα, οἱ στίχοι 1-7 μεταφέρονται στή «Δευτέρα» στούς στίχους 15 καί 22-24. Τό Νοσοκομεῖο τοῦ Δόν Χουάν Ταβέρα (τό σχετικό κείμενο τοῦ Θεοτοκόπουλου χρησιμοποιεῖται ὡς ἐπιγραφή τῆς Στέρνας) γίνεται ἕνα βασικό θέμα στήν «Τρίτη». Οἱ στ. 11-15, πού εἶναι ἀποτέλεσμα συγκεκριμένων βιωμάτων καί παρα-

τηρήσεων τοῦ ποιητῆ (βλ. *Δοκ. Α* ; σ. 47 καί *Τράμ*, δ.π., σ. 247 κκ.) βρίσκονται στήν «Πέμπτη» (στ. 27, 32-35) καί πάλι στήν «Ἕδρα» τοῦ *Μυθιστορήματος* (στ. 15 κκ.).

γ) Ἄναγνωρίζουμε δύο στίχους ἀπό τήν προηγούμενη (ἀλλά ἀνέκδοτη ὡς τότε) παραγωγή τοῦ ποιητῆ, τήν ἀρχή τοῦ «Ἐνα γράμμα τοῦ Μαθιοῦ Πασχάλη» (1928) καί τήν ἀρχή τοῦ «Ταξιδιοῦ», γιά τό ὅποιο ἔχουμε ἤδη μιλήσει.

Τό ἐπόμενο βῆμα πού κάνει ὁ ποιητής εἶναι τό Πρῶτο Σχεδιάσμα, ὅπου καί στρεφόμαστε. Καί πρῶτα τό ποίημα ὅπως καταγράφεται στά δύο φύλλα τοῦ χρφ.

Νησί τοῦ Αἰόλου γύρισα, μαζί μέ τούς ἀνέμους
πού μοῦ ὄδωσε ὁ ἀφέντης σου σ' ἕνα φλασκί κλεισμένους.

Οἱ σύντροφοί μου κόψανε τούς ἀσημένιους σπάγκους,

κόψαν τόν ὕπνο μου, κόψαν τόν ὕπνο τοῦ πελάγους

5

μ' ἀφήσαν χωρίς ὄνειρα.

ἀρκεῖτω θίος.

Χωρίς καράδια, χωρίς ἄρμενα χωρίς κουπιά

κοιτάζω τό ποτάμι κάτω ἀπό τά δέντρα φορτωμένα

μέ φύλλα ἀπό χτές τό βράδι.

10

Ἄπό τήν ἄλλη ὄχθη μαρμαρωμένα φορέματα

ἀγγέλων μου γνέφουν

καί πέρα στό λειβάδι ἀνάμεσα

στά σκυμμένα ἀσφοδίλια ὁ λαός τῶν τυφλῶν

ἔχει ἀποκοιμηθεῖ πάνω σέ παραξένα

- 15 μουσικά ὄργανα, τρύπιες φουσαρμόνικες
φθισικούς φωνογράφους, βιολιά ἀπό
κολοκύθια, μολυβένια κοντάλια πού
χρησίμευαν γιά πλήκτρα.
- Οἱ τυφλοὶ κοιμοῦνται
- 20 καί τὰ κορμιά τους μερμηγκιάζουν ἀπό τούς γυμνοὺς
ἀγγέλους πού τούς πίνουν τό αἷμα καί τούς δίνουν φρόνηση
μπροστά στά στρογγυλά μάτια τῆς καρδιάς.
Κοιτάξω τό ποτάμι πού προσφέρει στόν ἥλιο
ἀπαλές σπιλιάδες
- 25 κοιτάξω ἕναν ἄσπρο καπνό κάτω ἀπό τόν ἥλιο
ἀκούω τό ποτάμι νά μουρμουρίζει τόν ἦχο τῆ θάλασσης
πού τό περιμένει.
Λυπήσου ἐκείνους πού περιμένουν.
- Νησί τοῦ Αἰόλου. Ξένος περπατώντας
- 30 σέ ἀπέραντους πράσινους κάμπους τί θές
νά κάνω;
Νησί τοῦ Αἰόλου, γύρισα μαζί μέ τούς ἀνέμους
τούς 4. τούς 8. τούς 16. τούς 32. ἀφήνω
τούς ἄλλους – ὄλους μαζί.
- 35 Νησί τοῦ Αἰόλου, ῥόδο τοῦ ἀνέμου,
ἀλλά συλλογίζομαι τήν ὀμίχλη.
Συλλογίζομαι τά σπίτια πού μυρίζουν φονικό.
Συλλογίζομαι τούς τυφλοὺς
ἔστιν θάλασσα.
- 40 Γυρίζω τά στενά μονοπάτια, γυρίζω.
Γυρίζω καί βλέπω τό ποτάμι, πού πηγαίνει
πρός τή θάλασσα.
Μονάχα ἐγώ δέν μπορῶ νά κινήσω.
Μονάχα ἐγώ. Ἡ βάρκα ἢ μόνη βάρκα πού ἀκολού-
θησε τό ρεῦμα δέν εἶναι γιά μένα. Μπορῶ
- 45 νά τήν κοιτάξω, μπορῶ νά διαβάσω τό ὄνομά της
ἢ βάρκα «Ὀδύνη» – δέν εἶναι γιά μένα.
Λυπήσου ἐκείνους πού περιμένουν.
Γιατί ἂν τρέξει στή γῆ τό μαῦρο αἷμα τοῦ
50 ἀνθρώπου ποιός θά τό φέρει πίσω στίς φλέβες
παίζοντας τόν αὐλό σάν γητεμένο φίδι.
Χωρίς καράβι, χωρίς κουπιά, χωρίς συντρόφους.
Ἐπί μακριά μονάχα ὁ θρῆνος
τῶν Ἐρινύων. [σέ βραχνά γραμμόφωνα.]
- 55 Ἡ ζωή μου.
Ἐάν κοιτάξω τά πόδια μου, βλέπω νά βγαίνει ἀπό
μιὰ πλάκα τοῦ πεζοδρομίου ἀνοίγοντας τό στήθος του
καί δείχνοντας τήν καρδιά του, ὁ Ναζωραῖος.
Ἐάν κοιτάξω μπροστά μου τό Νοσοκομεῖο τοῦ

60 Δόν Χουάν Ταβέρα σκεπάζει όλο τό τοπίο
 ἄν κοιτάξω τόν οὐρανό.
 ἀρκείτω βίος.

Δόξα τοῦ κόσμου.

Φαῦνος, Σίδυλλα, Παρνασσός, Πυρσός, δόξα τοῦ κόσμου.

Πρώτα ἄς δοῦμε τή σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό Σχεδιάσμα αὐτό καί στήν «Αἰολία».

Ὑστερα ἀπό τή σημείωση τῆς I. φάσης «Νησί τοῦ Αἰόλου», ὁ ποιητής ἀρχίζει τό Πρῶτο Σχεδιάσμα χρησιμοποιώντας τούς τέσσερις πρώτους στίχους τῆς «Αἰολίας». Ἡ, ἄς τό θέσουμε διαφορετικά, ἡ «Αἰολία» γίνεται τό Πρῶτο Σχεδιάσμα μιᾶς σύνθεσης πού θά ὀνομαστεῖ ἀργότερα «Σημειώσεις γιά μιᾶ Ἑβδομάδα». Ἀκριβῶς τούς ἀρχικούς αὐτούς στίχους, σέ μιᾶ ἄλλη φάση καί μέ κόκκινο μολύβι, διαγράφει ὁ ποιητής πάνω στό χροφ του. Ὁ ρόλος τους ὑπῆρξε ἄπλά καί μόνο κινητήριο καί οὔτε χρειάζονται πλέον, οὔτε πρόκειται νά χρησιμοποιηθοῦν ξανά. Διαμορφώνουν τόν χαρακτήρα τοῦ ποιήματος καί ἐμβολιάζουν τό Σχεδιάσμα, ἀλλά καί οἱ ἴδιοι καί ἡ τεχνική τους ἔχουν ξεπεραστεῖ ἀπό τήν νέα ποιητική μέθοδο τοῦ Σεφέρη. Εἶναι τώρα ἐφοδιασμένος μέ νέα θεματικά στοιχεῖα καί ἐξασκεῖ νέα τεχνική, πού τοῦ ἐπιτρέπει νά ἀκολουθεῖ ἀνεξάρτητη πορεία ἀπό τό παρελθόν. Κάπου στό κέντρο τοῦ Σχεδιασματος τό Νησί τοῦ Αἰόλου χρησιμοποιεῖται ὡς θεματικό «πάτημα» ἀλλά αὐτό εἶναι ὄλο. Ἔτσι εἶναι πολύ συγκινητικό πού ἔχουμε ἕνα ποῖημα πού μπορεί νά μάς ἀποκαλύψει τό τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ Σ. ἀπελευθερώνεται ἀπό τήν παλαιά ποιητική. Ἀλλά εἶναι ἐξίσου σημαντικό μέ ποιό τρόπο μεταποιοῦνται τά παλαιά θέματα καί ποία θέση λαμβάνουν στή νέα ποίηση τοῦ Σεφέρη.

Ὅπως εἶπαμε ἡ «Αἰολία» διαγράφεται ἀπό τήν ἀρχή τῆς II. φάσης καί πλέον δέν χρησιμοποιεῖται. Οὐσιαστικά ἡ «Αἰολία» δέν γράφτηκε ποτέ καί αὐτό εἶναι πού θέλει νά πει ἀργότερα τό 1949 ὁ ποιητής. Ὑπῆρξε ὡστόσο μιᾶ γόνιμη μήτρα, ἀπό ὅπου προῆλθε καί ἐτράφη ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα ποιήματα τοῦ Σεφέρη, πού μέ τή σειρά του καθόρισε τήν ἐξέλιξη τῆς πορείας του, ἡ «Ἑβδομάδα». Μποροῦμε λοιπόν, τώρα, νά δοῦμε, ὅσο μάς ἐπιτρέπει ἡ ἔκταση αὐτοῦ τοῦ ἀρθρου, τίς σχέσεις τοῦ Σχεδιασματος καί τῆς «Ἑβδομάδας».

α) Οἱ ἐμβρυακές Μέρεις τῆς I. φάσης σχηματοποιοῦνται καί ἐπεκτείνονται. Ἡ οὐσιαστικότερη ἀνάπτυξη συμβαίνει στήν «Δευτέρα» καί στήν «Πέμπτη», πού δεσπόζουν ἄλλωστε στά δύο βασικά μέρη

τῆς I. φάσης (στ. 1-7 καί 11-15). Ἡ «Δευτέρα» σχεδόν ὀλοκληρώνεται στό Σχεδιάσμα μέ τήν εἰσαγωγή καί νέων στοιχείων (στ. 8-28 καί 38-39). Τό ἴδιο συμβαίνει μέ τήν «Πέμπτη» (στ. 40-47 καί 56-58), ἐνῶ τό Νοσοκομεῖο τοῦ Ταβέρα καλύπτει, ὅπως καί στήν «Τετάρτη», τό τοπίο τοῦ ποιητή, ἀντίθετα ἀπό ὅ,τι συμβαίνει μέ τόν πίνακα καί τό σχετικό κείμενο τοῦ Θεοτοκόπουλου.

β) Εἰσάγονται τά ἐξῆς νέα διωματικά-«ἱστορικά»-στοιχεῖα. Γιά τήν «Τετάρτη» οἱ γυμνοὶ ἄγγελοι καί ὁ καταλυτικός τους ρόλος, ὁ λαός τῶν τυφλῶν, ἡ μουσική τους καί ὁ ἦπνος τους ἀνάμεσα στά ἄσφοδῖλια. Γιά τήν «Πέμπτη», ἡ δάρκα «Ὀδύνη» πού περνά καί φεύγει, οἱ μαοῦνες τῆς «Ἑβδομάδας» μέ τά «ξεθωριασμένα ὀνόματα» (Ποιήματα, σ. 130 καί Τράμ, ὁ.π.).

γ) Ἡ ὀμηρική μυθολογία τῆς «Αἰολίας» γιά πρώτη φορά ἐμπλέκεται στό Σχεδιάσμα μέ τήν Ὁρέστεια. Τό νέο αὐτό μυθολογικό ὕλικό θά καθορίσει σέ μεγάλο βαθμό ὄχι μόνο τήν «Ἑβδομάδα» καί τό *Μυθιστόρημα* ἀλλά ὅλη σχεδόν τήν ποιητική παραγωγή τοῦ Σεφέρη. Σημειώνουμε τήν κραυγή τῆς Κασσάνδρας, *ἀρκείτω βίος*, (Ἄγαμ. 1314, πρβ. «Δευτέρα», «Σάββατο» καί *Τετράδιο Γυμνασμάτων*, Β', σ. 60=Μέρεις, Γ', σ. 14) καί τόν «δίβουλο» ὑπαινιγμό τῆς Κλυταιμῆστρας, *ἔστιν θάλασσα* (Ἄγαμ. 958, πρβ. «Δευτέρα», «Τετάρτη», «Σάββατο», *Μυθιστόρημα*, σ. 67 κλπ.). Περισσότερο σημαντικά εἶναι, ὡστόσο, τά ἐξῆς τρία θέματα τῆς Ὁρέστειας, ὅπως παρουσιάζονται στό Σχεδιάσμα καί διαμορφώνονται ἀργότερα στήν «Ἑβδομάδα», τό *Μυθιστόρημα*, στή *Γυμνοπαιδία* καί ἄλλου. Τό χυμένο αἷμα καί τό φονικό, ὁ θρηγος τῶν Ἑρινύων καί ἡ σχέση του μέ τά γραμμόφωνα καί ἡ ἐπίπονη φρόνηση τῶν κοιμισμένων τυφλῶν, πού ἀπτηχεῖ τό γνωστό χωρίο τῆς παρόδου τοῦ Ἄγαμέμνονα στ. 176 κκ., θέμα πού ἐπανέρχεται στή «Δευτέρα» πύ ἔντονα (πρβ. *κι ἡ καρδιά μέ τά φοικτά της μάτια λογαριάζει*) καί στόν «Τελευταῖο Σταθμός».

Ἀπομένει φυσικά νά βρεθεῖ ἡ προέλευση αὐτῶν τῶν διωμάτων καί ἡ αἰτία τῆς εἰσαγωγῆς νέας μυθολογίας – τῆς *ἱστορίας* καί τοῦ *μύθου* – τοῦ Σχεδιασματος καί ἀναλογικά τῆς «Ἑβδομάδας». Αὐτό ὅμως εἶναι ἀντικείμενο ἄλλης μελέτης.

Ἐκπαιδευτικά προβλήματα τῶν Ἑλληνόπουλων στή Δυτ. Γερμανία*

Τό ζήτημα τῆς διγλωσσίας

τοῦ Παντελῆ Νικητόπουλου

Στό τεῦχος 16 (Ἰαν. 1978) τοῦ «Πολίτη» εἶχε δημοσιευτεῖ ἄρθρο τοῦ ἑλληνοιστή Hans Eidepeier γιά τήν κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στή ἑλληνικά σχολεῖα πού λειτουργοῦν γιά τά παιδιά τῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν στή Δυτ. Γερμανία. Τά λίγα πού ἐκτέθηκαν στό ἄρθρο ἐκεῖνο περιέγραφαν μιά ἀπό τίς πτυχές τοῦ προβλήματος. Στίς σελίδες πού ἀκολουθοῦν ὁ παιδαγωγός Παντελῆς Νικητόπουλος προσεγγίζει μίαν ἄλλη πλευρά: τό καθεστῶς διγλωσσίας μέσα στό ὁποῖο μεγαλώνουν, καί, ὑποτίθεται, μορφώνονται περίπου 60.000 Ἑλληνες μαθητές καί τά δυσμενέστετα γιά τά παιδιά αὐτά ἀποτελέσματα πού ἔχει τό καθεστῶς αὐτό ἀπό πολιτιστική, ἐπαγγελματική, κοινωνική καί ψυχολογική ἄποψη.

Δέν εἶναι μόνο ὁ δρόμος τοῦ ἀφελληνισμοῦ πού ἀνοίγει διάπλατα γιά τά παιδιά αὐτά, εἶναι ἀκόμη καί ἡ σκληρή κοινωνική πραγματικότητα στήν ὁποία εἰσάγονται προοδευτικά, γιά νά ἐπανδρώσουν, ὕστερα ἀπό τούς γονεῖς τους, τά ἐργαστήρια τῶν καπιταλιστικῶν κέντρων τῆς Δυτ. Εὐρώπης. Κι ὡστόσο, παρά τό γεγονός ὅτι ἡ πραγματικότητα βοᾷ, οἱ ἀρχές σιωποῦν.

Τό μεταναστευτικό ρεῦμα

Εἶναι δύσκολο νά ἀναλυθεῖ ἢ ἔστω νά περιγραφεῖ σέ λίγες σελίδες ἡ κρίσιμη καί προβληματική κατάσταση τῶν χιλιάδων παιδιῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν πού ζοῦν σήμερα στή Δυτική Γερμανία. Ἄς τό τονίσουμε προκαταβολικά: τά παιδιά αὐτά θρέθηκαν ἀπροστάτευτα ἀνάμεσα σέ δύο κόσμους, θύματα σέ τελευταία ἀνάλυση, τῆς σύγχρονης μετανάστευσης τῶν λαῶν πού μετακινεῖ τά ἐργατικά χέρια μέ βάση τά «χωροταξικά» σχέδια καί τίς ἀνάγκες τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ ἐπιδίωξη τῆς οἰκονομικῆς παραγωγικότητας, τῆς κεφαλαιουχικῆς συγκέντρωσης, μέ δύο λόγια, ἡ οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς, καί στήν προκειμένη περίπτωση τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας, δημιούργησε αὐτό τό «μοντέρνο» φαινόμενο μέ τά ποικίλα καί δυσεπίλυτα προβλήματα.

Ἡ λειτουργία τῶν ἐργατῶν πού ἀκολούθησαν τό μεταναστευτικό ρεῦμα πρὸς τά βιομηχανικά κέντρα

τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἦταν καί εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς ἐργατικῆς ἐφεδρικής στρατιᾶς. Αὐτός ὁ ἐφεδρικός στρατός μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες τῆς οἰκονομίας: νά ἀπελευθερώσει ντόπιους ἐργάτες ὑψηλότερης ἐξειδίκευσης ἀπό ἀπλές ἐργασίες, νά ἀπασχοληθεῖ στίς περιοχές καί τούς τομείς τῆς παραγωγῆς πού αὐξάνονται ταχύρρυθμα, χάρις στή μεγαλύτερη κινητικότητα πού παρουσιάζει καθώς δέν εἶναι ριζωμένοι πουθενά, νά παίξει ἀνασταλτικό ρόλο στήν τάση αὐξήσεως τῶν μισθῶν λόγω τῆς ἀπεριόριστης σχεδόν προσφορᾶς του σέ χαμηλές τιμές κλπ.

Ἡ λειτουργική θέση τῶν ξένων ἐργατῶν στό οἰκονομικό σύστημα τῶν σύγχρονων βιομηχανικῶν κρατῶν, τοῦ δυτικοῦ κόσμου τουλάχιστον, πού σκιαγραφήσαμε μέ τά προηγούμενα, ἀντανάκλαται ἄμεσα στήν οἰκονομική, κοινωνική καί νομικοπολιτική κατάσταση τῶν μεταναστῶν καί τῶν οἰκογενειῶν τους. Γιατί, στήν πραγματικότητα, οἱ ξένοι ἐργάτες δέν ἔχουν οὔτε τήν μακροπρόθεσμη ἐπαγγελματική προοπτική, λόγω τῆς ἀβεβαιότητας τῆς ἀπασχόλησης (χρόνος, τόπος, εἶδος ἐργασίας) οὔτε ἐνσωμάτωση στό κοινωνικό σύνολο τῆς χώρας πού ζοῦν, ἔτσι ὅπως

* Διάλεξη στό Ἰνστιτούτο Γκαίτε, στήν Ἀθήνα.

βρίσκονται απομονωμένοι και περιορισμένοι στα σύγχρονα γκέτο.

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να σημειωθεί, ότι στην πολιτική της γερμανικής κυβέρνησης απέναντι στους ξένους εργάτες προταίνεται η άρχη ότι η Γερμανία δεν θεωρεί τον έαυτό της χώρα υποδοχής μεταναστών. 'Αποτέλεσμα αυτής της «αυταπάτης» είναι ότι λείπει η μακροπρόθεσμη πολιτική ένσωμάτωσης – δεν έννοω άφομοίωσης – των ξένων εργατών και των οικογενειών τους. 'Ωστόσο όλα τα ιστορικά δεδομένα αποδεικνύουν ότι η Γερμανία έγινε χώρα υποδοχής εργατών ήδη δύο δεκαετίες πριν την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Τό 1910 π.χ. στη Γερμανία εργάζονταν γύρω 1.260.000 εργάτες προερχόμενοι κυρίως από την Πολωνία, την Ίταλία και τις περιοχές της Αυστροουγγρικής Μοναρχίας. 'Εκτοτε, η Γερμανία παρέμεινε χώρα υποδοχής εργατών παρά τό επίσημο δόγμα. 'Αλλά άκόμη και σήμερα, παρά τά ιστορικά δεδομένα και τις σημερινές εξελίξεις του μεταναστευτικού ρεύματος, πού σύμφωνα μέ τις διαπιστώσεις πολλών έρευνών παρουσιάζει μία αύξάνουσα τάση για μακροχρόνια παραμονή των ξένων εργατών στη Γερμανία, η χώρα αυτή δεν θέλει νά θεωρείται ως χώρα υποδοχής μεταναστών. 'Ωστόσο στην αντιπροσωπευτική δειγματοληψία του 'Ομοσπονδιακού 'Ιδρύματος 'Εργασίας πού έγινε τό 1972 σχετικά μέ την άπασχόληση άλλοδαπών εργατών, αναφέρεται ότι «άξιοσημείωτο είναι (...) άλλοδαποί εργάτες πού ζούν στην περιοχή της 'Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας επιθυμούν σέ σχετικά ύψηλό ποσοστό νά παραμείνουν μονίμως εδώ: 'Ενώ από τό σύνολο των άλλοδαπών εργατών 20% έχουν προθέσεις διαρκούς παραμονής, τό ποσοστό αυτό αύξάνεται σέ 37% στους άλλοδαπούς εργάτες πού έχουν τά παιδιά τους μαζί τους στή Δ. Γερμανία» (σελ. 32 έπ.).

'Η διακοπή προσέλκυσης ξένων εργατών πού αποφασίστηκε τά τέλη του 1973, τό κλείσιμο δηλαδή της άγοράς εργασίας για άλλοδαπούς εργάτες πού δεν προέρχονται από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, έχει στόχο την σταθεροποίηση του ποσοτικού επιπέδου άπασχόλησης ξένων εργατών. Τά περιοριστικά μέτρα πού ήρθαν στη συνέχεια, οι επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στην άπασχόληση γενικότερα και οι ιδιαίτερες πολιτικές εξελίξεις σέ όρισμένες χώρες από τις όποιες προέρχονται ξένοι εργάτες ('Ελλάδα, 'Ισπανία, Πορτογαλία), πού όδήγησαν ένα μέρος από τους εργάτες αυτούς στην άπόφαση νά πάρουν τό δρόμο της παλινόστησης, προκάλεσαν μία σχετική μείωση του άριθμού των ξένων εργατών στή Δ. Γερμανία από 2.600.000 σέ 2.000.000 περίπου.

Παράλληλα, οι ξένοι εργάτες επιδίωξαν και πέτυχαν, μέχρι ένα όρισμένο βαθμό, νά φέρουν από την πατρίδα τους τις οικογένειές τους. 'Ετσι ως τά τέλη του 1975 τά μέλη οικογενείας ξένων εργατών πού βρίσκονται στή Δυτ. Γερμανία έφτασαν τά 2,1 εκ. 'Εάν τώρα λάβουμε ύπόψη ότι κάθε χρόνο γεννιούνται στή Δυτ. Γερμανία περίπου 120.000 παιδιά άλλοδαπών, ότι δηλαδή κάθε πέμπτο νεογέννητο είναι παιδί άλλοδαπού, έχουμε άμέσως την εικόνα και τό

μέγεθος του προβλήματος. Μετά από έξη χρόνια ένα στα πέντε παιδιά πού θά πηγαίνουν στην πρώτη τάξη του δημοτικού θά είναι άλλοδαπός. 'Ηδη στα τέλη του 1975 ό άριθμός των άλλοδαπών μαθητών είχε φτάσει τις 450.000. Σήμερα θά έχει ξεπεράσει τις 500.000. Κι ενώ η κατάσταση αυτή δημιουργεί τεράστια προβλήματα, από την οικιστική πολιτική ως την εκπαιδευτική αναδιάρθρωση, από την πολιτική άπασχόληση του εργατικού δυναμικού ως την μορφοποίηση και πολιτική έκπροσώπηση των αίτημάτων και συμφερόντων των ξένων εργατών, η επίσημη Γερμανία άκολουθεί πολιτική στρουθοκαμήλου. Ατά σέ γενικές γραμμές, γιατί κάτω από την πίεση των αντικειμενικών προβλημάτων και των πιεστικών καταστάσεων υπάρχουν σημάδια για μία σχετική άλλαγή στον τρόπο πού αντιμετωπίζονται στην πράξη τά θέματα, χωρίς όμως αυτό νά σημαίνει ότι έχουμε όδηγηθεί σέ λύσεις ριζικές και άποτελεσματικές.

'Η λειτουργικότητα της γλώσσας στην περίπτωση των μεταναστών

Σύμφωνα μέ τις στατιστικές της αντιπροσωπευτικής δειγματοληψίας του 1972, από τους 'Ελληνες εργάτες πού βρίσκονταν στή Δυτ. Γερμανία 16% ήταν άνύπαντροι και 84% παντρεμένοι. 'Από τους παντρεμένους 81% είχαν και τις οικογένειές τους κοντά τους. Τό ποσοστό αυτό οικογενειακής μετανάστευσης είναι τό ύψηλότερο από όλους τους ξένους εργάτες. Την ίδια εποχή ό άριθμός των 'Ελλήνων εργατών στή Γερμανία άνερχόταν συνολικά σέ 400.000 περίπου.

Τό σχολικό έτος 1975/76 ό άριθμός των 'Ελλήνων μαθητών στή Δυτ. Γερμανία άνερχόταν σέ 58.245, από τους όποιους 51.029 ήταν μαθητές διαφόρων τύπων βασικής και μέσης εκπαίδευσης. 7.216 φοιτούσαν σέ διάφορες επαγγελματικές σχολές.

Τά προβλήματα πού αντιμετωπίζουν αυτά τά παιδιά είναι πολύπλευρα και πολύπλοκα. 'Εδώ θά προσπαθήσω νά παρουσιάσω μερικά απ' αυτά, ιδωμένα μέσα από ένα πρίσμα πού κατά τη γνώμη μου είναι αποφασιστικής σημασίας: τή γλώσσα ή καλύτερα τή διγλωσσία.

Μέ την είσοδο του άλλοδαπού εργάτη στό κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον της Γερμανίας ανατρέπεται γι' αυτόν ριζικά η συνηθισμένη μορφή καθημερινής επικοινωνίας και χάνεται η συνοχή των προτύπων της κοινωνικής του συμπεριφοράς. 'Ο ξένος εργάτης, έρχόμενος στή Γερμανία χάνει όχι μόνο τους προηγούμενους κοινωνικούς του δεσμούς και την προηγούμενη κατάταξη – ιεράρχηση του κόσμου, χάνει άκόμη, η δεν του χρησιμεύουν πλέον, τά προηγούμενα πρότυπα αντιπαραβολής μέ τό ξένο και πολύπλοκο περιβάλλον: χάνει συνεπώς τή δυνατότητα αυτόνομης αντιπαραβολής προς τις κοινωνικές σχέσεις στή νέα χώρα και τις διάφορες μορφές συμβολικών υποκαταστάσεων και μεταβιβάσεων.

'Η κεφαλαιώδης σημασία της γλώσσας για την κοινωνική επικοινωνία έγκειται στό γεγονός ότι άποτε-

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΓΡΗΓΟΡΗ

για κάθε καλό βιβλίο

Σόλωνος 71 - Αθήνα

Άριστοφάνη, Νεφέλες. Εισαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια.

Γιανναρά Χρ., Άλθθεια και ενότητα της Έκκλησίας - Η νεοελληνική ταυτότητα.

- Τό πρόνιομο της άπελπισίας (σημειώσεις για μία κριτική άναμέτρηση με τό άδιέξοδο του δυτικού ή καταναλωτικού πολιτισμού).

- Πείνα και δίψα (3η έκδοση).

Τριανταφυλλόπουλου, Ν.Δ. Δαιμόνιο μεσημβρινό. Έντεκα κείμενα για τόν Παπαδιαμάντη.

Φουρνιέ Άλ. Ο μεγάλος Μώλν.

Πολυχρόνιου Π., Εισαγωγή στή Φιλοσοφία της Άγωγής.

Μαρκιανού Σ., Έρμηνευτική και μεθοδολογική προσέγγιση τών κειμένων της Άρχαίας Έλληνικής Γραμματείας.

Πάνου Σ., Πολιτική και Ιδεολογία (παιδεία και Ιδεολογία - Ιδεολογία και άναγκαιότητα - πολιτική συνείδηση και Ιδεολογία - τέχνη και Ιδεολογία - δημοκρατία και σοσιαλισμός).

- Ποιητική του χώρου (προαισθητικές κατηγορίες και τό νόημα της τέχνης - για μία φαινομενολογία του ώραιου - διαλεκτική του τραγικού - μία έκδοση για τήν τέχνη κ.ά.).

Φήλντ Γκ., (Μετ. Ά. Σακελλαρίου). Ο Πλάτων και ή εποχή του.

Λέ Καρρέ Τζών, Μία μικρή πόλη στή Γερμανία (μυθιστόρημα κατασκοπείας και πολιτικής φαντασίας).

Ντάρρελ Α., Άλεξανδρινό Κουαρτέτο (ή περίφημη τετραλογία με δημιουργική μετάφραση του Αλμ. Χουρμούζιου).

Χάξλεϋ Α., Γενναίος νέος κόσμος (τό περίφημο μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας).

Χορκχάμερ Μάξ, Υλισμός και μεταφυσική.

Μπράντμπουρου Ρ., Φαρενάιτ 451 - Κάψτε τά βιβλία.

Σολωμού Δ., Άπαντα, Εισαγωγή, κείμενα, μεταφράσεις, γλωσσάριο Ν. Τωμαδάκη.

Ρούκουνα Έμμ., Έξωτερική πολιτική 1914-1923.

Δημητροκάλλη Γ., Οι δίκωχοι χριστιανικοί ναοί (μελέτη άρχιτεκτονική).

Παλιούρα Άθ., Ο Ζωγράφος Γεώργιος Κλότζας και αι μικρογραφίαι του κώδικος αυτού (μελέτη ιστορική με εικόνες)

Στόουνς, Εισαγωγή στήν Παιδαγωγική ψυχολογία.

Μαστροδημήτρη, Ο «Όρκος» του Μαρκορά. Φιλολογική μελέτη.

ΤΥΠΩΝΟΝΤΑΙ

Μπαμπινιώτη Γ., Η Νεοελληνική Κοινή Γλώσσα

Ρηγόπουλου Ι., Ο ζωγράφος Θόδωρος Πουλάκης και ή φλαμανδική Χαλκογραφία

Βέλτσου, Γ., Δεσποτόπουλου Κ., Κριαρά Κ., Μπαμπινιώτη Γ., Πάνου Σ., Σετάτου Μ., Τσπανάκη Α., Κείμενα για τή δημοτική γλώσσα.

Ντελόπουλου Κυρ., Καθάφη ιστορικά και άλλα πρόσωπα.

λει θεμελιώδες σύστημα πού επιδρά άμεσα στή διαμόρφωση της συνείδησης, στήν άνάπτυξη, τή διατήρηση και τή διάδοση μίας πολιτισμικής πραγματικότητας, στή διαμόρφωση της άτομικής και συλλογικής δραστηριότητας, της άτομικής και συλλογικής δράσης σε ένα δοσμένο κοινωνικό χώρο. Συνακόλουθα, ή γλώσσα άποτελεί πρωτεύοντα μηχανισμό για τόν εκκοινωνισμό τών ανθρώπων πού εκφράζονται μέσω αυτής.

Η λειτουργία, λοιπόν, της γλώσσας άπό τήν άποψη της διαδικασίας εκκοινωνισμού συνίσταται στό ότι διαμορφώνει, άναπαράγει και μεταβάλλει τά συστήματα με τά όποια *έννοούμε*, δηλαδή έρμηνεύουμε τό φυσικό και τό κοινωνικό περιβάλλον, *θεμελιώνουμε*, δηλαδή δικαιολογούμε τίς πράξεις της καθημερινής μας ζωής με βάση τίς κοινωνικά διαφοροποιημένες άξιολογήσεις, *άντιλαμβάνομαστε*, δηλαδή άφομοιώνουμε τύπους κοινωνικής ίεραρχίας και μορφές κοινωνικής έξάρτησης, *ένεργούμε σημαντικά*, δηλαδή δίνουμε σημασία σε πρόσωπα, πράγματα, καταστάσεις, *χρησιμοποιούμε ή άναθεωρούμε* συμβατικούς συμβολισμούς.

Η γενική αυτή θεώρηση της λειτουργικότητας της γλώσσας στή διαδικασία εκκοινωνισμού δέν μπορεί, φυσικά, νά έξαντλήσει τό θέμα. Θέλει μόνο νά δείξει τόν τεράστιο ρόλο πού παίζει ή γλώσσα στή κοινωνική και άτομική ζωή, σκέψη και πράξη. Η γλώσσα είναι ό θεματογράφος και συνάμα ό θεματοφύλακας της καθημερινής μας γνώσης και έμπειρίας.

Η κατακερματισμένη όμιλία τών παιδιών

Οί ξένοι εργάτες και οί οίκογένειές τους στή Δυτ. Γερμανία, έπομένως και οί Έλληνες, είναι ύποχρεωμένοι νά τηρήσουν τούς όρους της κοινωνικά θεσμοποιημένης διγλωσσίας: στήν οίκογενειακή σφαίρα χρειάζεται ή γλώσσα της πατρίδας, δηλαδή ή ελληνική. Οί άρχές άπαιτούν τά γερμανικά, ενώ στό χώρο της εργασίας μπορεί νά χρειάζεται και ή μία και ή άλλη γλώσσα άνάλογα με τή σύνθεση του εργατικού προσωπικού.

Τά παιδιά τών άλλοδαπών, έπομένως και τών Έλλήνων, ιδιαίτερα αυτά πού πηγαίνουν σε γερμανικά σχολεία - κι αυτά είναι τά περισσότερα - ζούν κάτω άπό τό βάρος ενός κατακερματισμού της όμιλίας τους άνάμεσα σε περισσότερες γλωσσικές πραγματικότητες: στό οίκογενειακό περιβάλλον άντιμετωπίζουν τήν γλώσσα της πατρίδας (ή τήν διάλεκτο του τόπου καταγωγής τών γονιών), στό ελληνικό σχολείο τήν έπίσημη γλώσσα της πατρίδας, στό παιχνίδι και γενικά στή συναναστροφή με γερμανόπουλα στή γειτονία ή στήν αύλή του σχολείου τή γερμανική τοπική διάλεκτο, στό γερμανικό σχολείο τήν έπίσημη γερμανική γλώσσα.

Μέσα σε αυτή τήν πολυγλωσσία πού βρισκεται τό πρόβλημα; Άρχει νά πάρουμε ύπόψη αυτή τήν τετραγλωσσία ή τήν τριγλωσσία για νά θεμελιώσουμε τόν εκπαιδευτικό μας προβληματισμό για τά παιδιά τών μεταναστών και για νά επιδιώξουμε λύσεις;

Ἡ διγλωσσία καί οἱ συνέπειές της

Βέβαια ὄχι. Τό πρόβλημα δέν εἶναι ἡ πολυγλωσσία αὐτή καθαυτή. Στό παρελθόν εἶχαμε – καί ὑπάρχει ἀκόμη – τήν περίπτωση πολλῶν μελῶν τῆς ἀνώτερης κοινωνικῆς τάξης, σέ πολλές χώρες τοῦ κόσμου, τά ὁποῖα ἐκπαιδεύονταν καί ἀναπτύσσονταν δίγλωσσα, ἢ τρίγλωσσα. Ἀλλά στίς περιπτώσεις αὐτές ἡ πολυγλωσσία δέν δημιούργησε τά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζουμε τώρα μέ τούς ἀναγκαστικά «πολύγλωσσους» μετανάστες καί τά παιδιά τους.

Πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη δι τῆς δημιουργία τοῦ ἔθνους, τῆς ἐθνικῆς συνείδησης καί τῶν ἐθνικῶν κρατῶν στήν Εὐρώπη – κατὰ συνέπεια καί σέ ἄλλες περιοχές τοῦ κόσμου πού ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐπηρεάστηκαν ἀπό τήν Εὐρώπη – συνδέθηκαν μέ τό ἰδεολογικό σύνδρομο μιᾶς ἐνιαίας γλώσσας. Ἡ γλώσσα ἦταν ὁ καθρέπτης τοῦ ἔθνους. Αὐτή ἡ ἀστική ἰδεολογία τοῦ ἐθνικοῦ κράτους ἐπικράτησε καί σέ χώρες ὑποδοχῆς μεταναστῶν ὅπως οἱ ΗΠΑ, ὅπου ἀπαιτήθηκε ἀπό τούς μετανάστες νά ἀφομοιωθοῦν γλωσσικά καί πολιτισμικά μέ τήν πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐπόμενη ἦταν ἡ ἐξαφάνιση τῆς γλώσσας τῶν μεταναστῶν ἀπό τούς βασικούς τομείς τῆς ἀτομικῆς καί συλλογικῆς δραστηριότητος. Ἡ ἴδια ἰδεολογία παίξει καί σήμερα σοβαρό ρόλο καί καθορίζει ὡς ἕνα βασίον τήν κοινή γνώμη καί τήν πολιτική τῶν συγχρόνων κρατῶν ἐμπρός στό πρόβλημα τῆς διγλωσσίας. Δηλαδή: ἡ διγλωσσία, σέ περιπτώσεις μεμονωμένων ἀτόμων πού ἢ κατέχουν σχετικά ὑψηλή θέση στήν κοινωνική ἱεραρχία ἢ ἡ δεύτερή τους γλώσσα ἔχει πολιτιστικό κύρος ἢ ἐκπροσωπεῖ μιᾶ ἀναγνωρισμένη πολιτική δύναμη, ἀντιμετωπίζεται θετικά, ἀξιολογεῖται καί ἀξιοποιεῖται ἀνάλογα. Ἀντίθετα ὅταν ἡ διγλωσσία γίνεται μαζικό φαινόμενο καί μάλιστα «προσβάλλει» χαμηλά κοινωνικά στρώματα, τότε ἀντιμετωπίζεται ἀρνητικά, θεωρεῖται ἐπικίνδυνο φαινόμενο, γιατί κινδυνεύει ἄμεσα ἡ γλωσσική, ἀρα καί ἡ ἐθνική, ὁμοιογένεια τοῦ κυρίαρχου κοινωνικοῦ συνόλου.

Μιά ἀπό τίς συνέπειες τοῦ κοινωνικοῦ παραγκωνισμοῦ τῆς δεύτερης γλώσσας εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Ἡ πίεση τῆς κοινωνίας πάνω σέ ἀνεπιθύμητους διγλωσσούς νά ἐγκαταλείψουν ἢ νά περιορίσουν τήν «ξένη» ἢ τήν «κατώτερη» γλώσσα ἔχει, πολύ συχνά, βαριές κοινωνικές καί ψυχολογικές συνέπειες.

Ὅσο γιά τό παιδί, θά αἰσθανθεῖ αὐτή τήν πίεση τοῦ περιβάλλοντος κυρίως ὡς ὑποτίμηση τῆς μητρικῆς του γλώσσας ἀπό ἐκείνους πού μιλάνε τή δεύτερη του γλώσσα καί, ἀκριβῶς γι' αὐτό τό λόγο, ὡς προσωπική-ὀμαδική διάκριση, ἴσως καί μομφή. Στό παιχνίδι, στό σχολεῖο θά αἰσθανθεῖ τήν κριτική διάθεση τῶν συνομηλίκων του, πολλές φορές καί τῶν μεγάλων, μόλις κάνει ἕνα συντακτικό λάθος, ἕνα λάθος στήν προφορά, στόν τονισμό ἢ καί στή χρήση κοινωνικογλωσσικά διαφοροποιημένων φράσεων. Ἐτσι γρήγορα θά ἀναπτύξει αἰσθήματα ντροπῆς καί ἀνε-

πάρκειας ἀπέναντι στήν πρώτη, τή μητρική του γλώσσα. Θά τοῦ γίνει πρόβλημα. Συνακόλουθα θά χάσει τήν αὐτοπεποίθησή του, θά διστάζει ἢ καί θά ντρέπεται νά εἶναι αὐτό πού πραγματικά εἶναι: ἕνα δίγλωσσο ἄτομο πού βρίσκεται ἀντιμέτωπο μέ μιᾶ διαστρεβλωτική καί ἀπάνθρωπη ἰδεολογία κατάταξης καί ἱεράρχησης τῶν ἀνθρώπων, σέ πρώτη καί δεύτερης κατηγορίας. Τά δεινά τοῦ παιδιοῦ ὅμως δέν τελειώνουν ἐδῶ. Ἡ αὐτοπεποίθησή του ὑπονομεύεται καί ἀπό ἄλλη πλευρά, ἀπό τήν οἰκογένειά του. Γιατί στίς οἰκογένειες ξένων ἐργατῶν οἱ πρῶτοι πού μαθαίνουν τήν ξένη γλώσσα εἶναι συνήθως τά παιδιά, ἀργότερα ὁ πατέρας καί στό τέλος ἡ μητέρα, τουλάχιστον ἂν δέν ἐργάζεται ἔξω ἀπό τό σπίτι. Τά παιδιά θά μεταφέρουν τή δεύτερη γλώσσα, τά γερμανικά, στήν οἰκογένεια, συνήθως καθώς συναναστρέφονται μέ τά ἀδέλφια τους ἢ μέ τά παιδιά συγγενῶν καί φίλων. Τά παιδιά αὐτά θά ζήσουν τώρα μιάν ἄλλη ἐμπειρία. Οἱ γονεῖς ἀπαιτοῦν ἀπό τά παιδιά τους νά μιλοῦν τή μητρική γλώσσα, τουλάχιστο στόν οἰκογενειακό χώρο. Καί ταυτόχρονα ζοῦν καθημερινά καί αἰσθάνονται πόσο πολύ εἶναι ἐξαρτημένοι οἱ γονεῖς τους ἀπό τίς ἀνεπαρκεῖς γλωσσικές τους ἰκανότητες στή δεύτερή τους γλώσσα. Μάλιστα συχνά παίζον τόν ρόλο τοῦ διερμηνέα μέ τίς ἀρχές καί γενικά κατὰ τήν ἐπικοινωνία μέ τό γερμανόγλωσσο περιβάλλον. Μιά πρώτη καί ὄχι ἀσήμαντη συνέπεια θά εἶναι ἡ ἀπώλεια τῆς αὐθεντίας τῶν γονιῶν: τά παιδιά ἀρχίζουν νά ντρέπονται γιά τίς ἐλάχιστες ἢ ἀνεπαρκεῖς γλωσσικές γνώσεις καί ἰκανότητες τῶν γονιῶν τους.

Ἡ γενικότερη εἰκόνα πού μᾶς δίνει τό παιδί αὐτό εἶναι δι τῆς ἀισθάνεται ἐνσωματωμένο, δέν αἰσθάνεται νά ἀνήκει οὔτε στόν ἕνα οὔτε στόν ἄλλο γλωσσικό χώρο καί τό πολιτισμικό ὑπόβαθρο πού συνδέεται μ' αὐτόν. Αἰσθάνεται ἀνάμεσα στοῦς δύο, καί, γιά τό παιδί, ἐξίσου ἀντιφατικούς, κοινωνικοπολιτισμικούς χώρους. Χάνει ἔτσι τό γενικό καί ἐνιαῖο πρότυπο προσανατολισμοῦ καί ἀξιολόγησής, δέν βρίσκει ἕνα ὑπόβαθρο γιά τήν κοινωνική δράση του. Πρόκειται γιά τό φαινόμενο πού στήν κοινωνική ψυχολογία ὀνομάζεται ἀνομία.

Οἱ ψυχοσωματικές ἐπιπτώσεις τῆς ἀνομίας εἶναι γνωστές. Τά παιδιά αὐτά, ἀναγκαστικά, θά ἀναπτύξουν διάφορους ἀμυντικούς μηχανισμούς. Μερικά μιλάνε σιγά, ἐξαναγκάζουν τόν ἑαυτό τους σέ διαρκή ἔλεγχο τῆς φωνῆς τους καί τῆς γλωσσικῆς συμπεριφορᾶς τους μή τυχόν καί κάνουν λάθος μιλώντας αὐθόρμητα, περιορίζουν τόν αὐθορμητισμό τους. Ἀλλά πάλι ἀποτραβιόυνται, ἀναζητοῦν προστασία στήν ἐσωτερικότητα καί τήν ἐσωστρέφεια, προσπαθοῦν νά διαμορφώσουν τή συμπεριφορά τους ἔτσι ὥστε νά παραμένουν ἀπαρατήρητα, κρυμμένα μέσα στόν ἀθόρυθο μηχανισμό πού τό ἀντίξοο περιβάλλον ἀναγκάζει νά δημιουργήσουν.

Ἡ ἀντιφατική σχέση ἀνάμεσα στή λειτουργία ἐκκοινωνισμοῦ πού ἐπιτελεῖ ἡ οἰκογένεια καί στή λειτουργία τοῦ ἄμεσου κοινωνικοῦ περιβάλλοντος μᾶς δείχνει καθαρά δι τῆς διγλωσσίας γίνεται πρόβλημα ὅταν καί ὅπου ἡ μονογλωσσία θεωρεῖται ὡς ἡ ὀμαλή, ἡ ἀνομιική, ἡ φυσιολογική κατάσταση.

Διγλωσσία και εκπαίδευση

Η προβληματική κατάσταση των διγλωσσων παιδιών δυστυχώς δεν περιορίζεται μόνο στα προηγούμενα. Τό σχολείο αποτελεί τον τρίτο παράγοντα αποπροσανατολισμού μετά από τις αντιφάσεις που δημιουργούν οι παράγοντες οικογένεια και άμεσο κοινωνικό περιβάλλον, στους οποίους ήδη αναφερθήκαμε.

Στά πλαίσια αυτής της εργασίας θα ήταν δύσκολο να αναφερθούμε λεπτομερειακά σε όλους τους τύπους σχολικών λύσεων για άλλοδαπούς μαθητές, που εφαρμόζονται στη Γερμανία.

Όπως είναι γνωστό η Δυτική Γερμανία αποτελεί Όμοσπονδιακό Κράτος που περιλαμβάνει δέκα ομόσπονδα κράτη και τό Δυτ. Βερολίνο. Για τά εκπαιδευτικά και σχολικά θέματα αρμόδια είναι τά επιμέρους ομόσπονδα κράτη πού, όμως, όχι μόνο θεωρητικά αλλά και στην πράξη έχουν ως ένα βαθμό διαφορετικές εκπαιδευτικές νομοθεσίες και διαφορετικά νομοθετικά συστήματα. Έδώ θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μία γενική εικόνα του προβλήματος χωρίς να αναφερθούμε ιδιαίτερα στις ειδικές περιπτώσεις διαφοροποίησης μεταξύ ομόσπονδων κρατών.

Τά πίο πολλά Έλληνόπουλα στη Δυτική Γερμανία πηγαίνουν σε γερμανικό σχολείο. Η υποχρεωτική φοίτηση στη Δ. Γερμανία είναι 9 χρόνια. Όλα τά παιδιά φοιτούν στο «βασικό» σχολείο τά πρώτα τέσσερα χρόνια. Μετά μπορούν να διαλέξουν μεταξύ τριών τύπων σχολείου:

- α) Τό «κύριο» σχολείο, πού διαρκεί 5 χρόνια και είναι ή προϋπόθεση για την επαγγελματική εκπαίδευση.
- β) Τό «πρακτικό» σχολείο πού διαρκεί 6 χρόνια και είναι προϋπόθεση για τή φοίτηση στις ανώτερες σχολές.
- γ) Τό «Γυμνάσιο» πού διαρκεί 9 χρόνια και αποτελεί προϋπόθεση για την ανώτατη παιδεία.

Μετά τά πρώτα 4 χρόνια του βασικού σχολείου, πάνω από τά 50% από τά Γερμανόπουλα πηγαίνουν ή στο «πρακτικό» ή τό Γυμνάσιο, και έτσι αποκτούν τή δυνατότητα πρόσβασης στην ανώτατη ή τήν ανώτερη εκπαίδευση.

Από τούς άλλοδαπούς μαθητές, τό σχολικό έτος 1975/76, στο «πρακτικό» φοιτούσαν 3,5% και 6,6% στο Γυμνάσιο. Οί υπόλοιποι μένουν στο «κύριο» σχολείο. Άλλά και απ' αυτούς, μόνο 40% περίπου παίρνουν ένδεικτικό, δηλαδή δημιουργούν τήν τυπική προϋπόθεση για μία επαγγελματική σχολική εκπαίδευση. Οί υπόλοιποι, περίπου 60%, έχουν όλες τις προϋποθέσεις για να υπηρετήσουν τή στρατιά των κούληδων τής υστεροβιομηχανικής κοινωνίας τής Δυτ. Γερμανίας.

Δυστυχώς δεν διαθέτω ιδιαίτερα στατιστικά στοιχεία για τά Έλληνόπουλα. Η κατάσταση όμως δεν μπορεί να είναι καλύτερη, αν πάρουμε υπόψη ότι στο ομόσπονδο κράτος τής Βάδης - Βυρτεμβέργης, όπου ζεί μεγάλος αριθμός Έλλήνων, τά αποτελέσματα είναι πολύ χειρότερα από τό γενικό μέσο όρο, διότι μόνο τό 27,3% των άλλοδαπών μαθητών του «κύριου» σχολείου έχουν πάρει ένδεικτικό.

Όλες οι μέχρι σήμερα έρευνες καταλήγουν στο

συμπέρασμα ότι ή τρομακτική άποτυχία των άλλοδαπών μαθητών έχει πρωταρχική αίτία τό γλωσσικό ζήτημα.

Τά Έλληνόπουλα στα σχολεία τής Γερμανίας

Ποιά είναι ή σχολική πραγματικότητα για τά Έλληνόπουλα τής Γερμανίας;

Παράλληλα με τό κανονικό τους σχολείο, συνήθως, παρακολουθούν τις «προπαρασκευαστικές τάξεις» πού, σύμφωνα με τή θεωρία αυτού του θεσμού, προετοιμάζουν τά παιδιά επί ένα, τό πολύ δύο χρόνια, για τήν έπιτυχή παρακολούθηση των μαθημάτων του κανονικού σχολείου στα γερμανικά. Οί «προπαρασκευαστικές τάξεις» έχουν κύριο σκοπό τήν εκμάθηση τής γερμανικής γλώσσας καθώς επίσης και τή «διατήρηση και διεύρυνση των γνώσεων στη μητρική γλώσσα» (Σύμφωνο του Υπουργείου Παιδείας, 8.4.76. *Μάθημα για τά παιδιά ξένων Έργατών*).

Τό μάθημα στα γερμανικά σχολεία τελειώνει τό μεσημέρι, συνήθως μεταξύ 12 και 1. Τό απόγευμα τά παιδιά έχουν άσκήσεις και σχολικές εργασίες για τό σπίτι. Άνεξάρτητα από τό γεγονός ότι οι Έλληνες γονείς συνήθως δεν έχουν ούτε τό χρόνο ούτε τις γνώσεις ούτε τή γλωσσική ευχέρεια για να βοηθήσουν τά παιδιά τους σ' αυτές τις εργασίες, πράγμα σχεδόν άπαραίτητο, έρχεται και τό μάθημα στα ελληνικά. Συνήθως είναι 5 ώρες τήν εβδομάδα, κατά κανόνα τό απόγευμα. Μέσα σ' αυτό τον τεράστιο φόρτο εργασίας, τά παιδιά δεν έχουν κυριολεκτικά καιρό ούτε για φαί. Καί επιπλέον τά μαθήματα στα ελληνικά γίνονται μακριά από τό σπίτι τους, σε ένα ή δύο σημεία τής αντίστοιχης πόλης, και απαιτείται πολύς χρόνος για τή μετακίνηση. Έτσι τά παιδιά υστερούν και στο ένα και στο άλλο σχολείο. Έπιπλέον οι «προπαρασκευαστικές» τάξεις εκφυλίζονται πολλές φορές σε σχολείο «αίώνιο», μολοντί τό ανώτατο όριο είναι δύο χρόνια. Κι αυτό γιατί οι Έλληνες γονείς βλέπουν σ' αυτές τις τάξεις, ιδιαίτερα στα ελληνικά μαθήματα, τό μέσο για τήν πραγματοποίηση μιας ισχυρής προσδοκίας: μιας ελληνικής εκπαίδευσης για τά παιδιά τους πού θα αφήνει τήν πόρτα άνοιχτή για τήν παλινόστηση.

Άλλά υπάρχουν και άλλα προβλήματα. Η προετοιμασία των δασκάλων στην Ελλάδα πού θα επανδρώσουν τά ελληνικά σχολεία στη Δυτ. Γερμανία είναι άνύπαρκτη. Άκόμη και οι γλωσσικές τους γνώσεις στα γερμανικά είναι μηδαμινές. Οί μαθητές βοηθούν πολλές φορές τούς δασκάλους τους στα γερμανικά κάνοντας τους τό διερμηνέα, ή άλλες φορές τούς κοροϊδεύουν μιλώντας γερμανικά πού οι δάσκαλοι δεν καταλαβαίνουν. Έπίσης οι δάσκαλοι αυτοί δεν έχουν άποκτήσει γνώσεις για τήν κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ζωή τής χώρας πού θα δουλέψουν, τουλάχιστο με κάποια συστηματοποίηση και ανάλογα με τή συγκεκριμένη άποστολή πού έχουν. Άγνοούν ακόμη και τό εκπαιδευτικό σύστημα τής Γερμανίας στο πλαίσιο του οποίου θα δράσουν - για να μη μιλήσουμε για τά παιδαγωγικά συστήματα και τούς παιδαγωγικούς στόχους.

Ἐξίσου τραγική ἢ κατάσταση μέ τά βιβλία καί τή διδακτική ὕλη: ἔχουν συνταχθεῖ καί ἔχουν γραφθεῖ γιά τά τελείως διαφορετικές ἀνάγκες, δηλαδή γιά τό ἐκπαιδευτικό σύστημα τῆς Ἑλλάδας καί γιά μαθητές πού ζοῦν στήν Ἑλλάδα. Δέν θέλω ἐδῶ νά ἀσχοληθῶ μέ τό θέμα ἄν τά βιβλία αὐτά εἶναι κατάλληλα καί γιά τά παιδιά πού μαθητεῖουν καί ζοῦν στήν Ἑλλάδα. Ἔνα εἶναι βέβαιο: δέν ἀνταποκρίνονται στίς ἀνάγκες πού ἔχουν τά Ἑλληνόπουλα πού ζοῦν στή Δ. Γερμανία, δέν ἀνταποκρίνονται στά πρόβλήματα τῆς καθημερινῆς τους ζωῆς οὔτε στίς ἀνάγκες τῶν παιδιῶν νά γνωρίσουν τή μακρινή τους πατρίδα. Δέν ἀνταποκρίνονται στίς ἀνάγκες τοῦ ἀπόδημου ἑλληνισμοῦ οὔτε θεματικά, οὔτε παιδαγωγικά, οὔτε γλωσσικά.

Καί γιά νά ὀλοκληρώσουμε τήν εἰκόνα: ἡ ἀντιφατική σχέση τῆς οἰκογενείας καί τοῦ ἄμεσου κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ὡς πρός τή λειτουργία ἐκκοινωνισμοῦ, καθώς ἐπίσης ἀνάμεσα στό γερμανικό καί τό ἑλληνικό σχολεῖο ὡς θεσμῶν κοινωνικῆς ἐπιλογῆς καί ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ, ὁδηγεῖ τά Ἑλληνόπουλα καί τίς οἰκογένειές τους σέ δραματικό ἀδιέξοδο.

Οἱ συστάσεις τῆς UNESCO

Μεταξύ 10 καί 15 Ἰανουαρίου 1977 ἡ UNESCO διοργάνωσε στή Στοκχόλμη ἕνα συνέδριο στό ὁποῖο ἔλαβαν μέρος 15 εἰδήμονες γιά τά πρόβλήματα ἀλφαριθμητισμοῦ τῶν μεταναστῶν στήν Εὐρώπη καί τό ὁποῖο ἀσχολήθηκε μέ τά ζητήματα ἐκμάθησης τῆς γλώσσας τῆς χώρας παραμονῆς. Στό συνέδριο αὐτό, στό ὁποῖο ἔλαβα μέρος σάν ἕνας ἀπό τοὺς 15 εἰδήμονες, κλήθηκαν νά στείλουν παρατηρητές ὅλα τά μέλη κράτη μέλη τῆς UNESCO καθώς καί πολλοί διεθνεῖς ὀργανισμοί. Ἀπό τίς εὐρωπαϊκές κυβερνήσεις ἔστειλαν παρατηρητές τό Βέλγιο, ἡ Δανία, ἡ Φιλανδία, ἡ Γαλλία, ἡ Δυτ. Γερμανία, ἡ Ὁλλανδία, ἡ Νορβηγία, ἡ Πορτογαλία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Σουηδία, καί ἡ Τουρκία. Ἡ Ἑλλάδα δέν ἔστειλε παρατηρητές - οὔτε κἀν ἀπό τήν Πρεσβεΐα τῆς Στοκχόλμης. Φαίνεται δέν ὑπῆρχε ἀνάγκη.

Στό τέλος τοῦ συνεδρίου οἱ εἰδήμονες διατύπωσαν πρός ὅλες τίς κυβερνήσεις ὀρισμένες συστάσεις.

Ἡ σύσταση 10 λέει:

«Οἱ κυβερνήσεις πρέπει νά ὑποστηρίξουν τήν ἐπιστημονική ἔρευνα πού σκοπό θά ἔχει τή βελτίωση τῶν μεθόδων τῆς διγλωσσης ἐκπαίδευσης».

Ἡ σύσταση 12:

«Ἡ UNESCO καί οἱ κυβερνήσεις θά πρέπει νά ὑποστηρίξουν τήν ἐπιστημονική ἔρευνα καί ἀνάλυση τῶν ἀναγκῶν τῶν μεταναστῶν στά πρόβλήματα ἀλφαριθμητισμοῦ καί ἐκμάθησης τῆς γλώσσας, νά βελτιώσουν τά προγράμματα καί τίς πρακτικές ἐφαρμογές, τήν προπαρασκευή [καί τή] διάθεση τῆς διδακτικῆς ὕλης καί τή χρησιμοποίηση τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης μέ ἰδιαίτερη ἐμφαση:

α) στίς δυσκολίες πού ἔχουν ἄτομα τά ὁποῖα μιλοῦν μιά διάλεκτο ὅταν μαθαίνουν νά διαβάζουν καί νά γράφουν τήν ἐπίσημη γλώσσα τῆς χώρας παραμονῆς τους.

β) στίς κοινωνικο-πολιτισμικές δομές ἐπικοινωνίας τῶν μεταναστῶν».

Καί ἡ σύσταση 17, παράγραφος II:

«Ἡ προπαρασκευή τῆς διδακτικῆς ὕλης καί τῶν μεθόδων τῆς πρέπει νά βασίζεται:

α) στό κοινωνικό περιβάλλον τῶν μεταναστῶν (οἰκονομικοί ὄροι, μεταναστευτική πολιτική, κοινωνική ἀποδοχή κ.λ.π.)

β) στίς προσωπικές κατευθύνσεις τῆς ζωῆς τῶν μεταναστῶν (κοινωνικοί στόχοι, ἀτομικά σχέδια κ.λ.π.)

γ) σέ πολιτισμικά κριτήρια».

Παρά ταῦτα, οἱ ἑλληνικές ἀρχές φαίνεται ὅτι θέλουν νά πιστεύουν ὅτι θέμα τῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν καί τῶν παιδιῶν τους δέν ὑπάρχει ἀπό τήν ἀποψη πού προσπαθήσαμε νά τό θίξουμε. Οἱ συγκινητικές δηλώσεις δέν λύνουν τό πρόβλημα ἢ μάλλον τά πρόβλήματα τῶν ἀποδήμων Ἑλλήνων καί τῶν παιδιῶν τους.

Δεκαεπτὰ χρόνια ἔχουν περάσει ἀπό τήν ἐποχή πού ὑπογράφηκε ἡ διακρατική συμφωνία Ἑλλάδας καί Ὁμοσπονδιακῆς Γερμανίας, δηλαδή στό μεταξύ ἔχουν ὑπάρξει τρεῖς μαθητικές γενιές ἑλληνικῆς καί δύο γερμανικῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαίδευσης. Πού εἶναι οἱ ἐπιστημονικές μελέτες τῶν προβλημάτων πού ἀντιμετωπίζουν τά Ἑλληνόπουλα στή Γερμανία; Ποιά εἶναι τά συμπεράσματα καί οἱ πρακτικές ἐφαρμογές; Ποιές εἶναι οἱ πολιτικές προτάσεις γιά τή λύση τῶν προβλημάτων;

Ἡ πολιτική στρουθοκαμήλου πού βλέπει γρήγορη παλινόστηση καί ἄμεση λύση τῶν προβλημάτων δέν ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα. Χιλιάδες Ἑλληνόπουλα περιμένουν λύσεις στά πρόβλημά τους. Χιλιάδες δέν τίς χρειάζονται πιά.

Καιρός νά θυμηθοῦμε τόν ἐκκλησιαστή: «καιρός τοῦ βαλεῖν λίθους, καιρός τοῦ συναγαγεῖν λίθους».

Νίκος Μουζελῆς
ΝΕΟ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ
οφεί
υπανάπτυξης

εξάντας

Γιά τήν καταγωγή τῶν θεσμῶν

μεθοδολογική ἀναζήτηση
μέ ἀφορμή τήν ἀρχή
τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν

τοῦ Δημήτρη Θ. Τσάτσου

Α. Ἡ ἀναζήτηση τῆς «ἀντιστοιχίας»

1. Ἡ πρόσφατη δημόσια συζήτηση γύρω ἀπό τόν Ἀριστοτέλη καί τό ἔργο του¹ ἔστρεψε τή προσοχή τῶν μελετητῶν του καί πρὸς τίς πολιτειολογικές του θεωρίες. Ἐκεῖ ἐπισημάνθηκε, πῶς οἱ ἀναφορές στά «μόρια» τῆς πόλεως δηλαδή στήν κατανομή τῶν ἐργῶν καί τῶν λειτουργημάτων πού ἐπιτελοῦνται μέσα στό σύστημα τῆς πόλεως-κράτος, ἀποτελεῖ τήν πρώτη σύλληψη, τήν *ἱστορική ἀφετηρία*, τήν πρώτη μορφή τῆς σύγχρονης ἀρχῆς τοῦ συνταγματικοῦ κράτους περί «διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν»².

Ἄσχετος ὁ συσχετισμός τῆς ἀριστοτελικῆς περικοπῆς – ἡ κριτική τῆς ὁποίας ἀκολουθεῖ παρακάτω – μέ τή

σύγχρονη ἀρχή τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν θέτει ἕνα γενικότερο ἐρμηνευτικό καί μεθοδολογικό πρόβλημα. Πρόκειται γιά τό νόημα πού ἔχει ἡ ἀναγωγή στήν *ἱστορική προέλευση*³ ἐνός θεσμοῦ γιά τήν ἐρμηνεία του.

2. Ξεφυλλίζοντας κλασικά συγγράματα συνταγματικοῦ δικαίου καί πολιτειολογίας βλέπει κανεῖς, πῶς γίνεται εὐρύτατη ἐρμηνευτική χρήση τῆς ἱστορικής ἐρμηνείας τῶν θεσμῶν⁴. Καί διδακτικά ἐπιβαρύνουμε τήν ὕλη, πού προσφέρουμε στούς σπουδαστές, μέ μόνιμες ἀναγωγές σέ κάποια «ἱστορία», ἀπό τήν ὁποία «ἐξεκίνησε» ὁ διδασκόμενος θεσμός. Αὐτή ἡ ἀναφορά βασίζεται πάνω σέ κάποια σχέση «ἀντιστοιχίας» τῶν συγκρινομένων κοινωνικῶν καί πολιτικῶν φαινομένων. Ἡ ἀντιστοιχία αὐτή δέν εἶναι πάντοτε ἡ ἴδια. Μπορεῖ νά εἶναι μιᾶ ἀντιστοιχία *τυπική*, μπορεῖ νά εἶναι ὁμως καί μιᾶ ἀντιστοιχία *οὐσιαστική*.

Τυπική εἶναι ἡ ἀντιστοιχία, ὅταν στηρίζεται σέ ταυτότητα κάποιων ἐννοιολογικῶν χαρακτηριστικῶν, χωρίς νά ὑπάρχει καί ἀντιστοιχία ἱστορικῶν συνθηκῶν. Ἡ ἀντιστοιχία εἶναι *οὐσιαστική*, ὅταν δέν ἀνάγεται στή μορφή ἢ τόν τύπο, ἀλλά εἰσέρχεται στά ἴδια

* Ὁ ὑπομνηματισμός αὐτοῦ τοῦ κειμένου περιορίζεται σέ ὅ,τι εἶναι ἄμεσα ἀναγκαῖο γιά τή στήριξη τῶν σκέψεῶν του. Τόσο γύρω ἀπό τήν ἀριστοτελική θεωρία περί τῶν «μορίων» τῆς πολιτείας καί γύρω ἀπό αὐτό πού λέμε «ἱστορική διάσταση» τοῦ Δικαίου ὅσο καί γύρω ἀπό τό πρόβλημα τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν ὑπάρχει μιᾶ ἀχανῆς βιβλιογραφία. Ἡ ἐπιλογή τῶν ἐδῶ μνημονευμένων ἐργασιῶν ἔχει κατ' ἀνάγκην χαρακτηριστικά ὑποκειμενικά καί ἐνδεικτικά. Ἄλλου εἶδους ἐπιλογή οὔτε δυνατή εἶναι οὔτε ἐπιστημονικά ἀναγκαῖα. Ἡ κρατοῦσα περί «πλήρους» ἢ «ἐξαντλητικῆς» βιβλιογραφίας ἀντίληψη τοῦ νομικοῦ λογιωτατισμοῦ παρερμηνεύει – ὅταν δέν ἀγνοεῖ – τήν ἔννοια τῆς γνωσιοθεωρητικῆς ἀκρίβειας καί τῆς μεθοδολογικῆς συνέπειας καί καταφεύγει στήν ἀθροιστική παράθεση τίτλων (σχετικῶν καί ἄσχετων) ἐλάχιστα χρήσιμων γιά τόν ἀναγνώστη τοῦ κειμένου.

1. Συνέδριο Θεσσαλονίκης γιά τά 2.300 χρόνια ἀπό τό θάνατο τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὡς τή στιγμή αὐτή δέν δημοσιεύθηκαν πρακτικά. Μιά γενική εἰκόνα τῶν εἰσηγήσεων δίνει ἡ «Καθημερινή» τῆς 13.8.78 σελ. 3.

2. Στό Συνέδριο τῆς Θεσσαλονίκης ἀναλύθηκε ἀπό τόν εισηγητή Θ. Γ. Σταυρόπουλο ἡ σχέση τῆς ἀρχῆς τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν πρὸς τήν περί «μορίων» περικοπή τῶν πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὁ τίτλος τῆς εἰσηγήσεως ἐμπεριέχει καί τή θέση τοῦ εισηγητή: «Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρητικός θεμελιωτής τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν στό κράτος καί τῆς πολιτικῆς Δημοκρατίας».

3. Βλ. παρακάτω, κεφ. Β'.

τά κοινωνικά ή πολιτικά φαινόμενα πού είναι συστηματοποιημένα στους θεσμούς εκείνους, όπου ο ένας χαρακτηρίζεται ως «ρίζα» ή ως «πρόδρομος» του άλλου.

3. Τό πρόβλημα πού βρίσκεται στό κέντρο αυτών των συλλογισμών είναι τούτο: Ποιά είναι ή *πρακτική σημασία* ιστορικών συσχετισμών νομικών κειμένων ή θεσμών – γραπτών ή άγραφτων – γιά τήν έρμηνεία τους, γιά τήν έκταση τής εφαρμογής τους και τή συγκεκριμένη τους λειτουργία μέσα στό δεδομένο πλαίσιο ενός πολιτικού συστήματος⁵.

4. Τό πρόβλημά μας είναι τό ίδιο και όταν δέν αναζητείται ή «ιστορική ρίζα» αλλά ή αντίστοιχία προς νομικούς θεσμούς ή κανόνες «άλλων χωρών». «Όταν δηλαδή προσπαθούμε, μέ τή λεγόμενη «*συγκριτική μέθοδο*», νά καθορίσουμε ή και μόνο νά συγκαθορίσουμε τό νόημα ενός κανόνα δικαίου ή ενός θεσμού.⁶

4. Η πύο έγκυρη μαρτυρία γιά τήν επικράτηση αυτής τής αντίληψης στήν έλληνική επιστήμη προέχεται από τόν Άριστ. Ι. Μάνεση, *Αί έγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος*, Τομ. ΙΙ, 1965, σελ. 355, ό όποιος δίνει πλήρη ούσιαστική (σελ. 351-366 γιά τή γενική θεωρία, σελ. 367-390 γιά τήν εφαρμογή τής αρχής στό Σύνταγμα του 1952) αλλά και διδλωγραφική (δλ. κυρίως τίς ύποσημειώσεις 3, 5 και 16) εικόνα. Ήδη ό Π. Κ. Σαχίνης, *Περί τής διακρίσεως των έξουσιών*, 1910, σελ. 21 άμφιβάλλει – προς στιγμή – γιά τήν ιστορική και έννοιολογική αντίστοιχία τής αριστοτελικής διακρίσεως προς τήν σύγχρονη αρχή τής διακρίσεως των λειτουργιών, γιά νά πει όμως παρακάτω (σελ. 25) πώς «*αι σκέψεις αυται του Άριστοτέλους αποτελούν αυτήν ταύτην τήν άφετηρίαν, έξ ής ώρμήθη ό Montesquieu εν τη θεωρία αυτού*». Τό θέμα θέτει αναλυτικά, ό Θεμ. Δ. Τσάτσος, *Peri Politias*, Frankfurt a.M., 1972, σελ. 163 έπ. όπου και γίνεται εκτενής αναφορά στίς παλαιότερες σχετικές άπόψεις των G. Jellinek, Barthélemy Saint Hilaire, A. Saint-Girons και H. Rehm. Μέ τόν τίτλο «*διάκριση των έξουσιών*» εισάγει τήν σχετική προς τό θέμα παράγραφο του ό Κ. Δ. Τσάτσος, *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων έλλήνων*, 1962, σελ. 253, σημειώνει όμως μέ σαφήνεια πώς ό «*Άριστοτέλης δέν γνωρίζει τή διάκριση των τριών λειτουργιών ή έξουσιών, όπως τήν δίδαξαν ό Locke και ό Montesquieu, αν και όρολογικά φαίνεται νά μοιάζει μ' αυτήν*». Άλλά και έγκυροι σύγχρονοι γερμανοί πολιτεολόγοι ξεκινούν από αυτό τόν συσχετισμό: R. Zippelius *Allgemeine Staatslehre*, 6 Aufl. 1978, σελ. 189, E. Forsthoff, «*Gewaltenteilung*», στό *Evangelisches Staatslexikon*, 2. Aufl. 1975, σελ. 857. Βλ. και H.J. Laski, *Einführung in Staatsrecht und Politik*, σελ. 59.

5. Βλ. γενικά γιά τήν σημασία τής ιστορικής μεθόδου Κ. Engisch, *Einführung in das juristische Denken*, 5 Aufl. 1971, σελ. 81 έπ. H. Henkel, *Einführung in die Rechtsphilosophie*, 2 Aufl. 1977, σελ. 203 έπ. («*Τό Δίκαιο ως ιστορικό μόρφωμα*»). W. Fikentscher, *Methoden des Rechts*, Τομ ΙV («*Dogmatischer Teil*») 1977, σελ. 478 έπ. Θ. Δ. Τσάτσου, *Τό πρόβλημα τής έρμηνείας εν τώ Συνταγματικώ Δικαίω*, 1970. Κ. Δ. Τσάτσου, *Τό πρόβλημα τής έρμηνείας του Δικαίου*, ό έκδ. 1978, σελ. 113 έπ.

6. Τό αντίστοιχο πρόβλημα τής συγκριτικής των θεσμών μένει έξω από τό σκοπό και τό αντικείμενο αυτής τής μελέτης.

7. Γενικά γιά τήν περί πολιτείας αντίληψη του Άριστοτέλη δλ. Κ. Δ. Τσάτσου, ό. π. σμ. 4 σελ. 245-272 και G. D. Contogiorgis, *La théorie des révolutions chez Aristote*, Paris 1978, ιδιαίτερα σελ. 68 έπ., 97 έπ., 124 έπ.

Β. Ο Άριστοτέλης ως «πρόδρομος» τής αρχής τής διακρίσεως των λειτουργιών

1. Στά Πολιτικά του Άριστοτέλη (Δ, 14, 1298α) άναφέρονται τά εξής⁷:

«*Σέ κάθε πολίτευμα ύπάρχουν τρεις παράγοντες· γιά τήν έναρμόνιση των συμφερόντων του καθ' ένα άπ' αυτούς προς τά συμφέροντά των άλλων πρέπει νά μεριμνήσει ό νομοθέτης, αν θέλει νά θεωρηθεί σπουδαίος. Αν αυτά έχουν καλώς, καλώς έχει και τό πολίτευμα, τά δέ πολιτεύματα διαφέρουν άναμεταξύ τους, έφ' όσον διαφορετικά ρυθμίζονται οί (άμοιβαίες)⁸ σχέσεις, των τριών αυτών παραγόντων.⁹ Και οί τρεις αυτοί παράγοντες είναι πρώτον τό σώμα πού διασκέπτεται γιά τά κοινά συμφέροντα τής πόλεως, δεύτερον τό περι τάς αρχάς – τό σώμα πού διασκέπτεται πρέπει νά καθορίσει ποιές είναι οί αρχές, ποιές άρμοδιότητες έχουν και τά του τρόπου τής έκλογής τους – και τρίτον τό δικαστικό σώμα. Κυρίαρχο σώμα είναι τό σώμα πού διασκέπτεται· αυτό άποφασίζει γιά πόλεμο και ειρήνη, γιά σύναψη και διάλυση συμμαχίας, ψηφίζει νόμους και εκδίδει άποφάσεις πού επιβάλλουν τή θανατική ποινή, τήν έξορία και τή δήμευση τής περιουσίας· τό ίδιο άποφασίζει γιά τήν εκλογή των αρχών και σ' αυτό λογοδοτούν οί αρχές¹⁰».*

2. Τό βιβλίό Δ' στή συνέχεια άναφέρεται στήν ειδικότερη κατανομή του πολιτειακού έργου, όπως αυτή διαμορφώνεται στα πολιτεύματα πού μελέτησε ό Άριστοτέλης και έπιχειρεί τούς ποικίλους συσχετισμούς των διαφόρων μορών από άποψη συνθέσεως και άρμοδιότητας, νά τούς ύπαγάγει στίς έννοιες «*Δημοκρατία*», «*Όλιγαρχία*», «*Άριστοκρατία*¹¹».

3. Η άναγνώριση των τριών «*μορών*» κάθε πολιτείας ελάχιστη έννοιολογική σχέση έχει, μ' αυτό πού τό άρθρ. 16 τής διακηρύξεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη του 1789 έννοει λέγοντας: «*Κοινωνία χωρίς έξασφαλισμένη προστασία των δικαιωμάτων και χωρίς καθορισμένη τήν διάκριση των έξουσιών¹², δέν έχει σύνταγμα*». Όπως σωστά έχει

8. Προστίθεται, ως έρμηνευτική άποσαφήνιση από τόν συντάκτη αυτής τής μελέτης.

9. Τά «*μόρια*» αποδιδόμενα μέ «*παράγοντες*» δέν φτάνουν στή νεοελληνική γλώσσα άνέπαφα. Ίσως θά μπορούσε κανείς νά μιλήσει γιά «*στοιχεία*» ή «*συστατικά*».

10. Γιά τό Δ' Βιβλίό των Πολιτικών δλ. I. Düring, *Aristoteles, Darstellung und Interpretation seines Denkens*, 1966, σελ. 503 έπ.

11. Βλ. τίς §14, 15 και 16 του Δ' Βιβλίου.

12. Η ύπογράμμιση γίνεται από τόν συντάκτη αυτής τής μελέτης.

έπισημανθεί¹³, τὰ ἔργα πού ὁ Ἀριστοτέλης περιγράφει ὡς ὑπαγόμενα στό δουλευόμενον, μόνο κοινούς σημείο ἔχουν τήν πολιτική τους βαρύτητα γιά τή ζωή τῆς πόλεως. Κατά τ' ἄλλα τὰ ἔργα του εἶναι ἀνομοιογενή¹⁴. Εἶναι ἔργα πού σήμερα ἄλλα θά τὰ λέγαμε δικαστικά (ὅπως ἡ ἐπιβολή ποινῶν), ἄλλα κυβερνητικά (ὅπως ἡ σύναψη καί διάλυση συμμαχίας, ἡ ἀπόφαση γιά πόλεμο καί εἰρήνη) ἄλλα νομοθετικά (ὅπως ἡ ψήφιση νόμων), ἄλλα καί ἄλλα πού ἀνάγονται σ' αὐτό πού σήμερα θά λέγαμε διοικητική ὄργάνωση¹⁵.

4. Ἡ σύλληψη αὐτή, μέ τήν ὁποία ὁ Ἀριστοτέλης συστηματοποιεῖ τήν ἐμπειρική του μελέτη πάνω σέ σύγχρονες του πολιτείες¹⁶, δέν συγκεντρώνει τὰ ἐννοιολογικά χαρακτηριστικά τῆς ἀρχῆς τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν, ὅπως αὐτή προέκυψε μέσα ἀπό τήν ἐσωτερική διαλεκτική τοῦ σύγχρονου εὐρωπαϊκοῦ κράτους¹⁷. Καί εἶναι σωστό μέν, ὅτι οἱ ἐννοιολογικές διακρίσεις πού ἀναπτύχθηκαν γιά τή διακρίση σέ νομοθεσία, ἐκτέλεση καί δικαστικό ἔργο εἶναι τόσες, πού χάνει κανεῖς τήν ἐποπτεία του πάνω στό θέμα. Ὅμως, ἡ βασική ἀντιπαράθεση τῆς θέσεως κανόνα δικαίου καί τῆς ἐκτελέσεως καί ἐφαρμογῆς κανόνα δικαίου¹⁸ θρίσκειται στή ρίζα τῶν περισσοτέρων θεωρητικῶν κατασκευῶν¹⁹.

13. Αὐτό δέχεται καί ὁ G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 1922, σελ. 596. Ὁ Carré de Malberg, *Contribution à la théorie générale de l'Etat*, Τομ. II, 1922, σελ. 2 ὁμιλεῖ περὶ «λάθους» ἀναφερόμενος σ' ὅσους θεωροῦν τήν ἀριστοτελική διατήρηση ὡς βάση τῆς σύγχρονης ἀρχῆς τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν καί ἐπισημαίνει τὰ ἀκόλουθα: «Aristote, comme tous les anciens, s'attache uniquement à discerner les diverses formes des fonctions fondées sur la distinction des objets propres à chacune d'elles». Ἀναλυτικά Th. Tsatsos δ. π. σημ. 4 σελ. 115. Βλ. χαρακτηριστικά καί G. D. Contogiorgis, δ. π. σημ. 7, σελ. 262 καί 265 ὅπου διατυπώνεται ἡ γενική ἀντίρρηση τῆς ἀντισημειώσεως τῆς ἀριστοτελικῆς πρὸς τή σύγχρονη κοινωνία: «Ἡ πραγματικότητα τῆς ἐξουσίας στή σύγχρονη ἐποχή εἶναι διαμετρικά ἀντίθετη πρὸς αὐτή τῆς κλασικῆς Ἑλλάδος».

14. Th. Tsatsos, (δ. π. σημ. 4) σελ. 115.

15. Βλ. τή φράση: «ὁ νομοθέτης πρέπει νά καθορίσει τό ποιές εἶναι, τί ἀρμοδιότητες ἔχουν καί τὰ τοῦ τρόπου ἐπιλογῆς τῶν ἀρχῶν».

16. Ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται πὺς βασίζει τήν ἀνάλυσή του στή συλλογή καί στή μελέτη 158 συγχρόνων του πολιτευμάτων. Βλ. σχετικὰ W. Jaeger, *Aristoteles, Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, 2. Aufl. 1955, σελ. 278.

17. Γιά τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ἀρχῆς τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν τίς δύο ἀναλυτικότερες μονογραφίες τῶν W. Kägei, *Zur Entstehung, Wandlung und Problematik des Gewaltenteilungsprinzips*, 1937 καί Th. Tsatsos, δ. π. σημ. 4, σελ. 109 ἔπ.

18. Χαρακτηριστική ἡ ἀνάλυση τοῦ H. Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*, 1925, σελ. 231 ἔπ.

19. Μιά σφαιρική ἐποπτεία τῶν πραγματικῶν πολλῶν σύγχρονων θεωρητικῶν κατασκευῶν ἄλλα καί τῶν πρακτικῶν προβλημάτων πού συνδέονται μέ τήν ἐρμηνεία καί τήν ἐφαρμογή τῆς ἀρχῆς τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν μᾶς προσφέρει ὁ H. Rausch μέ τήν ἐκδοση σωστά ἐπιλεγμένων μελετῶν πάνω στό θέμα στό τόμο «Zur heutigen

5. Ποτέ ὅμως ἡ ἐννοιολογική ἀνομοιογένεια δέν εἶναι αὐτόνομο γνωσιολογικό φαινόμενο. Κυρίως στό χώρο τοῦ Δικαίου, τῶν κανόνων του καί τῶν θεσμῶν του, γίνεται ὀλοφάνερη ἡ ἱστορική του διάσταση, ἡ ἱστορικότητα του²⁰. Τό Δίκαιο εἶναι τμήμα τῆς πολιτικῆς τάξεως σέ ὀρισμένο χώρο καί χρόνο. Εἶναι ἔκφραση τοῦ συσχετισμοῦ τῶν ποικίλων κοινωνικῶν δυνάμεων²¹ καί εἶναι νοητό, δηλαδή ἡ γνώση του εἶναι ἐφικτή σ' αὐτή του τή συγκεκριμένη ἱστορικότητα²². Ἔτσι κοιταγμένο τό πρόβλημα τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν ἀποκαλύπτει, πὺς στήν ἐννοιολογική διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς διακρίσεις τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπ' τή μιά καί στή σύγχρονη καί καθιερωμένη διάκριση ἀπό τήν ἄλλη, ἀντιστοιχεῖ τόση ἱστορική διαφορά, ὥστε κάθε σύγκριση νά μένει ἀτελέσφορη. Ἡ ἀνάλυση αὐτῆς τῆς διαπιστώσεως χρειάζεται χωριστή μελέτη. Ἀρκοῦν γι' αὐτό, ἐδῶ, οἱ παρακάτω παρατηρήσεις.

α) Ἡ σύγχρονη ἀρχή τῆς ἀρχῆς τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν ξεκινᾷ ἀπό τὰ δεδομένα τοῦ μοναρχικοῦ κράτους, ὅπου καί λειτούργησε ἀντισταθμικά ἀνάμεσα στούς δύο αὐτοδύναμους καί ἀντιθετικούς παράγοντες, τό Μονάρχη καί τήν οἰκονομικά ἀρχουσα κοινωνική τάξη, τήν ἀστική κοινωνία²³. Ἡ φιλελεύθερη πολιτειολογία τοῦ Locke²⁴ καί τοῦ Montesquieu²⁵ τή συστηματοποίησε, γιά νά τήν παραλάβει ἡ πολιτική πρακτική τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως²⁶ καί νά τήν ἐγκαθιδρύσει στερεά μέσα στό ὄπλοστάσιο τοῦ φιλελεύθερου δημοκρατικοῦ κινήματος τῆς σύγχρονης ἱστορίας²⁷. Αὐτά ὅλα εἶναι ἱστο-

Problematik der Gewaltentrennung» στή σειρά «Wege der Forschung» Τομ. CXIV, 1969. Γιά τόν σύγχρονο μετασηματισμό τοῦ νοήματος τῆς ἀρχῆς βλ. Th. Tsatsos, «Quelques notes sur les transformations du principe de la séparation des pouvoirs» στό *Mélange M. Bridel*, σελ. 557 ἔπ.

20. Ἀντί πολλῶν βλ. τήν ἀνάλυση τοῦ H. Henkel, (δ. π. σημ. 5) σελ. 203 ἔπ.

21. Βλ. Δ. Τσάτσου, *Εἰσηγήσεις Πολιτικολογίας*, 1977, σελ. 25 ἔπ.

22. Ὅπως ἡ σημ. 20.

23. Βλ. E. Klimowsky, *Die englische Gewaltenteilungslehre bis zu Montesquieu*, 1927 καί Th. Tsatsos, (δ. π. στήν σημ. 4) σελ. 128 ἔπ.

24. J. Locke, *Two Treatises of government*, 1690, II, 155 κ. 150.

25. Ch. de Montesquieu, *De l'esprit des lois*, 1748 κυρίως στό XI βιβλίο κεφ. 6. Ἀπό τήν ἀχανή βιβλιογραφία σημειώνονται ἐδῶ: Carré de Malberg, (ὅπως στήν ὑπόσ. 13) σελ. 1-61. M. Imboden, *Motesquieu und die Lehre von der Gewaltenteilung* 1959. G. Kraus, *Die Gewaltgliederung bei Montesquieu*, in *Festschrift für Carl Schmitt*, 1959, σελ. 103-121. Th. Tsatsos, (δ. π. σημ. 4) σελ. 132 ἔπ.

26. Βλ. ἐκτενέστερα Th. Tsatsos, (δ. π. σημ. 4), σελ. 139-144.

27. Ἡ κλασική διατύπωση, ἀνάλυση καί ἐξειδίκευση τῆς ἀρχῆς τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν ὡς δόγματος τῆς φιλελεύθερης ἀστικής Δημοκρατίας ὀφείλεται στόν – μετέπειτα ἀπολογητή τοῦ ναζιστικοῦ καθεστώτος – Carl Schmitt, *Verfassungslehre* 1928, σελ. 182-199. Ὁ G. Sturpm, *Die Inkompatibilität*, 1967, σελ. 31-40 δίνει μιά συνοπτική ἄλλα πολύπλευρη εἰκόνα τῆς σύγχρονης προβληματικῆς. Χαρακτηριστική γιά τή λειτουργία τῆς ἀρχῆς εἶναι – σέ ἀναφορά πρὸς τό ἐλβετικό δίκαιο – ἡ διατύπωση τῶν Z. Giacometti –

ρικά άσχετα με την έσωτερική πολιτική διαλεκτική της αρχαίας πόλεως των άριστοτελικών χρόνων²⁸.

6) Άλλωστε, οι ίδιες οι αναλύσεις στο Δ' βιβλίο των *Πολιτικών* και ιδιαίτερα στο Κεφάλαιο 14 δείχνουν, πώς η διάκριση των «μοριών» της Πολιτείας έχει δύο κυρίως νοήματα: Τό πρώτο είναι η *συστηματοποίηση* των πολιτευμάτων που συνάντησε και μελέτησε ο Άριστοτέλης, κυρίως η κριτική κατάταξη και κατανομή του πολιτειακού έργου με βάση την άποτελεσματικότητά²⁹. Τό δεύτερο είναι η διατύπωση μιás *μορφολογίας* πολιτευμάτων με βάση τό ποιοί άσκούν όρισμένα έργα³⁰.

Γ. Η άναντιστοιχία ως νόθευση του ιστορικού νοήματος

1. Τό συμπέρασμα από τίς παραπάνω σκέψεις, καθόλου πρωτότυπο, ως τό σημείο αυτό³¹, μπορεί να συνοψιστεί σέ τοίτο: Η σύγχρονη έπιστημονική θεωρία και η πολιτική πρακτική της άρχής της διακρίσεως των λειτουργιών δέν έχει τή «ρίζα» της στην άριστοτελική διάκριση αλλά στή φιλελεύθερη φιλοσοφία και στό φιλελεύθερο δημοκρατικό κίνημα των νεωτέρων χρόνων. Στο συμπέρασμα αυτό συμπίπτουν έννοιολογική και ιστορική άνάλυση.

2. Αυτή η έλλειψη άντιστοιχίας ανάμεσα στή σύγχρονη άρχή της διακρίσεως των λειτουργιών και στην, ύποτιθεμένη, ιστορική της άφετηρία δέν θά είχε καμιά ιδιαίτερη μεθοδολογική, και έπομένως και πρακτική, βαρύτητα άν η, κατά την έδώ εκτιθέμενη

άντίληψη, λαθεμένη έρμηνεία της άριστοτελικής περικοπής δέν ήταν τίποτε άλλο παρά μιá παρερμηνεία ενός ιστορικού κειμένου. Η άναγωγή όμως στην ιστορική ρίζα ενός θεσμού που ίσχύει, λειτουργεί ως *στοιχείο έρμηνείας του*. Αυτό σημαίνει ότι η σωστή ή λαθεμένη ιστορική άναδρομή καθορίζει τό περιεχόμενο και την έκταση έφαρμογής ενός κανόνα ή ενός θεσμού³².

3. Άν σταθοΰμε στίς διατυπώσεις της άρχής της διακρίσεως των λειτουργιών, όπως τίς διαμορφώνουν τά σύγχρονα δημοκρατικά Συντάγματα δυτικού τύπου³³, θά διαπιστώσουμε μιá *έξαιρετικά γενική διατύπωση*. Είναι χαρακτηριστικό τό παράδειγμα του ελληνικού Συντάγματος του 1975 που στό άρθρ. 26 λέει:

«1. Η νομοθετική λειτουργία άσκειται υπό της Βουλής και του Προέδρου της Δημοκρατίας. 2. Η έκτελεστική λειτουργία άσκειται υπό του Προέδρου της Δημοκρατίας και της Κυβερνήσεως. 3. Η δικαστική λειτουργία άσκειται υπό των δικαστηρίων, αι άποφάσεις δέ αυτών έκτελούνται έν όνόματι του Έλληνικού Λαού».

Και κατά τό ελληνικό Σύνταγμα και κατά τά άλλα αντίστοιχα στό θέμα αυτό συνταγματικά κείμενα άλλων χωρών, η ρύθμιση της άρχής της διακρίσεως των λειτουργιών δέν είναι πλήρης. Χρειάζεται έξειδίκευση³⁴. Τήν ολοκληρώνουν οι ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις που όρίζουν λεπτομερέστερα τά όργανα και τίς διαδικασίες λειτουργίας του πολιτεύματος και τόν τρόπο παραγωγής της πολιτειακής βουλήσεως. Παρ' όλα αυτά όμως άνακύπτουν πολλά έρμηνευτικά προβλήματα που ούτε στην *διατύπωση* της άρχής ούτε στην *έξειδίκευσή* της από τίς ειδικές οργανωτικές διατάξεις του Συντάγματος βρίσκουν τή λύση τους. Στο σημείο αυτό, είτε ό νομοθέτης, είτε ό έρμηνευτής των σχετικών κανόνων, αρχίζουν ν' άναζητούν τά κριτήρια έρμηνείας της άρχής. Στο μέτρο που η διάγνωση της ιστορικής προελεύσεως της άρχής είναι κριτήριο έρμηνείας της άποτελεί και η ιστορική του φόρτιση με στοιχεία, που δέν έχουν άντιστοιχία με την άρχή, μιá *νόθευση του νοήματός του*. Τό ιστορικό νόημα της άρχής είναι η έγγύηση της *πολιτικής έλευθερίας*³⁵. Έτσι, η έξέλιξη της άρχής της διακρίσεως των λειτουργιών από τόν Λόκ ως σήμερα³⁶ τίς δίνει *ένιαίο νόημα*. Με βάση αυτήν άκριβώς την ιστορική ένότητα θά λυθούν όμοιόμορφα δσα ζητήματα έφαρμογής της άρχής προκύπτουν³⁷. Η άνα-

F. Fleiner, *Schweizerisches Bundesstaatsrecht*, 1965, σελ. 470: «Τό όμοιοπονητικό Σύνταγμα, ως φιλελεύθερο Σύνταγμα, περιλαμβάνει άκριβώς, όπως και τά Συντάγματα των Καντονιών, την άρχή της οργανωτικής διακρίσεως των έξουσιών...» Βλ. τέλος και E.C.S. Wade — G. Phillips, *Constitutional Law*, 8th. Ed. σελ. 24 έπ.

28. Χαρακτηριστικά λέει ό M. Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Τομ. I, σελ. 133: «Η διάκριση των έξουσιών με την άκρίβεια του όρου, δέν συνίσταται μόνο σ' αυτή τή κατανομή της δουλειάς...» Όπως άλλωστε σωστά λέει ό E. Forsthoff, είναι χαρακτηριστικό, πώς για πρώτη φορά, με τόν Montesquieu, ό άνθρωπος και η προστασία του από τίς καταχρήσεις της έξουσίας γίνεται τό επίκεντρο της θεωρίας περί διακρίσεως των λειτουργιών. Μέσα στό έργο του Montesquieu είναι καθοριστική η έπισήμανση του κινδύνου από τή συγκέντρωση όλων η περισσοτέρων έξουσιών σ' ένα φορέα και είναι έμφανής η μέριμνα για τήν έλευθερία κατά τή διατύπωση του' άξιώματος της διακρίσεως των λειτουργιών (δ. π. σημ. 4) σελ. 859.

29. Έτσι π.χ. στην συνέχεια της περί «μοριών» περικοπής, ό Άριστοτέλης κατατάσσει τή φύση, τό περιεχόμενο των πολιτευμάτων με κριτήριο τό πόσοι και ποιοί μετέχουν στό βουλευόμενο, άν μετέχουν όλοι οι πολίτες για όλες τίς άποφάσεις ή μερικοί μόνον για όλες ή για μερικές άποφάσεις μετέχουν όλοι οι πολίτες και για άλλες μερικοί.

30. Στην ίδια περικοπή του Δ' βιβλίου § 14, στην συνέχεια, καθορίζονται μορφές πολιτευμάτων (Δημοκρατία, Όλιγαρχία κ.τ.λ.) με βάση τή κατανομή της άρμοδιότητας πάνω στα έργα της πολιτείας.

31. Βλ. Th. Tsatsos, (δ. π. σημ. 4) σελ. 113 έπ.

32. Βλ. τήν σημ. 5.

33. Βλ. Άριστ. I. Μάνεση, (δ. π. σημ. 4) καθώς και χαρακτηριστικές για τήν γενικότητά τους διατυπώσεις: άρθρ. 27, 29, 30 του βελγικού Συντάγματος, άρθρ. 20§2 του θερ. Νόμου της Βόννης, άρθρ. 3 του Συντάγματος της Δανίας, άρθρ. 6 του Συντάγματος της Ίρλανδίας.

34. Βλ. Δ. Τσάτσου *Πολίτευμα και πολιτική*, 1977, σελ. 53 έπ.

35. Βλ. C. Schmitt, δ. π. σημ. 27

36. Βλ. Th. Tsatsos, δ. π. σημ. 4.

37. Βλ. τήν σημ. 27.

γνώριση τής αριστοτελικής διακρίσεως τών μορίων τής πολιτείας ως τμήματος του ιστορικού νόηματος του θεσμού, ή *ένταξη* δηλαδή τής αριστοτελικής σκέψεως μέσα στον έννοιολογικό χώρο τής αρχής τής διακρίσεως τών λειτουργιών *αίρει* ή νοθεύει αὐτήν τήν ιστορικά καθορισμένη ιστορική ένότητα του νοήματός του, καί ἐπιτρέπει ἐρμηνείες «πρακτικῶν σκοπιμοτήτων» ή καί ἐρμηνείες μέ βάση τή «δημοκρατική» θεωρία τής ἀρχαίας πόλεως-κράτος κι ἐπομένως, ἀντίστοιχα, ἐφαρμογές τής ἀρχής πέραν τών ὁρίων πού προκύπτουν ἀπό τήν ἀρχή τής διακρίσεως τών λειτουργιών, νοούμενης στήν ιστορικότητά της. Ἡ θεωρία του Ἀριστοτέλη γιά τή διάκριση τών μορίων τής πολιτείας δείχνει π.χ. πώς οἱ ἐκεῖ περιγραφόμενες συστηματοποιήσεις του πολιτειακοῦ ἔργου λειτουργοῦν καί θεμελιώνουν ὄχι μόνο τό δημοκρατικό ἀλλά – κάτω ἀπό ὀρισμένους συσχετισμούς – καί τό ὀλιγαρχικό πολίτευμα.

4. Ὁ κίνδυνος πού σκιαγραφήθηκε παραπάνω εἶναι παντοῦ ὑπαρκτός, ὅπου στήν ιστορική ἀναδρομή ενός θεσμοῦ περιλαμβάνονται «πρότυπα» πού τελοῦν σέ *ἀναντιστοιχία* μέ τόν ἐρμηνευόμενο θεσμό. Ἐπισημαίνεται ἐδῶ ὡς παράδειγμα, τό θέμα τής διακρίσεως τών λειτουργιών ἀκριβῶς διότι ή *μετασηματιζόμενη* ἀπό τόν ἀναγκαῖο κρατικό παρεμβατισμό καί τή *μονοπωλιακή λειτουργική θέση* τών (ή ὀρισμένων) πολιτικῶν κομμάτων κοινοβουλευτική Δημοκρατία³⁸, ἐπιβάλλει τήν ἐρμηνευτική ἀναπροσαρμογή τής ἀρχής τής διακρίσεως τών λειτουργιών³⁹. Κατά τήν προσαρμογή αὐτή ή σωστή ιστορική ὀριοθέτηση του θεσμοῦ, ή ἀναγνώριση δηλαδή τής ιστορικότητάς του, ἀποτελεῖ πολύτιμη ἐγγύηση.

Ἐνα παράδειγμα γιά ἀποσαφήνιση αὐτῆς τής σκέψης: ή παρεμβολή καί ή γιγαντιαία ἀνάπτυξη του θεσμοῦ του πολιτικοῦ κόμματος στό δυτικό πολιτικό σύστημα – τό ἑλληνικό Σύνταγμα ἀναγνωρίζει αὐτή τήν ἐξέλιξη στό ἄρθρο 29§1 – ἐπιφέρει οὐσιαστική πολιτική ὁμοιογένεια κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας τής Βουλῆς καί Κυβερνήσεως. Ἡ κλασική διάκριση Νομοθετικῆς καί Ἐκτελεστικῆς λειτουργία διατηρεῖ μόνον τήν έννοια κατανομῆς τής πολιτειακῆς δουλειᾶς, παραχωρεῖ ὅμως τό ἐγγυητικό γιά τήν ἐλευθερία νόημά της στή διάκριση *κοινοβουλευτικῆς ἀντιπολιτεύσεως* καί *κυβερνητικῆς πλειοψηφίας*. Αὐτή ή *ἐξέλιξη* του νόηματος τής ἀρχῆς θεμελιώνεται στό ιστορικό νόημα τής ἀρχῆς ὅπως καθωρίστηκε ἀπό τή

38. Βλ. ἀπό τίς παλιές σχετικές ἐργασίες G. Leibholz, *Strukturwandel der modernen Demokratie* 3 Aufl. 1967 καί E. Forsthoff, *Der Staat der Industriegesellschaft* 1971. Βλ. ἐπίσης τίς εἰσηγήσεις τών E. Friesenhahn καί K. J. Partsch στό συνέδριο τών γερμανῶν δημοσιολόγων του 1957 στό Βερολίνο (Ἐπίσημη ἔκδοση τών δημοσιευμάτων τής Ἐνώσεως, 1958, τ. 16).

σύγχρονη ἐξέλιξη του, ὄχι ὅμως καί σέ ἓνα νόημα πού θά εἶχε ή ἀρχή, ἂν δεχόμεσταν ὡς συγκαθοριστική αὐτοῦ του νόηματος τήν περί μορίων διδασκαλία του Ἀριστοτέλη^{39α}.

Δ. Συμπερασματική παρατήρηση

1. Οἱ πολιτειακές ἐπιστήμες δοκιμάζονται. Δοκιμάζονται ἰδιαίτερα στους χώρους, ὅπου ἐπικρατοῦν οἱ συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις. Διότι ή ἐπικράτηση αὐτή σημαίνει, στό πεδίο τής πολιτειακῆς ἐπιστήμης, ἀντιστορική ἀλλοίωση έννοιῶν. Γίνονται ἐκεῖνες οἱ ἀλλοιώσεις, πού καθιστοῦν τήν έννοιολογία τής δημοκρατικῆς θεωρίας ὄργανο του ἀναγκαίου γιά τήν πολιτική συντήρηση πολιτειακοῦ αὐταρχισμοῦ.

2. Κλασικό καί πρόσφατο παράδειγμα τό συντακτικό ἔργο του 1975. Ἐκεῖ τό καθορισμένο ἀπό τήν πολιτική συντήρηση συντακτικό ἔργο εἶναι μνημεῖο ιστορικῆς καί έννοιολογικῆς ἀνακρίβειας. Εἰσάγει ἀνώμαλο προεδρικό σύστημα καί τό ὀνομάζει κοινοβουλευτικό, καθιερώνει τήν ἀρχή τής διακρίσεως τών λειτουργιών καί τής ἀφαιρεῖ ταυτόχρονα τή στοιχειώδη δυνατότητα νά λειτουργήσῃ ἀντισταθμιστικά μέσα στή διαλεκτική του πολιτεύματος. Τονίζεται ὁ δημοκρατικός χαρακτήρας του πολιτεύματος καί ταυτόχρονα ἀποδυναμώνονται οἱ μηχανισμοί τής λαϊκῆς κυριαρχίας. Γιά ὅλα αὐτά ὑπῆρξαν «θεμελιώσεις» καί κυρίως «ιστορικές ἀναφορές»⁴⁰.

3. Ὁ Ἀριστόβουλος I. Μάνεσης στή κλασική του πιά μονογραφία γιά τό «*Συνταγματικό Δίκαιο ὡς τεχνική τής πολιτικῆς ἐλευθερίας*»⁴¹ ἐπισημαίνει, πώς τό συνταγματικό δίκαιο δέν εἶναι, ἀναγκαστικά, προσφέρε-

39. Βλ. κυρίως τή συμβολή του W. Kägi στον τιμητικό τόμο γιά τόν H. Huber «*Verfassungsgerecht und Verfassungswirklichkeit*», 1961, σελ. 151 ἐπ. Τήν ἰδέα μᾶς ριζικῆς ἐρμηνευτικῆς ἀναπροσαρμογῆς τής ἀρχῆς τής διακρίσεως τών λειτουργιών ὡς ἐγγυήσεως τής ἐλευθερίας ἀνέπτυξε πρόσφατα ὁ H. D. Jarass, *Politik und Bürokratie als Element der Gewaltenteilung*, 1957.

39α. Ἐτσι σημειώνει ὁ G.D. Contogorgis, ὀ.π. σμ. 7, σελ. 261 χαρακτηριστικά, πώς μέσα στήν αριστοτελική σκέψη ή ἐξουσία δέν ἐνδιαφέρει τό άτομο παρά μόνον ὅταν ἀπ' αὐτήν ἀγγίζεται ή προσωπικότητά του καί τά ἰδικά του συμφέροντα.

40. Εἶναι χαρακτηριστικές οἱ ἀγορεύσεις του Προέδρου τής Συνταγματικῆς Ἐπιτροπῆς K. Δ. Τσάτσου καί του εἰσηγητῆ τής πλειοψηφίας Δ. Παπασπύρου σέ ἀντιδιαστολή μέ τίς βασικές θέσεις τής Ἀντιπολιτεύσεως, ὅπως διατυπώθηκαν ἀπό τό Γενικό Εἰσηγητῆ τής Μειοψηφίας Δ. Θ. Τσάτσου (Βλ. *Πρακτικά Συνεδριάσεως τής Βουλῆς ἐπί τών συζητήσεων του Συντάγματος 1975* – Ἀθήνα, Αὐγουστος 1975, ἔκδοσις ἑθνικοῦ τυπογραφείου. «Εἰσηγήση πλειοψηφίας», σελ. 23-33, «Εἰσηγήση μειοψηφίας» σελ. 33-37). Χαρακτηριστική εἶναι ἐπίσης ή συζήτηση γύρω ἀπό τίς έννοιες «λαός» καί «ἔθνος» καί κύρια οἱ παρατηρήσεις τών K. Δ. Τσάτσου (σελ. 79), Δ. Ζακυνθνοῦ (σελ. 80-81) καί K. Στεφανόπουλου (σελ. 81). Βλ. ἐπίσης Ἀριστ. I. Μάνεση, *Ἡ νομικοπολιτική θέση του Προέδρου τής Δημοκρατίας κατά τό κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος, 1975* (Ἀνάτυπο ἀπό τό Νο13 τομ. 23 τεῦχος 5)

41. Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 53.

ται όμως κατεξοχήν για να γίνει «τεχνική» της πολιτικής ελευθερίας⁴². Αυτό προϋποθέτει, όπως σωστά σημειώνει ο Μάνεσης, κανόνες με κατάλληλο περιεχόμενο και με αυξημένη τυπική ισχύ⁴³. Και σέ άλλο σημείο της μελέτης του ο Μάνεσης σημειώνει⁴⁴:

«Βεβαίως σήμεραν τό τυπικόν Σύνταγμα έχει αποβάλλει πολλήν από τήν αϊγλην μέ τήν όποίαν περιεβάλλετο κατά τόν παρελθόντα αϊώνα και δή ως τεχνική τής πολιτικής ελευθερίας. Καί τούτο διότι, ως καταδεικνύει και ή ιστορική πείρα, ή θέσπισις τυπικου Συντάγματος μέ περιεχόμενον πρόσφορον διά τήν επίτευξιν τής πολιτικής ελευθερίας δέν άρκει διά νά τήν εξασφαλίση πραγματι. Πρέπει νά ανταποκρίνεται βασικώς εις τά αντικειμενικά δεδομένα τής κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας, ώστε νά τήν ύπάγη λυσιτελώς υπό τήν ρύθμισίν του· και πρέπει επίσης οι πολίται νά γνωρίζουν και νά δύνανται νά επαγρυπνοῦν διά τήν τήρησίν του. Τό Σύνταγμα εκφράζει νομικώς τόν εις ώρισμένην εποχήν ύφιστάμενον συσχετισμόν τών κοινωνικων και πολιτικων δυνάμεων, διαγράφον ταυτοχρόνως τά πλαίσια μελλοντικων διαρρυθμίσεων αυτου. Ουχ' ήττον ή προσαρμογή τών νομικων θεσμων καθυστερεί εν σχέσει προς τήν εξέλιξιν τής εν γενει κοινωνικής πραγματικότητας. Όταν αυτη μεταβληθῆ ούσιωδώς, τό Σύνταγμα πρέπει νά προσαρμοσθῆ εγκαίρως προς αυτην διά νά κατορθώση νά τήν διατηρήση υπό τήν ρύθμισίν του· άλλως ή παραβιάζεται ή καταλύεται».

Η ανάλυση του Μάνεση στηρίζει, νομίζω, και παραπέρα σκέψεις: Τό αν δηλαδή τό Συνταγματικό Δίκαιο μπορεί νά λειτουργήσει ως «τεχνική τής πολιτικής ελευθερίας», εξαρτάται και από τό αν αυτοί που χρησιμοποιούν εφαρμόζουν ή θεσπίζουν τίς έννοιές του τούς δίνουν τό σωστό ιστορικό τους νόημα. Έτσι τό «Συνταγματικό Δίκαιο ως τεχνική τής πολιτικής ελευθερίας» δέν είναι μόνο ή συνέπεια τής συνδρομής τών παραπάνω προϋποθέσεων αλλά και ή άφετηρία έρμηνείας του.

Η ανάλυση του Μάνεση επιβεβαιώνει άκόμα τήν ιστορική διάσταση τής έννοιας τής πολιτικής ελευθερίας, πού νοηματικά ολοκληρώνεται, αντίστοιχα μέ τήν ολοκλήρωση τών κοινωνικων διαδικασιων. Μπορεί κανείς νά πει, πώς ή πολιτική ελευθερία είναι τό εκάστοτε *hic et nunc* μιας ιστορικής διεκδικήσεως. Αυτής ακριβώς τής ελευθερίας άποτελεί «τεχνική» τό Συνταγματικό Δίκαιο.

4. Ο βαρυσήμαντος λόγος του Άριστόβουλου Ι. Μάνεση έβαλε σέ δοκιμασία τούς μηχανισμούς τής κατεστημένης ιδεολογίας και παιδείας. Γι' αυτό ή συντήρηση και ο λογιωτατισμός αντιπαράθετον τήν αντίθετη ακριβώς μεθοδολογία⁴⁵. Η αυταρχική πολιτική πρακτική στή σημερινή Έλλάδα διατυπώνει

τό μακάθριο αντίλογο. Τόν αντίλογο πού δέν λέει, αλλά έννοει, πώς συνταγματικό δίκαιο είναι ή τεχνική τής αναπαραγωγής τής αυταρχικής πολιτείας.

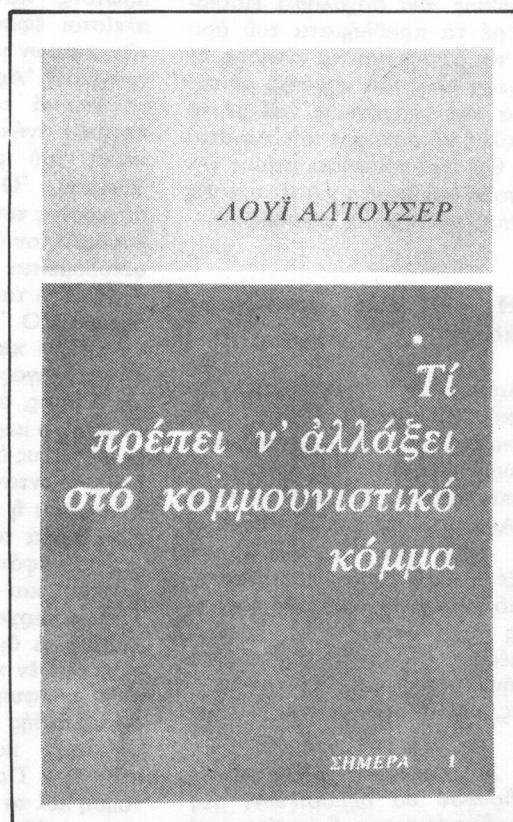
5. Χρειάζεται μιá επιστημονική επαγρύπνηση. Όσοι βλέπουν τά μεθοδολογικά προβλήματα τής επιστήμης έξω από τή πρακτική τής πολιτείας, αφήνουν τό πεδίο ελεύθερο σ' εκείνους πού προφασισόμενοι τούς «καθαρά θεωρητικούς» άσκοῦν άνελέητα τό πρακτικό τους έργο τής ταξικής τους αναπαραγωγής.

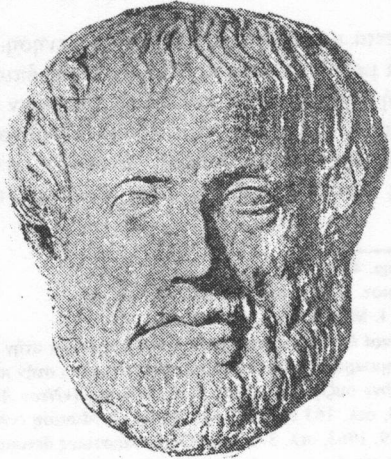
42. Ό.π. σημ. 41.

43. Βλ. Άριστ. Ι. Μάνεση, δ.π. σημ. 41, σελ. 11.

44. Άριστ. Ι. Μάνεση, δ.π. σημ. 41, σελ. 11.

45. Λόγος και αντίλογος καθρεφτίζονται άνάγλυφα στην περι τής ούσίας τής Δημοκρατίας μεγάλη αντιπαράθεση πάνω στην περι «βασικών άνδρων» συζήτηση μεταξύ Κ. Δ. Τσάτσου («Νέον Δίκαιον», Τομ. 19, 1963, σελ. 163 επ.) και του Άριστ. Ι. Μάνεση («Νέον Δίκαιον», τομ. 19, 1963, σελ. 371 επ.). Ο δημοκρατικός θετικισμός του Άριστ. Ι. Μάνεση έμμένει στή πρωταρχικότητα τής λαϊκής κυριαρχίας, χωρίς αξιολογικά αργισι, πού θέτουν κάποια «γνώση» ως δριο ή άφετηρία για τή νομιμοποίηση τής λαϊκής εξουσίας. Θα ήταν ενδιαφέρον νά μελετηθῆ συστηματικά ή γενική θεωρία πού καθορίζει τό κύριο περιεχόμενο του Συντάγματος του 1975 για νά διαπιστωθῆ ή άντιστοιχία τής θεωρίας (έπομένως και του νομικού περιεχομένου) του συνταγματικού αυτου κειμένου μέ τήν περι «βασικών άνδρων» άντίληψη ή - γιατί όχι; - ιδεολογία.

Ἡ Φυσική Φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη

τοῦ Εὐτύχη Μπιτσάκη

Σκοπός αὐτοῦ τοῦ κειμένου εἶναι νά ἀναλύσει κριτικά ὀρισμένες θέσεις τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τῆς φύσης. Θά ἀσχοληθεῖ εἰδικότερα μέ τά προβλήματα τοῦ ὀρισμοῦ τῆς φύσης καί τῆς κίνησης, μέ τή σχέση ὕλης καί μορφῆς, μέ τήν ἔννοια τῆς ἐντελέχειας καί μέ τό κοσμολογικό σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλη. Θά σκιαγραφῆσει ἐπίσης τήν ἀριστοτελική ἀποψη γιά τίς σχέσεις τῶν ἐπιστημῶν μέ τή φιλοσοφία.

1. Ἡ ἑλληνική φιλοσοφική παράδοση

Ἄριστοτέλης ἔζησε σέ μία πολιτισμικά προνομακική ἐποχή. Στήν Ἀθήνα τοῦ καιροῦ του συνέκλιναν τά κύρια ρεύματα μιᾶς φιλοσοφικῆς παράδοσης δυόμιση αἰώνων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀφομοίωσε κριτικά αὐτή τήν παράδοση καί ἀνοίξε νέους δρόμους στόν ἐπιστημονικό καί στό φιλοσοφικό λόγο.

Ἄς σημειώσουμε τίς μεγάλες στιγμές τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Στήν ἀφετηρία τῆς στέκονται οἱ Ἴωνες, πού διαμόρφωσαν μιά μο-

• Ἡ Γαλλική μετάφραση αὐτοῦ τοῦ ἀρθρου θά δημοσιευθεῖ στή σειρά *Fundamenta Scientiae* τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου.

νιστική ἀντίληψη γιά τό εἶναι, ἀναζητώντας τήν ἐνότητα σέ κάποια πρωταρχική ἀρχή: «ἀπό τούς πρώτους πού φιλοσόφησαν, οἱ πλείστοι ἐφαντάστηκαν τίς ἀρχές τῶν πάντων μόνο σάν ὕλικές», θά γράφει ὁ Ἀριστοτέλης στά *Μετά τά φυσικά* του (983B). Στήν ἴδια περίοδο ἀνήκει ἡ μονιστική διαλεκτική τοῦ μεγάλου σοφοῦ τῆς Ἐφέσου. Ὁ Πυθαγόρας ἦταν σύγχρονος τοῦ Ἀναξίμενη. Στή φιλοσοφία του ὡστόσο τό σύμπαν δέν οἰκοδομεῖται ἀπό κάποια ὕλική ἀρχή: ἐδῶ τά ὄντα ἀνάγονται στόν ἀριθμό. Ὁ Ἀριστοτέλης γνῶριζε τή μακρά καί πλούσια παράδοση τῶν πυθαγορείων (καθώς σημειώνει ὁ ἴδιος, ὁ Πλάτων ἀκολούθησε σέ μεγάλο μέρος, κατά πόδας, τούς τελευταίους ἐκπρόσωπους τῆς Σχολῆς). Ζωντανή ἐπίσης ἦταν στήν ἐποχή του ἡ παράδοση τῶν Ἐλεατῶν. Κατά τόν ἰδρυτή τῆς σχολῆς (τόν Ξενοφάνη) ὑπάρχει ἕνας θεός, μέγιστος καί ἀκίνητος. Ὅσοσο τό πᾶν προέρχεται ἀπό τή γῆ καί παραμένει ἀμετάβλητο στήν οὐσία του. «Τό ἐν καί τό πᾶν καί ὁ θεός εἶναι συμφυῆς πρός τά πάντα καί σφαιροειδῆς καί ἀπαθῆς καί ἀμετάβλητος καί λογικός». Ἀντίστοιχα ὁ Παρμενίδης ταύτισε τή νόση καί τό νοούμενο, καί ἀναζητήσε τό ἀδημιούργητο καί ἀμετάβλητο ὄν, πού «εἶναι ἀκέραιο,

παρόν, ἐν, συνεχές». Οἱ Ἐλεάτες θά ἀντιτάξουν τό τυπικό εἶναι ἢ δέν εἶναι, στήν ἡρακλειτική διαλεκτική τοῦ εἶναι καί δέν εἶναι. Ἐτοί ἡ μεταφυσική τοῦ ἄχρονου ὄντος, θά ἀντιπαρατεθεῖ στή φυσιοκρατία τῶν Ἴωνων. Ὁ Ἀριστοτέλης, τέλος, ἔζησε στήν πόλη τῶν Σοφιστῶν, καί γνῶρισε τήν ὀρθολογική, ἀνθρωποκεντρική καί συχνά καταλυτική κριτική τους. Ἐπηρεάστηκε ἀπό τήν ἀνθρωπολογική στροφή τοῦ Σωκράτη. Γνῶρισε καί καταπολέμησε τίς θεωρίες τῶν ἀτομικῶν. Εὐτύχησε τέλος νά ἔχει δάσκαλο τό μεγαλύτερο ἐκπρόσωπο τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Καί πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Πλάτωνας δέν ὑπῆρξε μόνον μαθητής τοῦ Σωκράτη καί τῶν Πυθαγορείων. Σάν ἄλλος Παρμενίδης ἀναζητήσε καί αὐτός τό αἰώνιο, πίσω ἀπό τήν κίνηση καί τή φθορά. Ὅσοσο τό αἰώνιο δέν τό ἀναζητήσε μέσα, ἀλλά πέρα ἀπό τή Φύση.

Ὁ μαθητής τοῦ Πλάτωνα θελήσε νά ξαναφέρει τή φιλοσοφία ἀπό τόν οὐρανό, στή γῆ. Ἡ φύση γίνεται στή φιλοσοφία του τό σύνολο τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων: τό εἶναι ταυτίζεται μέ τή φύση. Ἡ ἀναζήτηση τῶν πρώτων ἀρχῶν δέν ἀντιτίθεται στή μελέτη τῶν ὕλικῶν ὄντων. Ὁ φιλόσοφος πού ἔγραψε τά *Φυσικά* καί τά *Μετά τά Φυσικά* καί πού θεμελίωσε τή *Λογική*, ἦταν

ταυτόχρονα και γεωλόγος και βοτανολόγος και βιολόγος και γιατρός. Μελέτησε τα επίγεια και τα μετέωρα και τα ουράνια, και επιχείρησε να φτάσει στην ουσία, μέσα από τα φαινόμενα. Ίσως εδώ βρίσκεται η μεγάλη επιστημολογική επανάσταση του Ἀριστοτέλη. (Ἡ επανάσταση αυτή έχει ξεχωριστή αξία για την εποχή μας, όπου φιλοσοφία και επιστήμη αγνοούνται αμοιβαία, κι' ωστόσο είναι υποχρεωμένες να ξαναβρουν ένα κοινό τόπο).

Ἄριστοτέλης είναι ὁ φιλόσοφος πού συνεχίζει τήν ἑλληνική παράδοση: θέτει καί ἐρευνᾷ τά μεγάλα ἐρωτήματα γιά τό εἶναι καί τήν κίνηση, τό χῶρο, τό χρόνο καί τό ἄπειρο, τήν αἰτιότητα καί τή σκοπιμότητα, τήν αὐθυπαρξία καί τή δημιουργία. Εἶναι ταυτόχρονα ὁ ἐπιστήμονας, ἕνα νέο εἶδος σοφοῦ, πού μελετᾷ τά ἐπί μέρους, πού παρατηρεῖ, συγκρίνει καί πειραματίζεται καί πού προοιωνίζει τόν εἰδικό ἐπιστήμονα τῶν νεότερων χρόνων. Μέ τόν Ἀριστοτέλη τελιώνει κατὰ κάποιον τρόπο μιᾶ ἐποχή – ἡ ἐποχή τῶν φιλοσόφων – καί ἀρχίζει μιᾶ νέα. Μετά ἀπ' αὐτόν δέν θά υπάρξουν μεγάλα φιλοσοφικά συστήματα. Μέσα σέ νέες ἱστορικές συνθήκες θά ἀναπτυχθεῖ ἡ καθαρῶς ἑλληνική ἐπιστήμη – καί προπαντός τά μαθηματικά καί ἡ ἀστρονομία.

2. Ἡ φύση, ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης καί τῆς φιλοσοφίας

Ἄριστοτέλης θεμελιώσε τό ἔργο του στήν ἀντικειμενικότητα τῆς φύσης. «Θάταν γελοῖο νά ἐπιχειρήσουμε νά ἀποδείξουμε ὅτι ἡ φύση ὑπάρχει· γιατί εἶναι φανερό ὅτι ὑπάρχουν πολλά φυσικά ὄντα. Καί τό νά ἀποδεικνύει κανεῖς τό φανερό μέ κείνο πού δέν εἶναι προφανές, σημαίνει πῶς δέ μπορεῖ νά ξεχωρίσει αὐτό πού εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ γνῶσιμο, ἀπό κείνο πού δέν εἶναι» (Φυσικά, 193α). Ἄριστοτέλης δέν ξεχωρίζει τή φύση ἀπό τό εἶναι: Γι' αὐτόν ἡ κατηγορία τοῦ εἶναι δέν ἀναφέρεται σέ κάποια ὑπερβατική ὄντοτητα. Ἀνάγεται στό σύνολο τῶν ὄντων,

σέ «κάποια ἐνότητα, σέ μιᾶ πραγματικότητα φυσική».

Ἄριστοτέλης, καθώς εἶναι γνωστό, δέ συμπαθοῦσε τίς ὑλοκρατικές ἀντιλήψεις τῶν Ἰωνῶν, πού ἀναζήτησαν τήν ἀρχή τῶν ὄντων σέ στοιχεῖα φυσικά, ὅπως τό νερό, ἡ γῆ, ἡ φωτιά, ὁ ἀέρας ἢ τό ἄπειρο. Ἐγκωμιάζει λοιπόν τόν Ἀναξαγόρα, πού κατὰ τή γνώμη του ἐγκατέλειπε τό μονισμό τῶν Ἰωνῶν ὑπέρ κάποιου διϊστικῆς ἀντιλήψης: Ὁ Ἀναξαγόρας – γράφει – λέγοντας ὅτι ὑπάρχει στή φύση ὁ νοῦς, αἰτία τοῦ συμπαντος καί ὅλης τῆς αἰσθητῆς τάξης, φαίνεται νά ὑποστήριξε μιᾶ ὀρθή ἀποψη, ἐνῶ οἱ προγενέστεροί του περιορίζονταν στά ἀληθοφανή.¹

Ὅσο ὁ Ἀριστοτέλης δέν ἀκολούθησε οὔτε τήν ἰδεοκρατική διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα: ἔκανε συστηματική κριτική τῆς μεταφυσικῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς. Οἱ Πυθαγόρειοι, καθώς εἰπώθηκε, παρήγαγαν τά ἀντικείμενα ἀπό τούς ἀριθμούς. Ὁ Πλάτωνας εἰσήγαγε ἕνα νέο ὄν: τήν Ἰδέα. Οἱ Ἰδέες εἶναι αἰώνιες, ἔξω ἀπό χρόνο καί συνιστοῦν τό πραγματικό ὄν (τό ὄντως ὄν). Οἱ γενικῆς ἔννοιες τοῦ Σωκράτη ἀπόκτησαν μ' αὐτό τόν τρόπο ὄντικῆ ὑπόστασης. Ἐχομε λοιπόν δύο κόσμους: τόν κόσμο τῶν Ἰδεῶν, πού κορυφώνεται στήν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ – τό Θεό – πού εἶναι ἐνότητα καί ταυτότητα, καί τόν αἰσθητό κόσμο πού εἶναι ἀντίγραφο τοῦ πρώτου, πού εἶναι ὁ κόσμος τῆς γένεσης καί τῆς φθορᾶς, τοῦ γίνεσθαι καί τῆς ἀλλοπλότητος: ὁ κόσμος τῶν φαινομένων. Πάνω λοιπόν ἀπό τόν αἰσθητό κόσμο ὑπάρχει ὁ ὑπερβατικός καί ἱεραρχημένος κόσμος τῶν ἰδεῶν, πού δρῖσκονται σέ τόπο ὑπερουράνιο, μακριά ἀπό τήν ἀλλαγῆ καί τή φθορά, καί πού συνιστοῦν τά ἀρχέτυπα τῶν ὄντων. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Πυθαγόρα, τοῦ Παρμενίδη καί τοῦ Σωκράτη, εἶναι φανερό στήν πλατωνική ὄντολογία.

Ἄριστοτέλης τοποθέτησε τούς ἀριθμούς ἀνάμεσα στίς ἰδέες καί στά πράγματα, καί θεώρησε τίς ἰδέες σάν τά πραγματικά ὄντα. Ἐτσι τό κάθε ἀντικείμενο – γράφει ὁ Ἀριστοτέλης – ἔχει τήν ὁμώνυμη ἰδέα του. Πλάι λοιπόν στίς οὐσίες

τῶν ἀληθινῶν πραγμάτων, ὑπάρχει καί μιᾶ ἰδέα γιά τήν ἐνότητα καί τήν πολλαπλότητα, εἴτε πρόκειται γιά πράγματα αὐτοῦ τοῦ κόσμου, εἴτε γιά πράγματα αἰώνια.

Οἱ Πυθαγόρειοι – κατὰ τόν Ἀριστοτέλη – ἰσχυρίζονταν ὅτι τά πράγματα εἶναι ἀπομίμηση τῶν ἀριθμῶν. Ὁ Πλάτων λέγει ὅτι εἶναι μέθεξη τῶν Ἰδεῶν, ἀλλάζοντας τή λέξη. Ἀλλά – συνεχίζει ὁ Ἀριστοτέλης – τό τί μπορεῖ νά εἶναι μέθεξη ἢ μίμηση τῶν Ἰδεῶν, ὁ Πλάτων καί οἱ Πυθαγόρειοι τό ἀφῆσαν ἀνοιχτό ζήτημα (Μετά τά φυσικά 987B).

Ἡ γενετική σχέση ἰδέας – πράγματος εἶναι πραγματικῶς σκοτεινῆ στήν πλατωνική φιλοσοφία. Οἱ ἰδέες δίνουν στά ὄντα τήν οὐσία τους. Ἐτσι τά ὄντα μετέχουν στό αἰώνιο πρότυπο. Ἀλλά ἂν τά πάντα, ἐξαιρέσει τῶν ἰδεῶν, εἶναι ἀντίγραφα, δέν ἔχομε τότε δύο κόσμους χωριστούς; Πῶς μπορεῖ τότε νά ὑπάρξει καί ποιά εἶναι ἡ σχέση ἀντίγραφου καί ἀρχέτυπου; Μέ ποιά ἔννοια τά πράγματα εἶναι σκιές τῶν ἀρχέτυπων; Τό κρεβάτι τοῦ ξυλουργοῦ, π.χ., εἶναι σκιά τοῦ ἰδεατοῦ κρεβατιοῦ («ἀμυδρόν τί τυγχάνει ὄν πρὸς ἀληθινόν»). Ἡ ἰδέα τοῦ κρεβατιοῦ, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἀποτελεῖ δημιουργία τοῦ Θεοῦ. Γιατί κατὰ τόν Πλάτωνα ὁ Θεός δημιουργεῖ τίς ἰδέες ἐκ τοῦ μηδενός (κατὰ τόν ἴδιο φιλόσοφο οἱ ἰδέες εἶναι ἀδημιούργητες). Ποιά εἶναι ἡ διαλεκτική σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς δεβαιώσεις;

Ἄριστοτέλης ἀγωνίστηκε νά γεφυρώσει τό κενό ἀνάμεσα στόν αἰ-

1. Ὁ Ἀναξαγόρας συνέχιζε οὐσιαστικά τήν Ἰωνική παράδοση. Γι' αὐτό καί ὁ ἔπαινος τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι μῦθος. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει πρᾶγματι: «Ὁ Ἀναξαγόρας χρησιμοποιοῦ γιά τήν κοσμογονία του τό πνεῦμα, κι ἂν κανεῖς τόν ρωτήσε ἐκπληκτος, γιατί τά πράγματα γίνονται κατ' ἀνάγκη, τότε στρέφει τό ἐρώτημα καί ἐπικαλεῖται θεωρίες ἄλλες ἀπό τό πνεῦμα» (Μετά τά φυσικά 4985α). Ἄλλωστε καί στό Φαίδωνα διαβάζουμε, ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας δέν χρησιμοποιοῦ τό Νοῦ καί δέν ἐξηγεῖ τίς αἰτίες γιά τίς ὁποῖες γίνονται τά πράγματα, ἀλλά ἀσχολεῖται νά τίς ἐρημνεύει μέ τόν ἀέρα, τόν αἰθέρα καί μέ ἄλλα ἄτοπα.

σθητό κόσμο και τόν κόσμο τών ιδεών. Έχουμε δύο κόσμους: τόν αισθητό τών πραγμάτων, πού είναι τά παράγωγα, και τόν κόσμο τών ιδεών, πού είναι τά ἀρχέτυπα. Ὡστόσο οἱ ἰδέες παρεμβαίνουν στό κοσμικό γίνεσθαι, προσδίδουν μορφή και γίνονται αἰτίες ὑπαρξης τών ὄντων. Πῶς συμβιβάζεται λοιπόν ὁ χωρισμός (ἐξωκοσμική ὑπαρξη τών ιδεών) και ἡ παρουσία τους στόν κόσμο τών φαινομένων; Μέ ποιό τρόπο οἱ ἰδέες μποροῦν νά εἶναι αἰτίες τών ὄντων;

Πῶς μποροῦμε – διερωτᾶται ὁ Πλάτων – νά φανταστοῦμε τήν ἰδέα παρούσα ὀλόκληρη, σέ καθένα ἀπό τά ὁμοιώματά της; Ἡ ἰδέα παραμένει μιά και ταυτόσημη, παρούσα ὀλόκληρη και τήν ἴδια στιγμή, σέ πολλαπλά και ἀσυνεχῆ πράγματα (Παρμενίδης 131B).

Ἄλλά πῶς πραγματοποιεῖται αὐτή ἡ σχέση, πού θά ἔπρεπε νά εἶναι ἐσωτερική, γενετική, ὅταν τά πράγματα δέν εἶναι ἄλλο ἀπό ὁμοιώματα; Πράγματι οἱ ἰδέες – συνεχίζει ὁ Πλάτων – «στέκονται στό σύμπαρ σάν πρότυπα και τά ἄλλα μοιάζουν μ' αὐτές και εἶναι ὁμοιώματά τους. Και ἡ μέθεξη αὐτῆ τών ὄντων μέ τίς ἰδέες δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τό ὅτι τά ὄντα εἶναι ὁμοιώματα τών ιδεών» (*ibid*, 132D).

Καθώς παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ γενετική σχέση ιδέας – πράγματος δέν εἶναι καθόλου φανερή. Ἀκόμα κι ἂν δεχτοῦμε τήν ὑπαρξη τῆς ὕλης, πού εἶναι περίπου τό μή ὄν, και πού ἀποκτᾶ μορφή και ὑπόσταση μέ τήν ἐπίδραση τῆς ιδέας, και πάλι ἔχουμε μιά σχέση ἐξωτερική και ἀκατανόητη, μιά δημιουργία, πού δέν εἶναι κἄν δημιουργία.

Κατά τόν Ἀριστοτέλη, δέν ὑπάρχουν γενικές ἰδέες σάν αυτόνομες ὄντοτητες. Ὑπάρχουν μόνο τά συγκεκριμένα ὄντα. Ὁ ἄνθρωπος π.χ. ἡ τό ἄλογο γενικά, δέν ὑπάρχουν σάν οὐσία. Ὑπάρχουν μόνο μέ τή μορφή ἐξατομικευμένων ὄντων: τό ὄν εἶναι πάντα τό «τόδε τι», τό παρόν, ἐξατομικευμένο ἀντικείμενο.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀνασκεύασε κριτικά τήν πλατωνική ὄντολογία. Οἱ ἰδέες, κατ' αὐτόν, δέν μποροῦν νά ἐξηγήσουν τήν ὑπαρξη τών αισθητῶν πραγμάτων και δέν μποροῦν νά εἶναι αἰτίες οὔτε κίνησης,

οὔτε ὁποιασδήποτε ἀλλαγῆς. Κι ἄκόμα, δέν μποροῦν νά μᾶς βοηθήσουν νά κατανοήσουμε τά ἄλλα πράγματα, γιατί δέν ἀποτελοῦν τήν οὐσία τους (για νά εἶναι ἡ οὐσία τών πραγμάτων θά ἔπρεπε νά εἶναι μέσα στά ἴδια τά πράγματα). Κατά τόν Ἀριστοτέλη, «οἱ ἰδέες δέ μποροῦν νά γεννήσουν τά πράγματα μέ κανένα ἀπό τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους ἐννοοῦμε συνήθως αὐτή τή σχέση». Τό νά λέμε λοιπόν – συνεχίζει – ὅτι οἱ ἰδέες εἶναι ἀρχέτυπα τών ὄντων, εἶναι «κούφια λόγια και ἀπλές μεταφορές, κατάλληλες για τήν ποίηση». Τί σημαίνει ἀλήθεια, νά λέμε «ὅτι παράγουμε ἕνα ὁποιοδήποτε πράγμα, ἔχοντας στραμμένο τό βλέμμα μας στίς ἰδέες»; (Μετά τά Φυσικά, 991α).

Στό βασικό λοιπόν αὐτό ἐρώτημα ὁ Μαθητής δέν ἀκολούθησε τό Δάσκαλο. Ἀπέρριψε τήν ταύτιση τοῦ ὄντος μέ τήν ἰδέα, και ἀπέρριψε τό χωρισμό τοῦ κόσμου σέ ὑπερβατική και σέ αισθητή πραγματικότητα.

Κάποιες ὁμοιότητες ἀνάμεσα στόν Πλάτωνα και τόν Ἀριστοτέλη θά μπορούσε ὥστόσο νά διαπιστώσει κανείς στό πρόβλημα τοῦ θεοῦ.

Ὁ Πλάτων δέχεται τήν ἔννοια τοῦ Δημιουργοῦ. Ὁ δημιουργός εἶναι ἀγαθός και ἔκανε τόν κόσμο μέ βάση τό ἄριστο πρότυπο. Ἀλλά τόσο οἱ ἰδέες, ὅσο και τά πράγματα εἶναι ἀδημιούργητα. Ὁ δημιουργός λοιπόν δέν «δημιουργεῖ» τόν κόσμο. Τόσο αὐτός, ὅσο και ὁ κόσμος, εἶναι πραγματικότητες ἀδημιούργητες. Ὁ Θεός ἐπιβάλλει τάξη. Δέν εἶναι κἄν παντοδύναμος: πετυχαίνει τό καλύτερο δυνατό.²

Ὁ Ἀριστοτέλης μέ τή σειρά του θεωρεῖ ὅτι «ὁ Θεός εἶναι ἡ αἰτία και ἡ ἀρχή τών πραγμάτων», ἀκίνητο πρῶτο κινούν, μορφή τέλεια πρὸς τήν ὁποία κατατείνουν οἱ ἄλλες μορφές. Ὡστόσο δέ δέχεται τό χωρισμό τῆς Μορφῆς ἀπό τήν ὕλη, ἄρα ἀπορρίπτει τή βασική πλατωνική θέση. Ὁ Ἀριστοτέλης δέ δέχεται τή χρονική και τήν ὄντολογική προτεραιότητα τοῦ πνεύματος: ἡ φύση δέν εἶναι μόνον ἀντικειμενική· εἶναι και ὄντολογικά αὐθύπαρκτη. Ὁ Θεός λοιπόν τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι μέσα στά πράγματα, αἴτιο ἴσως τῆς κίνησης, μορφή ἴσως ἀκίνητη στήν ὁποία

κατατείνει ἡ ἐσωτερική σκοπιμότητα τῆς ὕλης, ἀλλά δέν εἶναι μορφή ὑπερβατική. Ὁ Θεός τοῦ Ἀριστοτέλη θυμίζει περισσότερο τό Θεό τοῦ Ξενοφάνη, ἢ τό ὄν τοῦ Παρμενίδη, παρά κάποια ὑπερβατική πλατωνική Μορφή.

Ἡ ἰδέα τῆς δημιουργίας εἶναι γενικά ξένη στήν ἐλληνική παράδοση, λαϊκή και λόγια. Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ θεοί τοῦ Ὀμήρου και τοῦ Ἡσίοδου γεννήθηκαν ἀπό τή φύση. Εἶναι ὄντα φυσικά, ἀνθρωπομορφικά, εἶδος ἀθάνατων ὑπερανθρώπων, ἀλλά δέν εἶναι ὄντα ἐξωφυσικά, και πολύ περισσότερο δημιουργοί τῆς φύσης. Εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι ἀντιμετώπισαν συχνά μέ περιφρόνηση τή λαϊκή παράδοση για τούς θεούς τοῦ Ὀλύμπου. Ἄς θυμηθοῦμε π.χ. τόν Ξενοφάνη, τόν Παρμενίδη, τόν Ἡράκλειτο, τούς Ἀτομικούς, τόν Πρωταγόρα και τέλος τό Σωκράτη και τόν Πλάτωνα. Ἡ ἔννοια τοῦ θεοῦ στούς φιλόσοφους αὐτούς ξεπερνᾶ τήν ἀφελή, ἀνθρωποκεντρική ἀντίληψη, ἀλλά δέν καταλήγει στό Θεό πού δημιουργεῖ τόν κόσμο ἀπό τό μηδέν. Προβληματική εἶναι τέλος ἡ σημασία τῆς ἔννοιας τοῦ Θεοῦ στή φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη, εἴτε σάν πρῶτο κινούν νοηθεῖ, εἴτε σάν τελικό αἴτιο, εἴτε σά μορφή ἀκίνητη πού θεωρεῖ τό γίνεσθαι τών πραγμάτων.

3. Ἐπιστήμη και φιλοσοφία

Ἡ ἀληθινή γνώση κατά τόν Πλάτωνα δέν εἶναι ἡ αισθητηριακή. Εἶναι ἡ γνώση τῆς ἔννοιας και πρόκειται για ἀνάμνηση, για ἐπιστροφή τοῦ πνεύματος στόν ἑαυτό του, για μέθεξη τῆς ψυχῆς μέ τόν κόσμο τών ιδεών ἀπ' ὅπου κατάγεται, και στόν ὁποῖον μετεῖχε πρῖν ἀπό τήν πτώση της και τή φυλάκιση της στό σῶμα.

Οἱ καταβολές τών ἀνατολικῶν μυστικῶν φιλοσοφιῶν, καθώς και τῆς φιλοσοφίας τών Πυθαγόρειων, εἶναι ἐδῶ προφανείς. Βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά ἀντίθεση ἀνάμεσα στό εἶναι και στό φαίνεσθαι, ἀνάμεσα στό φαινόμενο και τό ὄν, ἀνάμεσα στό ἀντίγραφο και τό ἀρχέτυπο. Τό ἰδεατό εἶναι ἡ πηγὴ τών φαινομένων. Ὡστόσο ἡ ἀσαφῆς ὄντολογική σχέση συνεπάγεται μιά

ξίσου άσαφή θεωρία τής γνώσης. Γνώση σημαίνει ανάμνηση, επιστροφή του όντος στην άφρηρία του, άποκάλυψη τής ούσίας πού βρίσκεται έπέκεινα τών φαινομένων.

Παρόλη τήν ποιητική τους όμορφιά, οί θέσεις αυτές δέν άνοίγουν δρόμους για τήν προσπέλαση στην ούσία τών όντων. Μέ τόν Άριστοτέλη, αντίθετα, έχουμε μία προσπάθεια άποκάλυψης τής ούσίας μέσα από τή μελέτη τών φαινομένων, γιατί ή ούσία βρίσκεται στα πράγματα και εκδηλώνεται μέ τό φαινόμενο.

Πηγή τής γνώσης κατά τόν Άριστοτέλη είναι ή αίσθηση: χωρίς τήν αίσθηση ό άνθρωπος δέν μπορεί νά γνωρίσει τίποτε. Χωρίς τήν αίσθητηριακή αντίληψη, δέν υπάρχει νόηση. Η έννοια μέ τή σειρά τής διαφέρει ποιοτικά από τήν αίσθητηριακή παράσταση, χωρίς ώστόσο νά μπορεί νά υπάρξει χωρίς αυτήν (Περί ψυχής, 432α).

Ό Πλάτων ύποτιμούσε τήν παρατήρηση και τό πείραμα (χωρίς ώστόσο νά τά άποκλείει). Ό Άριστοτέλης εισήγαγε συστηματικά τήν παρατήρηση, τή συλλογή ύλικού, τήν κατάταξη, τή σύγκριση, τή συναγωγή συμπερασμάτων μέσα από τή μελέτη τής φύσης. Καταξίωσε τήν έπαγωγική μέθοδο. Δίδασκε ότι ή γνώση τής φύσης άποκτιέται όχι μέ γενικές ύποθέσεις, αλλά μέ τήν έρευνα τής φυσικής πραγματικότητας. Μπορούμε νά πούμε ότι ή έπιστημολογία τού Άριστοτέλη βρίσκεται κοντά στην έπιστημονική πρακτική τών νεότερων χρόνων.

Η παρατήρηση και τό πείραμα είχαν χρησιμοποιηθεί από τήν έποχή τού Θαλή, και πολλές φορές συστηματικά. Όσοσο μέ τόν Άριστοτέλη βρισκόμαστε κοντά σ' αυτό πού θά λέγαμε σήμερα μέθοδο τών φυσικών έπιστημών. Και ή έπιστημονική μεθοδολογία τού Άριστοτέλη δέν είναι άσχετη μέ τή φιλοσοφία του.

Μέ τίς αισθήσεις άποκτούμε εμπειρική γνώση. Η τέχνη είναι ένα είδος πρακτικής έπιστήμης, εμπειρία μέ γενική έποπτεία και γνώση τών αίτιών, όπως ή Ίατρική ή ή Αρχιτεκτονική Έπιστήμη, ώστόσο είναι ή ακριβής γνώση τών αίτιών.

Μιλάμε για έπιστημονική γνώση όταν γνωρίζουμε τά αίτια ενός γεγονότος, και ξεόουμε ότι τό γεγονός αυτό δέ μπορούσε νά συμβεί διαφορετικά. Υπάρχει τέλος ή καθαρή έπιστήμη, ή φιλοσοφία, πού δέν είναι πράξη: είναι θεωρία.

Έχουμε λοιπόν μία ιεράρχηση τής γνώσης, πού δέν είναι άπαλλαγμένη από κάποια άριστοκρατική αντίληψη. Όσοσο πρέπει νά δοϋμε πύ λεπτομερειακά τό πρόβλημα, πριν κάνουμε οποιαδήποτε κρίση για τήν άριστοτελική θέση.

Οί αισθήσεις, κατά τόν Άριστοτέλη, είναι ή κύρια πηγή έπί μέρους γνώσεων, αλλά δέ μάς άποκαλύπτουν τήν αίτια τών πραγμάτων. Μάς μαθαίνουν, π.χ., ότι ή φωτιά θερμαίνει, αλλά δέν μάς λένε γιατί θερμαίνει. Η εμπειρία είναι ένας βαθμός γνώσης άνώτερος από τήν αίσθηση, και φαίνεται νά μή διαφέρει από τήν τέχνη. Έτσι βλέπουμε εμπειρα πρόσωπα νά πετυχαίνουν καλύτερα από πρόσωπα πού κατέχουν τή θεωρία, αλλά χωρίς εμπειρία. Γιατί ή τελευταία είναι γνώση τού άτομικού, ενώ ή τέχνη είναι γνώση τού καθολικού, και κάθε πράξη άφορά τό άτομικό. Ό γιατρός π.χ. δέ θεραπεύει έναν «άνθρωπο» γενικά, αλλά τόν Καλλία ή τό Σωκράτη, ή κάποιο άλλο πού λέγεται έτσι και πού συμβαίνει νά είναι άνθρωπος (Μετά τά Φυσικά, 981α).

Έκείνος όμως πού οδηγείται από τά δεδομένα τής τέχνης, είναι σοφότερος από εκείνον πού οδηγείται άποκλειστικά από τήν εμπειρία (ό αρχιτέκτονας π.χ. είναι άνώτερος από τόν εμπειροτέχνη) (ibid, 981B). Οί θεωρητικές έπιστήμες, μέ τή σειρά τους, βρίσκονται πάνω από τίς πρακτικές. Η Φιλοσοφία, τέλος, είναι ή έπιστήμη πού μελετά τίς πρώτες άρχές και τά πρώτα αίτια.

Όσο κι αν διακρίνονται ώστόσο, ή έπιστήμη και ή φιλοσοφία δέ χωρίζονται τυπικά. Η φυσική, π.χ. είναι ένα είδος φιλοσοφίας. Άλλά δέν είναι ή πρώτη φιλοσοφία. Η μαθηματική, μέ τή σειρά της, είναι ή έπιστήμη τών φυσικών σωμάτων, από τά όποια, μέ μία ύποθετική άφαίρεση, έχουμε άποσπάσει τίς φυσικές τους ιδιότητες.

Η φιλοσοφία δέν έχει ειδικό, ούτε άμεσα πρακτικό άντικείμενο. Αυτό μάς φανερώνει - γράφει ό Άριστοτέλης - τό παράδειγμα τών παλαιών φιλοσόφων. Η φιλοσοφία ξετάζει τό είναι στό σύνολό του. Είναι ή έπιστήμη τού «καθόλου», «τών πρώτων άρχών και αίτιών θεωρητική», ενώ οί ειδικές έπιστήμες μάς οδηγούν στη γνώση τών έπί μέρους. Γράφει λοιπόν ό Άριστοτέλης για τήν πρώτη φιλοσοφία: «Υπάρχει μία έπιστήμη πού μελετά τό «όντως όν» και ό,τι ουσιαστικά υπάρχει σ' αυτό. Η έπιστήμη αυτή δέν ταυτίζεται μέ καμιά από τίς έπιμέρους λεγόμενες, γιατί καμιά τους δέν έπισκοπεί καθολικά τό «όντως όν», αλλά άποκόπτοντας ένα μέρος του, ξετάζει ό,τι σχετίζεται μ' αυτό, όπως π.χ. οί μαθηματικές έπιστήμες (Μετά τά φυσικά, 1003α).

Οί έπιστήμες μπορούν νά άποβλέπουν σέ πρακτικά όφέλη. Η φιλοσοφία καλλιεργείται «έαυτής ένεκεν», άποκλειστικά για τή γνώση, γιατί ό άνθρωπος «φύσει τού ειδέναι όρέγεται». Και πρώτα και σήμερα - γράφει ό Άριστοτέλης - οί άνθρωποι οδηγήθηκαν στη φιλοσοφία από τήν άπορία και τό θαυμασμό (Μετά τά Φυσικά, 982B). Όσοσο τό «θαυμάζειν» και τό «ειδέναι», δέν είναι ιδιότη-

2. Ό Θεός, κατά τόν Πλάτωνα, δημιούργησε τόν κόσμο μέ βάση τούς κανόνες τής μουσικής άρμονίας και τούς νόμους τών μαθηματικών. Τόν κόσμο τόν δημιούργησε πεπερασμένο, μέ σχήμα σφαιροειδές και τόν έγέμισε ψυχή. Στο κέντρο τού σύμπαντος βρίσκεται ή γή, σφαιροειδής, μετώρη στον αίθερα και άκίνητη. (Κατά μία άλλη άποψη στρέφεται περί τόν άξονά της και δημιουργεί τήν ήμερα και τή νύχτα). Ό ούρανός είναι ό ώραιότερος και τελειότερος πού θά μπορούσε νά γίνει, έχει σχήμα σφαιρικό και είναι ζών «έμψυχον και έννοιν». Ό Πλάτων ακολουθώντας τούς Πυθαγορείους φαντάζεται ότι τά σώματα δημιουργούνται μέ συνδυασμό τριγώνων και επιπέδων. Έτσι μπορούν νά αναχθούν οί γεωμετρικές μορφές. Αντίστοιχα ή γνωσιολογία του είναι άντιεμπειρική (είναι γνωστή ή περιφήμη άλληγορία τής σπηλιάς). Η γνήσια γνώση είναι ανάμνηση. Οί έπιστήμες και ειδικά τά μαθηματικά, δέν πρέπει νά καλλιεργούνται για πρακτικούς σκοπούς, αλλά σαν καθαρή θεωρία, «πρός καταδείν ραον τήν τού αγαθού ιδέαν».

τες του ανθρώπου έξω από την ιστορία. Μόνον όταν απόκτησαν τά αναγκαία για τη ζωή άρχισαν οι άνθρωποι να ασχολούνται με τη φιλοσοφία. Έτσι, μόνον όταν πραγματοποιήθηκαν οι ανακαλύψεις πρώτης ανάγκης, κι' όταν οι άνθρωποι είχαν πιά αρκετές ευκολίες, τότε μόνον άρχισαν να αναπτύσσονται οι επιστήμες που δεν είχαν σκοπό ούτε την πρακτική ικανοποίηση, ούτε την ανάγκη. Η φιλοσοφία, τέλος, δεν είναι προνόμιο κάποιων εκλεκτών: όλοι έχουν τη φυσική κλίση για τη γνώση.

Οι άνθρωποι φτάνουν στη φιλοσοφία, μέσα από τη γνώση των πιο προσιτών φαινομένων. Από τα φαινόμενα που μπορούσαν να κατανοήσουν, στάθηκαν πρώτα στα πιο προσιτά. Προχωρώντας προς αυτή την κατεύθυνση, δήμετό δήμε, κατεύθυναν τις άμφιβολίες και την έρευνά τους σε όλο και πιο σημαντικά φαινόμενα. Έτσι ασχολήθηκαν με τις φάσεις της σελήνης και τις κινήσεις του ήλιου και των άστριών, κι άκόμα με τό σχηματισμό του σύμπαντος (Μετά τά φυσικά, 982B).

Ο φιλόσοφος άπλώνει λοιπόν τό βλέμμα του σ' όλόκληρη τη φύση. Μελετά τό «άληθές όν», και αναζητεί τις πιο γενικές άρχές. Κι' αυτή την επιστήμη του γενικού, είναι πιο δύσκολο να την κατακτήσει, άπ' ότι την επιστήμη του είδικού. Όποιος κατέχει έν τούτοις την επιστήμη του γενικού, κατέχει τη γνώση όλων των πραγμάτων, γιατί κατέχει κατά κάποιο τρόπο όλα τά επί μέρους πράγματα. Έτσι ό άνθρωπος πλησιάζει την άπόλυτη άλήθεια, που θά ήταν ή γνώση όλων των πραγμάτων: προς την άπόλυτη άλήθεια πλησιάζει όλο και πιο πολύ αυτό που είναι άληθινό.

Ο Άριστοτέλης ίεραρχεί τις επιστήμες και τη φιλοσοφία. Η στάση αυτή μπορεί να εκφράζει, διαμεσολαβημένες, κοινωνικές δομές και ίεραρχίες. Όσοσο δεν πρόκειται για αυθαίρετη ιδεολογική κατασκευή, αλλά για σχήμα που στις γενικές γραμμές του εκφράζει πραγματικές σχέσεις, άνάμεσα στις ανθρώπινες αυτές δραστηριότητες. Ο Άριστοτέλης τόνισε ύπερβολικά τόν άνιδιοτελή

χαρακτήρα της φιλοσοφίας. Και ή θέση αυτή εκφράζει, από μιά άποψη, την κοινωνική πραγματικότητα του καιρού του και ιδιαίτερα την περιφρόνηση των προνομιούχων τάξεων για τη χειρωνακτική εργασία. Η θέση ώστόσο του Άριστοτέλη άπολυτοποιήθηκε από τούς νεότερους όπαδούς της «καθαρης θεωρίας», με πάθος που ύπερβαίνει τά όρια του σοβαρού. Με άνάλογο πάθος καταπολεμήθηκε άπ' όσους αναζητούν παντού προθέσεις και συμφέροντα, κάνοντας συχνά μηχανικές συσχετίσεις.

Η φιλοσοφία δεν είναι τόπος ούδέτερος. Είναι μιά από τις εκφράσεις της πάλης των τάξεων, και ύπηρετεί, σε τελευταία άνάλυση, καθορισμένα συμφέροντα. Όσοσο ό φιλοσοφικός λόγος άρθρώνεται μέσα από πλήθος διαμεσολαβήσεις, και παρά τούς κοινωνικούς του καθορισμούς, έχει μιά σχετική άυτονομία. Η φιλοσοφία είναι καρπός της ανάγκης αλλά και της άπορίας και του θαυμασμού μπροστά σ' αυτό που ύπάρχει. Είναι καρπός των κοινωνικών αντίθέσεων, αλλά και της ύπαρξιακής άγωνίας, της έξαρσης, της αναζήτησης της άληθειας πέρα από σκοπιμότητες. Και τού ζήτημα αυτό ό Άριστοτέλης στάθηκε κοντά στην πραγματικότητα.

Ο Άριστοτέλης διαμόρφωσε συνολικά μιά θεωρία της γνώσης, καθώς και τόν πυρήνα μιάς θεωρίας των επιστημών. Άπέρριψε την «καθαρή» θέαση και τη μυστική μέθεξη με τόν κόσμο των Ίδεών. Από μιά άλλη άποψη, δεν άποδέχτηκε τις συμβατικές και άγνωστικιστικές άπόψεις που είχαν άρχισει να διαμορφώνονται από όρισμένες έλληνικές σχολές. Η γνωσιολογική άισιοδοξία του στηρίζεται στις έκτεταμένες – και πρωτοφανείς για την εποχή του – φυσιοδιφικές έρευνες που διεξήγαγε ό ίδιος και οι συνεργάτες του. Στηρίζεται ταυτόχρονα στη διαλεκτική θεώρηση των σχέσεων παρατήρησης – πειράματος – θεωρίας, στην άποψη του για την άνοδο της νόησης από τό άτομικό στο είδικό και, πιο πέρα, στο γενικό, και για την άμφίδρομη ίδιοποίηση του συγκεκριμένου, με τη βοήθεια του διαμορφωμένου έννοιολογικού έργα-

λείου. Πέρα από ιδεολογικές επικαλύψεις, αντιφάσεις ή ασάφειες, ό Άριστοτέλης μπορεί να θεωρηθεί ό δημιουργός της θεωρίας των επιστημών.

4. Η άριστοτελική κοσμολογία

Τό κοσμολογικό πρόβλημα θρίσκειται στο κέντρο της φιλοσοφίας της φύσης του Άριστοτέλη. Τό πρόβλημα αυτό άπασχόλησε από πολύ παλιά τόν έλληνικό στοχασμό, που διαμόρφωσε πολλά, διαφορετικά και ένιοτε επαναστατικά κοσμολογικά πρότυπα. Γνωρίζουμε π.χ. ότι κατά τις όρφικές διδασκαλίες, ή γη κινείται γύρω από τόν άξονά της. Επίσης σε όρισμένους Πυθαγόρειους, συναντάμε μί γεωκεντρικές άντιλήψεις. Σύμφωνα με τούς Πυθαγόρειους, ή γη και τά ούράνια σώματα (ή σελήνη, ό ήλιος, οι 5 πλανήτες, ή σφαίρα των άπλανών) στρέφονται γύρω από τό κεντρικό πύρ: την έστία του παντός. (Η κίνηση της γης γύρω από την έστία, άντισταθμίζεται ίσως από κάποιο άλλο σώμα, τόν Άντιχθώνα). Κατά τόν πυθαγόρειο Φιλόλαο, ή γη στρέφεται και γύρω από τόν άξονά της. Έχουμε λοιπόν εδώ ένα είδος μί γεωκεντρικού συστήματος. Επίσης ό Ήρακλείδης από τόν Πόντο, σύγχρονος του Πλάτωνα και συνεχιστής ως ένα βαθμό της Ίωνικής παράδοσης, δίδασκε ότι ή γη κινείται από τά δυτικά προς τά άνατολικά σε 24 ώρες. Ο Ήρακλείδης επινόησε ένα μικτό γεω – ήλιο – κεντρικό σύστημα, όπου για πρώτη φορά εμφανίζονται οι τροχιές, που άργότερα θά ονομάζονταν έπίκυκλοι.

Ο Άρίσταρχος (280 π.Χ.) ήταν μεταγενέστερος από τόν Άριστοτέλη. Και ή προτίμηση για τό γεωκεντρικό σύστημα κατά τόν 4ον αιώνα, δεν είχε μόνο γνωστικά κίνητρα (παρατηρήσεις, κατάταξη, έρμηνευτικά σχήματα). Οι ιδεολογικές προκαταλήψεις – θρησκευτικές και κοινωνικές – δεν έννοούσαν τόν ήλιοκεντρισμό. Άλλωστε ό Εϋδοξος ό Κνίδιος (408 – 355 π.Χ.) μαθητής και συνεργάτης του Πλάτωνα, είχε διαμορφώσει ένα σύστημα στο όποιο φαίνεται να

οφείλει πολλά ό Άριστοτέλης: ένα σύστημα *όμόκεντρων σφαιρών*, μέ κέντρο τή γή, και τά ούράνια σώματα τοποθετημένα στόν ίσημερινό των σφαιρών, πού στρέφονται μέ όμαλή ταχύτητα γύρω από τούς πόλους.

Ό Άριστοτέλης σ' αυτό τό θέμα ύπήρξε συντηρητικός: τοποθέτησε τή γή στό κέντρο του Κόσμου, και οικοδόμησε, μέ βάση τή γεωκεντρική ύπόθεση, ένα σύμπαν αυστηρά ιεραρχημένο. Άποτελεί εκδηλη ανάγκη - έγραφε - νά βρίσκεται ή Γή στό κέντρο του Κόσμου και νά παραμένει άκίνητη. Καί στήριζε τήν ύπόθεσή του σέ επιχειρήματα κινήματις, αλλά και στό γεγονός ότι τά βαρεια σώματα κινούνται πρός ένα κοινό κέντρο, τό κέντρο τής γής, και όταν έξακοντίζονται κάθετα έπιστρέφουν στό άφεταιριακό σημείο, έστω και άν ή δύναμη τά έξαποστέλλει σέ πολύ μεγάλη άπόσταση. Μέ τή γή στό κέντρο του κόσμου, ό Άριστοτέλης δημιουργεί ένα *άπόλυτο* σύστημα αναφοράς, όπου μπορούν νά ανάγονται οι κινήσεις των σωμάτων. (Ένδιαφέροντα άλλου είδους θά όδηγήσουν άργότερα στην άξιοποίηση αυτού του συστήματος, για νά στηριχθεί ή άποψη ότι ή γή είναι ό προνομιούχος τόπος, τό κέντρο και ό σκοπός τής δημιουργίας).

Τό σύμπαν ταυτίζεται από τον Άριστοτέλη, μέ ότιδήποτε περικλείει ή σφαίρα των άπλανών. Πέρα από τή σφαίρα αυτή δέν ύπάρχει τίποτα, ούτε καν τό κενό πού - καθώς θά δούμε - θεωρείται άνύπαρκτο. Σ' αυτό τό σύμπαν, τά ούράνια σώματα περιγράφουν τέλειες κινήσεις (κύκλους). Τελειότητα, στασιμότητα και αϊωνιότητα, είναι τά κύρια χαρακτηριστικά του συστήματος.

Όσο δέν πρόκειται παρά για τή μία όψη. Γιατί τό σύμπαν του Άριστοτέλη είναι ή *Φύση*: κάτι, πού σύμφωνα μέ τήν αρχαϊκή και τήν Ίωνική παράδοση, είναι αυθύπαρκτη και αναπτυσσόμενη πραγματικότητα, και όχι μαθηματική κατασκευή. Καθώς γράφει ό Η. Barbeau, ή πραγματεία για τό χώρο και τό χρόνο του Άριστοτέλη, άποτελεί μία άπόπειρα νά διασωθεί τό φυσικό περιεχόμενο του κό-

σμου, μπροστά στις διαρκώς ανανεούμενες άπόπειρες νά έγκλωβισθεί σ' ένα μαθηματικό σχήμα (Fundamenta Scientiae Univ. de Strasbourg, 1973). Τό ιεραρχημένο και στάσιμο αυτό σύμπαν, είναι από μία άλλη άποψη, τό σύμπαν τής κίνησης.

Τό σύμπαν κατά τον Άριστοτέλη δέ βρίσκεται σέ κάποιο τόπο, γιατί ό χώρος δέν ύπάρχει χωρίς τά πράγματα. Έξω από τό σύμπαν δέν ύπάρχει τίποτα. Τά όντα βρίσκονται μέσα στη σφαίρα των άπλανών, πού είναι τό πάν: ή γή βρίσκεται στό νερό, τό νερό στόν άέρα, αυτός στόν αιθέρα, ό αιθέρας μέσα στόν ούρανό. Όσο ό τελευταίος δέ βρίσκεται μέσα σέ κάτι άλλο (Φυσικά, 212α). Τό σύμπαν είναι λοιπόν πεπερασμένο και μέ όρια.³

Γιατί όσο ό Άριστοτέλης άπορρίπτει τήν έννοια του κενού; Οι όπαδοί του κενού - γράφει - λένε ότι τό κενό είναι τόπος «έστερημένος σώματος». Γιατί πιστεύουν ότι ό τόπος είναι κάτι ανεξάρτητο από τά σώματα (ό τόπος παρά τά σώματα) και ότι κάθε αίσθητό σώμα βρίσκεται σέ κάποιο τόπο (Φυσικά, 208B). Άλλά έτσι θεωρούν τον τόπο ένα είδος άγχείου, πού είναι πλήρες όταν περιέχει ύλη («δοκεί δέ πλήρες μέν είναι, όταν έχη τον όγκον ού δεκτικόν έστίν») και κενό στην αντίθετη περίπτωση (Φυσικά, 213α). Κι ακόμα, ισχυρίζονται ότι τό κενό είναι αναγκαίο, γιατί άλλοίως δέ θά μπορούσε νά ύπάρξει τοπική κίνηση: «Όυ γάρ άν δοκειν είναι κίνηση, ει μή ειη κενόν· τό γάρ πλήρες άδύνατον είναι δέξασθαι τι» (Φυσικά, 213B).

Ό Άριστοτέλης κάνει συστηματική άναίρεση των επιχειρημάτων υπέρ του κενού. Δέ θά παραθέσουμε εδώ έστω και κάποια περίληψη τής επιχειρηματολογίας του. Θά αναφέρουμε όστόσο ένα βασικό σημείο τής, μέ γενικότερη φιλοσοφική σημασία.

Ό Άριστοτέλης συνδέει όργανικά τήν ύλη μέ τή μορφή και μέ τήν κίνηση, πού τή θεωρεί πρωταρχική τής ιδιότητα. Άλλά άν θά ύπήρχε κενό, γράφει, τότε ή ήρεμία θά ήταν αναλόφενκτη, γιατί δέ θά ύπήρχε κάποια κατεύθυνση πρός τήν όποία θά πραγματοποιόταν

κατά προτίμηση ή κίνηση· έπειδή τό κενό, σάν τέτοιο, δέν συνεπάγεται καμιά διαφορά (Φυσικά, 214B).

Για νά άνασκευάσει τήν έννοια του κενού - πού τή θεωρεί άσυμβίβαστη μέ τήν κίνηση - ό Άριστοτέλης κατέληξε νά διατυπώσει τήν αρχή τής *άδράνειας* και ταυτόχρονα νά τήν *άπορρίψει*: Άλήθεια - γράφει - γιατί κάποιο σώμα (στό κενό) νά σταματήσει κάπου; Γιατί νά είναι εδώ κι όχι εκεί; Έτσι λοιπόν, ή θά ήρεμεί, ή θά κινείται αϊώνια, όσο κάτι πιό δυνατό δέν τό άκίνηται (Φυσικά, 215α). Στο κενό ή κίνηση θά πραγματοποιόταν άδιάκριτα, πρός όλες τς κατευθύνσεις. Τό κενό για τον Άριστοτέλη είναι μή όν, είναι άνύπαρκτο.

Στήν άνάλυση τής έννοιας του κενού, ό Άριστοτέλης συνέλαβε τό ούσιαστικό: τήν ένότητα, τή διαφορά, τήν κίνηση μέ τήν άλληλεπίδραση των σωμάτων, τήν άρνηση του μεταφυσικού Τίποτα. Όσο ό έμεινε από μία άλλη άποψη δέσμιος τής έποπτείας, όταν πίστευε - μέ βάση τήν καθημερινή έμπειρία - ότι ένα σώμα άκίνηται, άν ή δύναμη πού τό κινεί πάψει νά ενεργεί. Καί τό επιστημονικό αυτό λάθος δέ θά ήταν χωρίς επιστημολογικές και ιδεολογικές συνέπειες: στην άποψη του για τον ένδογενή

3. Μπορούμε ίσως νά κατανοήσουμε τή δύναμη τής ιδεολογικής λειτουργίας του άριστοτελικού προτύπου, όπως βελτιώθηκε και συμπληρώθηκε στους έπόμενους αϊώνες, από τον Ίππαρχο, τον Πτολεμαίο και άλλους έρευνητές: Η γή κατέχει τό κέντρο του κόσμου. Γύρω τής κινούνται τά ούράνια σώματα, πάνω σέ τέλειες σφαίρες. Έχουμε λοιπόν ιεράρχηση σωμάτων και κινήσεων, αϊωνιότητα, και τον άνθρωπο στό κέντρο, προνομιούχο και μοναδικό έλλογο όν, σκοπό τής δημιουργίας (για τή χριστιανική φιλοσοφία). Για τον Άριστοτέλη δέν ύπήρχε τίποτα έξω από τή σφαίρα των άπλανών. Άλλά ό έξωκοσμικός ή ένδοκοσμικός Θεός, μπορούσε νά γίνει τό συμπλήρωμα τής κατασκευής. Καί ό Θεός, από άκίνητη μορφή μέ άπροσδιόριστο ρόλο, μπορούσε νά μετατραπεί σέ δημιουργό, κατασκευαστή, μηχανικό, εικόνα και όμοίωση του HOMO FABER. Μπορούμε λοιπόν νά κατανοήσουμε τό συγκλονισμό των πιστών από τή «βλασφημία» του Κοπέρνικου, καθώς και τούς κεραυνούς του Λούθηρου έναντιον «του τρελού», πού ήθελε νά άναποδογυρίσει τήν τέχνη τής άστρονομίας.

χαρακτήρα της κίνησης αντιπαρά- τίθεται μιά άποψη, κατά την όποία, ότι κινείται τίθεται σε κίνηση από κάτι άλλο («άπαν τό κινούμενον υπό τινος ανάγκη κινείσθαι»), άποψη πού καταλήγει φυσιολογικά στο πρώτο κινούν.

Χρειάστηκαν 18 αιώνες για να διατυπωθεί ξανά ή άρχή της άδράνειας, αλλά αυτή τή φορά στο έπίπεδο της φυσικής και έναντίον της άληθοφάνειας της έποπτείας. Ο Γαλιλαίος και ο Νεύτωνας άνέτρεψαν τή δυναμική του Άριστοτέλη. Άλλά ή άποψη τους για τό κενό — άναμοφευκτη για κίνη τήν έποχή — θά άποδεικνυόταν άντίθετη μέ τή φυσική πραγματικότητα. Η άρνηση της άρνησης είναι οί σημερινές πεδιακές θεωρίες, πού άποκαθιστούν τήν ένότητα της ύλης και του χώρου, και τοποθετούν τό κενό στο μουσειό των φυσικών θεωριών. Ο Άριστοτέλης είναι άπ' αυτή τήν άποψη, ένας πρόδρομος.

Ο Άριστοτέλης έπικαλείται λοιπόν τήν κίνηση, για να άπορρίψει τό κενό, γιατί ή κίνηση είναι θεμελιακή ιδιότητα του είναι: «Όσο για μäs, ως θέσουμε σαν άρχή ότι τά φυσικά όντα, συνολικά ή έν μέρος, βρίσκονται σε κίνηση. Αυτό άλλωστε είναι φανερό μέ τήν έπαγωγή» (Φυσικά, 185α). Η κίνηση ώστόσο συνδέεται μέ τό χρόνο. Καί ή αιωνιότητα της κίνησης συνεπάγεται τήν αιωνιότητα του χρόνου.

Ο χρόνος δέν έχει νόημα έξω από τό γίγνεσθαι. Είναι λοιπόν φυσικό να αναζητήσουμε κινήσεις πρόσφορες για να τόν μετράμε. Τέτοιες κινήσεις, κατά τόν Άριστοτέλη είναι οί περιοδικές: έτος, άνοιξη, φθινόπωρο. Άλλά ο χρόνος δέ μετράται μόνο μέ τίς διαφορες κινήσεις: δέν έχει καν νόημα χωρίς τήν κίνηση, κι άν είναι άναρχος, αυτό όφείλεται στο ότι και ή κίνηση είναι χωρίς άρχή. Η άριστοτελική αντίληψη είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα, άπ' ότι ή μηχανιστική αντίληψη του Νεύτωνα.

Ο χρόνος είναι μέτρο της κίνησης. Όστόσο δέ μετρούμε μόνο τήν κίνηση μέ τό χρόνο, αλλά και τό χρόνο μέ τήν κίνηση, «γιατί καθορίζονται άμοιβαία» (Φυσικά, 220). Έτσι ο χρόνος άποκτά κάποιο όν-

τολογικό αντίκρουσμα: δέν είναι ύποκειμενικό αίσθημα, ούτε άπλά νοητική κατηγορία.

Άλλά ο χρόνος και ή κίνηση είναι συνεχείς. Μπορούμε λοιπόν να όρίσουμε τήν παρούσα στιγμή σαν όριο: «Η παρούσα στιγμή είναι τέλος και άρχή του χρόνου, αλλά όχι του ίδιου χρόνου: είναι τέλος του παρελθόντος και άρχή του μέλλοντος» (Φυσικά, 222B). Η στιγμή είναι όριο του χρόνου. Η εισαγωγή της δυναμικής έννοιας του όριου, και κατά συνέπεια του άπειροστού, άποτελεί τόν πυρήνα μιας έπιστημολογικής επανάστασης πού άρχισε μέ τόν Εϋδοξο και τόν Άριστοτέλη, θά συνεχιζόταν μέ τόν Αρχιμήδη, και θά ολοκληρωνόταν μέ τόν Λάμπνιτς, τό Νεύτωνα και μέ τήν τοπολογία της έποχής μας.

Ο χρόνος δέ νοείται λοιπόν έξω από τήν κίνηση. Σ' αυτό ο Άριστοτέλης θά ήταν άντίθετος μέ τό Νεύτωνα. Όστόσο «οί κινήσεις είναι διαφορετικές και χωριστές, ένω ο χρόνος είναι παντού ο ίδιος». Η θέση αυτή, αντίστοιχα, προαναγγέλλει τόν άπόλυτο χρόνο του Νεύτωνα πού ρέει ομοίμορφα, άνεξάρτητα από τίς κινήσεις των σωμάτων. Κι' ακόμα: τά αιώνια όντα, σαν αιώνια, δέν είναι μέσα στο χρόνο: γιατί ο χρόνος δέν τά έπηρεάζει, μιά και δέ βρίσκονται μέσα στο χρόνο (Φυσικά, 221B). Ο Νεύτωνας θά ήταν ικανοποιημένος και από τήν άποψη αυτή του Σταγειρίτη.

Τό άριστοτελικό σύμπαν είναι πεπερασμένο στο χώρο. Όστόσο τό άπειρο της κίνησης οδηγεί στο άπειρο του χρόνου, και ή τελευταία δέν έπιτρέπει τήν άπόρριψη της έννοιας του άπειρου: Άν πράγματι άρνηθεί κανείς τό άπειρο — σημειώνει ο φιλόσοφος — ακολουθούν άπαράδεκτες συνέπειες: θά έπρεπε τότε να υπάρχει άρχή και τέλος του χρόνου. Έπίσης τά μεγέθη δέ θά έπρεπε να είναι διαιρετά σε μεγέθη και ο αριθμός δέ θά ήταν άπειρος (Φυσικά, 206α). Άλλά ο χρόνος δέ μπορεί να σταματήσει «γιατί ή κίνηση υπάρχει αιώνια».

Η αιωνιότητα του κόσμου και της κίνησης δέν αντιφάσκει στο πεπερασμένο του χώρου. Πράγματι, τό άπειρο δέν είναι πραγματοποιημένο: είναι δύναμι. Τό

άπειρο δέν είναι διάρκεια. Είναι γίγνεσθαι, όπως ο χρόνος και ο αριθμός του χρόνου. Τό άπειρο γενικά βρίσκεται στο γεγονός ότι εκείνο πού λαμβάνουμε είναι πάντα πεπερασμένο, αλλά πάντα καινούριο, διαφορετικό. Όποτε τό άπειρο δέν πρέπει να τό παίρνουμε «ως τότε τι», σαν άνθρωπο π.χ. ή σαν οικία, αλλά όπως μιλάμε για τήν ήμέρα και για τόν άγώνα, πού τό είναι τους δέν δέν είναι κάποια ουσία, αλλά βρίσκεται πάντα σε γένεση ή σε φθορά και βέβαια είναι πεπερασμένο, αλλά «άει γε έτερον και έτερον» (Φυσικά, 206α). Τό άπειρο είναι άγέννητο και άφθαρτο. Άλλά τό ίδιο φαίνεται να είναι άρχή των άλλων.

Τό άπειρο σαν τετελεσμένη — και στάσιμη — πραγματικότητα είναι άδιανόητο για τόν Άριστοτέλη: «Τό άπειρο, σαν άπειρο, υπερβαίνει τίς δυνατότητες της γνώσης. Τό άπειρο κατά τό πλήθος ή κατά τό μέγεθος είναι μιά ποσότητα πού δέ μπορεί να γνωσθεί και τό κατ' είδος άπειρο είναι μιά άγνωστη ποιότητα. Κι' άν οί άρχές είναι άπειρες κατά τό πλήθος και κατά τό είδος, τότε δέ μπορούμε να γνωρίσουμε ό,τι προκύπτει άπ' αυτές. Γιατί θεωρούμε ότι μπορούμε να γνωρίσουμε τό σύνθετο, όταν γνωρίζουμε τή φύση και τόν αριθμό των συστατικών του» (Φυσικά, 187B).

Ο Άριστοτέλης τονίζει τήν αντικειμενικότητα του άπειρου. Γράφει λοιπόν ότι τό άπειρο είναι αδύνατο έξω από τά αισθητά σώματα, ότι δέν υπάρχει ξεχωριστά από τά στοιχεία. Όστόσο ή ύπαρξη ενός άπειρου αισθητού σώματος είναι αδύνατη. Άλλά τό άπειρο δέν υπάρχει σαν όν, πού υπάρχει ενεργεία (Φυσικά 204α και Β). Η ουσία του βρίσκεται στή στέρηση και τό καθαυτό ύποκειμένο του είναι τό συνεχές και τό αισθητό. Τό άπειρο σχετίζεται μέ τήν ύλη γι' αυτό είναι άτοπο να τό θεωρήσουμε σαν κάτι πού δίνει μόνο τό περίγραμμα, και όχι σαν περιεχόμενο. Τέλος τό άπειρο συνδέεται μέ τήν άέναη άλλαγή. Έτσι δέν αντιφάσκει μέ τό πεπερασμένο του σύμπαντος: «Δέν είναι ανάγκη να υπάρχει άπειρο αισθητό σώμα, για να μήν έξαντλείται ή γένεση. Γιατί

μπορεί ή φθορά του ενός να είναι γένεση του άλλου, κι έτσι το σύμπαν να είναι πεπερασμένο» (Φυσικά, 208α). Το άπειρο εδώ συνδέεται με τη γένεση και τη φθορά των πραγμάτων, δηλαδή με την κίνηση και με το χρόνο. Η φιλοσοφία θά χρειαζόταν είκοσι αιώνες για να συλλάβει ξανά αυτή την αλήθεια, με το έργο του Χέγκελ.

Και τώρα, προτού κλείσουμε αυτό το θέμα, θά ενδώσουμε στον πειρασμό να κάνουμε ορισμένες συγκρίσεις και να αναδείξουμε αναλογίες, «καταργώντας» τις χρονικές αποστάσεις.

Από την αρχαιότητα διακρίνουμε δυο αντίθετες γραμμές για το πλήρες και το κενό, που συγκεκριμενοποιούνται με πόλο αναφοράς την ατομική θεωρία. Η μία γραμμή αντιπροσωπεύεται από τον Παρμενίδα, τον Πλάτωνα και τον Άριστοτέλη (τό πλήρες, άρνηση των άτομων). Η άλλη από το Λεύκιππο, το Δημόκριτο, τον Επίκουρο και το Λουκρήτιο. Στά νεότερα χρόνια φάνηκε να κυριαρχεί ή άποψη της ασυνέχειας (Gassendi, Νεύτων, Ατομική Φυσική). Έν τούτοις με τη Σχετικότητα και με τις Κβαντικές Πεδιακές Θεωρίες, επιβλήθηκε ή γραμμή Άριστοτέλη - Καρτέσιου - Αϊνστάιν. Αλλά ή συνέχεια των σύγχρονων πεδιακών θεωριών, δέν άποτελει την τυπική άρνηση της ασυνέχειας. Η ατομικότητα δέν εξαφανίζεται τώρα μέσα στην ολότητα: άποτελει μία «ιδιομορφία» της. Όσο για το κενό, φαίνεται να μίν έχει πλέον θέση στη σύγχρονη φυσική, πού γίνεται ή φυσική του συνεχούς - ασυνεχούς, της ταυτότητας και της διαφοράς, της φθοράς και της γένεσης των μορφών.

Από την άποψη της συνέχειας, ό Άριστοτέλης είναι πρόδρομος του Καρτέσιου και αντίθετος με το Νεύτωνα, πού δέχεται την ασυνέχεια (άτομα και το κενό). Ταυτόχρονα, τό άπόλυτο σύστημα αναφοράς του, άν και γεωκεντρικό, προοιωνίζει τον άπόλυτο χώρο του Νεύτωνα. Αλλά ό χώρος του Άριστοτέλη είναι πεπερασμένος. Ο Νεύτωνα αντίθετα ολοκλήρωσε την άποψη για τό άπειρο δοχείο πού δέχεται την ύλη, άποψη πού καταπολέμησε ό Άριστοτέλης. Τό

άπειρο για τον Άριστοτέλη και τον Καρτέσιο, είναι δυνάμει. Για τό Νεύτωνα ταυτίζεται με τον άπόλυτο, στάσιμο και κενό χώρο, πού είναι μορφή έπιπέδης, χωρίς περιεχόμενο.

Οί όμοιότητες και οί διαφορές ανάμεσα στον Άριστοτέλη, τον Καρτέσιο και τό Νεύτωνα, θά μπορούσαν να δοθούν σχηματικά με τον έπόμενο πίνακα:

Πρόβλημα	Άριστοτέλης	Καρτέσιος	Νεύτωνα
Αντικειμενικότητα της φύσης	Ναί	Ναί	Ναί
Αύθυπαρξία	Ναί	Όχι	Όχι
Άπειρο	Δυνάμει	Άπειρο-Θεός	Ένεργεία
Γεωκεντρικισμός	Ναί	Όχι	Όχι
Άπόλυτο σύστημα αναφοράς	Ναί (Γή)	;	Ναί (Αιθέρας)
Χώρος χωρίς την ύλη	Όχι	Όχι	Ναί
Συνέχεια	Ναί	Ναί	Όχι
Ατομα	Όχι	Όχι	Ναί
Αρχή άδράνειας	Όχι	Ναί	Ναί

Δέν άγνοούμε βέβαια τις έπιστημολογικές διαφορές ανάμεσα στο έργο του Άριστοτέλη και στο έργο των δημιουργών της φυσικής. Γι αυτό τονίζουμε πώς πρόκειται μόνο για αναλογίες φιλοσοφικού ή έπιστημολογικού χαρακτήρα.

Ο Άριστοτέλης - καθώς σημειώσαμε - βρίσκεται στη μέση του δρόμου: ανάμεσα στην προσωκρατική παράδοση της φιλοσοφίας της φύσης, και στην έπιστημονική της αντίληψη. Είναι συνεχιστής της Ίωνικής φυσιοκρατίας και ταυτόχρονα δέσμιος μεταφυσικών και θείστικων δογμάτων. Η κοσμολογία του είναι γενική θεωρητική σύνθεση με πλήθος μεταφυσικά στοιχεία, και ταυτόχρονα άπείρα για περιγραφή και εξήγηση του φυσικού κόσμου.

Η γνώση του σύμπαντος για τον Άριστοτέλη δέν είναι ή γνώση μαθηματικών μορφών, αλλά ή γνώση της διάταξης και της κίνησης υλικών σωμάτων, πού άποτελούν δομικά στοιχεία ενός κοσμικού μηχανισμού χωρίς αρχή, αιώνιου, και σε αιώνια κίνηση. Όστόσο τά ιδεολογικά στοιχεία άφθονούν στην άριστοτελική κοσμολογία: τό σύμπαν

είναι σφαιρικό γιατί ή σφαίρα είναι τό πιό τέλειο από τά στερεά· οί κινήσεις είναι τέλειες, γιατί είναι κινήσεις σφαιρών (τά άστρα είναι άκίνητα πάνω στις σφαίρες τους και αυτό πού κινείται είναι ή ίδια ή σφαίρα)· ή γή βρίσκεται στο κέντρο του σύμπαντος και είναι σφαιρική· ή τάξη του σύμπαντος είναι τέλεια και αιώνια, κλπ., κλπ. Γι αυτό τό έργο του Άριστοτέλη

ύπηρεξε πάντα σημείο αντιλεγόμενο και τόπος ιδεολογικών έκμεταλλεύσεων.

Στό έργο αυτό συνυπάρχουν πράγματι έπιστημονικές αντιλήψεις, με βεβαιώσεις μεταφυσικές και ένίοτε άφελείς. Θά θέλαμε να συγκεκριμενοποιήσουμε αυτό τό χαρακτηριστικό, με ένα παράδειγμα από την έπιχειρηματολογία του για τό σχήμα του κόσμου και για τά αιώνια όντα.

«Είναι φανερό - γράφει στο *Περί Ούρανοϋ* - ότι δέν ύπάρχει κενός τόπος, ούτε κενό, ούτε χρόνος έξω από τον ούρανό. Σε κάθε τόπο είναι δυνατόν να ύπάρξει σώμα. Και καλείται κενό ό τόπος όπου δέν ύπάρχει σώμα, αλλά όπου μπορεί να ύπάρξει(...) Αλλά άποδείξαμε ότι έξω από τον ούρανό, ούτε ύπάρχει ούτε μπορεί να ύπάρξει σώμα. Είναι λοιπόν φανερό ότι ούτε τόπος, ούτε κενό, ούτε χρόνος, ύπάρχει έξω απ' αυτόν».

«Έτσι - συνεχίζει ό Άριστοτέλης - τά πράγματα εκεί δέν είναι σε τόπο, ούτε ό χρόνος τά κάνει να γερνούν, κι ούτε παθαίνουν οποιαδήποτε μεταβολή τά όντα πού είναι τοποθετημένα στην έξώτατη μετα-

τόπιση, αλλά αναλλοίωτα και άπαθή και με άριστη και αυτάρκη ζωή, συνεχίζουν την ύπαρξή τους, εις τόν αιώνα τόν άπαντα» (278B).

Τό σύμπαν αυτό έχει – καθώς είπαμε – σφαιρικό σχήμα. Γιατί; Έπειδή έτσι ταιριάζει στην ουσία του: «Ο ούρανός έχει αναγκαστικά σφαιρικό σχήμα, γιατί αυτό ταιριάζει καλύτερα στην ουσία του και είναι πρώτο από τή φύση του» (286B). Κι άκόμα: «Η περιστροφή του ούρανού είναι κάτι πού φαίνεται και πού τό δεχτήκαμε. Έπίσης αποδείχτηκε ότι έξω από τήν τελευταία τροχιά δέν υπάρχει ούτε κενό, ούτε τόπος. Για τούς λόγους αυτούς είναι ανάγκη νά είναι σφαιρικός ο ούρανός» (287α).

Ο Άριστοτέλης δέν έζησε και δέ στοχάστηκε έξω από τήν εποχή του: έξω από τίς δυνατότητες και τούς ιδεολογικούς της έξαναγκασμούς.

5. Ύλη, Κίνηση και Μορφή

Η μορφή κατά τόν Πλάτωνα είναι αίτια τών όντων, και ή μορφή είναι υπερβατική. Ο Άριστοτέλης αποκατέστησε τήν ενότητα ύλης και μορφής. Δέν δέχεται τή μορφή έξω από τά πράγματα, είτε πρόκειται για έξατομικευμένες μορφές, είτε πρόκειται για τήν τέλεια μορφή: τό Θεό.

Κατά τήν άριστοτελική άποψη, ή μορφή πραγματώνεται μέσα από τήν κίνηση, πού είναι αναλλοίωτη ιδιότητα τής φύσης. Γι' αυτό όποιαδήποτε σπουδή τής φύσης πρέπει νά άφορά και τή μελέτη τής κίνησης: «Άφου λοιπόν ή φύση είναι άρχή κίνησης και μεταβολής και άφου τό θέμα μας είναι ή φύση, δέν πρέπει νά άφήσουμε στή σκιά τί είναι κίνηση· γιατί άν δέ τή γνωρίσουμε, αναγκαστικά δέ θά γνωρίσουμε ούτε τή φύση» (Φυσικά, 200B).

Η άλλαγή ώστόσο δέν είναι συμπτωματική. Δέ συναντιέται όπουδήποτε, αλλά στά ένάντια, στά ένδιάμεσα, στά αντίθετα. Η ύλη είναι τό δυνάμει όν. Μέ τήν κίνηση πραγματώνει συγκεκριμένες μορφές. Άπό «άειδές και άμορφον και άόριστον», γίνεται ενεργεία. Άλλά ή μορφή – αντίθετα μέ τόν Πλατω-

νικό ισχυρισμό – δέν υπάρχει χωρισμένη από τό πράγμα. Ύλη και είδος (μορφή) συνιστούν τή φύση του πράγματος. Τό είδος είναι κατά τόν Άριστοτέλη ένδοκοσμική.

Ο Άριστοτέλης είναι ο δημιουργός τής τυπικής λογικής. Η άρχή τής ταυτότητας κάνει άδύνατη τήν ύπαρξη τών αντιθέτων μέσα στά πράγματα. Όσοσο ο ίδιος μιλά για έναντιότητες, για διαφορά και για εξέλιξη, και προσπαθεί νά γεφυρώσει τήν τυπική ταυτότητα μέ τήν άλλαγή.

Δέν μπορούμε – γράφει – νά πούμε πώς όλα είναι συμπτωματικά. Πρέπει λοιπόν νά υπάρχει κάτι πού θά θεωρηθεί σαν ουσία. Κι άν είναι έτσι, είναι φανερό πώς δέν μπορούμε νά άποδίδουμε τήν ίδια στιγμή αντίθετα κατηγορήματα στο ίδιο πράγμα (Μετά τά Φυσικά, 1007B). Τά αντίθετα είναι διαφορετικά, γιατί ή αντιθετικότητα είναι καθορισμένη διαφορά. Στο άντικείμενο λοιπόν πού είναι ενεργεία, τά αντίθετα δέν μπορούν νά συνυπάρξουν. Όσοσο αυτά μπορούν νά συνυπάρξουν στο δυνάμει όν, πού είναι άκαθόριστο.

Δεχόμενος τήν αντιθετικότητα για τό δυνάμει όν, πού είναι άκαθόριστο, ο Άριστοτέλης διευκολύνει τήν κατανόηση του ποιοτικού μετασχηματισμού και τής εξέλιξης μέ τήν πάλη τών αντιθέτων. Έτσι ή ένότητα τής ύλης (μία τῷ αριθμῶ) δέν αποκλείει τήν αντιθετικότητα και τό μετασχηματισμό της.

Κατά τόν Άριστοτέλη, «τά αντίθετα: τό θερμό και τό ψυχρό και οι άλλες φυσικές έναντιότητες, έχουν μία και μοναδική ύλη, και από δυνάμει όν γίνεται ενεργεία όν και ή ύλη δέν είναι διαχωρίσιμη: κατά τό είναι παρουσιάζει διαφορά, αλλά αριθμητικά είναι μία, ανάλογα μέ τήν περίπτωση (χρώμα, θερμό, ψυχρό)» (Φυσικά 217B). Τά ένάντια είναι «φθαρτικά άλλήλων». Και ή άλλαγή, τό πέρασμα από τό δυνάμει στο ενεργεία, γίνεται χάρη σ' αντίθετα: είναι «άλλαγή κατά τήν αντίθεση». Η στέρηση, τέλος, μπορεί νά θεωρηθεί σαν αντίθετο.

Μέ τίς έννοιες του δυνάμει και του ενεργεία, τής διαφοράς και τής άλλαγής, ο Άριστοτέλης υπερβαίνει τήν τυπική αντίληψη τής αντι-

θετικότητας, και προχωρεί σε' μία διαλεκτική σύλληψη του είναι.

Οι μορφές πραγματώνονται χάρη σε' μία έσωτερική ιδιότητα τής ύλης, τήν έντελέχεια. Έτσι τό δυνάμει όν μετατρέπεται σε' ενεργεία, άποκτά μορφή και ύπόσταση. Η έντελέχεια στην άριστοτελική φιλοσοφία είναι κατηγορία μάλλον άσαφής, μέ αντιφατική όντολογική σημασία. Άπό μία άποψη παρουσιάζεται σαν έκφραση τής έσωτερικής δυναμικής τών πραγμάτων. Έτσι συνδέεται μέ τήν κίνηση: «Διό ή κίνησις έντελέχεια του κινητού ή κινητόν». Ο Άριστοτέλης μάλιστα ταυτίζει έντελέχεια και κίνηση: «Όνομάζω κίνηση τήν έντελεχειακή ύπαρξη του δυνάμει όντος, θεωρημένου αποκλειστικά στην καθαρή, δυνάμει ύπαρξή του» (Φυσικά 201α). Άπό τήν άποψη αυτή ή έντελέχεια παρουσιάζεται σαν άρχή διαλεκτική: σαν έσωτερική άρχή κίνησης και μεταβολής.

Όσοσο ή έντελέχεια έχει και μία δεύτερη όψη: ή κίνηση αποβλέπει σε' κάποιο σκοπό, γιατί ή φύση «άεί ζητεί τό τέλος» (τό σκοπό). Ο Άριστοτέλης εισάγει λοιπόν στή φύση μία άρχή τελολογική. Χάρη στην έσωτερική της σκοπιμότητα, ή φύση πραγματώνει μορφές. Ύπάρχει μία ιεραρχία μορφών και ή πραγμάτωσή τους μπορεί νά κορυφωθεί στην τέλεια μορφή, στο χωρίς ύλη είδος. Άλλά τότε κατάληξη τής κίνησης θά είναι ή άκνησία. Έχουμε λοιπόν κι έξδῶ κάποια τελείωση, όπως στή φιλοσοφία του Χέγκελ, όπου τό πνεύμα έπιστρέφει στον έαυτό του άρνούμενο τή διαλεκτική του αυτοάναπτυξη, ή όπως στή φιλοσοφία του Teilhard de Chardin, όπου ή άνοδική κίνηση κατατείνει στο σημείο Ωμέγα, πού σημαίνει τελείωση και άκνησία;

Η άποψη του Άριστοτέλη για τήν κίνηση – μέ τή στενή, φυσική έννοια – στηρίζεται σε' μία προφανή άλήθεια, πού δέν είναι άλλο από θεωρητικό σφάλμα – ένα σφάλμα μέ φυσικές και φιλοσοφικές επιπτώσεις: «Άπαν τό κινούμενον υπό τινος ανάγκη κινείσθαι». Έπειδή λοιπόν, «ότι κινείται παίρνει αναγκαστικά τήν κίνησή του από κάποιο άλλο, άν εκτελεί π.χ. κάποια τοπική κίνηση,

από άλλο κινούμενο και αν πάλι αυτό που κινεί παίρνει την κίνησή του από άλλο κινούμενο και αυτό από άλλο, κι' αυτό χωρίς τέλος, αναγκαστικά τότε πρέπει να υπάρχει κάποιο πρώτο κινούν, και δέ χρειάζεται να προχωρούμε προς τό άπειρο» (Φυσικά, 242α).

Τό πρώτο κινούν, μπορεί να ληφθεί σαν άρχή άπ' όπου έκπορεύεται ή κίνηση. Μπορεί τότε να είναι ο Θεός, έστω κι αν στην άριστοτελική φιλοσοφία δέν πρόκειται για υπερφυσικό δν. Άλλά τό άρχικό αίτιο άπαιτεί τό συμπλήρωμά του: τό τελικό αίτιο. «Είναι φανερό ότι σαν αναγκαιότητα στή φυσική πρέπει να νοηθεί ή ύλη και οι κινήσεις της. Και ο φυσικός όφείλει να μιλά και για τά δύο είδη αίτιων αλλά κυρίως για τό τελικό αίτιο. Γιατί αυτό είναι ή αίτία της ύλης, και όχι ή ύλη αίτία του σκοπού» (Φυσικά, 200α).

Η φύση είναι σκοπός και τελική αίτία. Έτσι ή φύση παρουσιάζεται διπλή: από τή μιá ύλη κι από τήν άλλη μορφή. Η μορφή είναι σκοπός και τά άλλα υπάρχουν γι' αυτό τό σκοπό. Άκόμα και τό Άγαθό και τό Τέλος, είναι αίτιες των φαινομένων.

Η κίνηση λοιπόν άποκτά τελολογικό χαρακτήρα. Η άποψη αυτή άποτελεί άρνηση της αυτοδύναμης κίνησης. Όστόσο ή έντελέχεια έννύπαρχει στά πράγματα. Κι' άκόμα, τόσο τό πρώτο κινούν, όσο και ο τελικός σκοπός, παραμένουν άσαφή και άκαθόριστα, και σε καμιά

περίπτωση δέν υπερβαίνουν τή φύση.

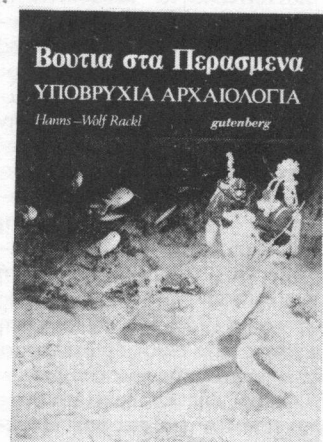
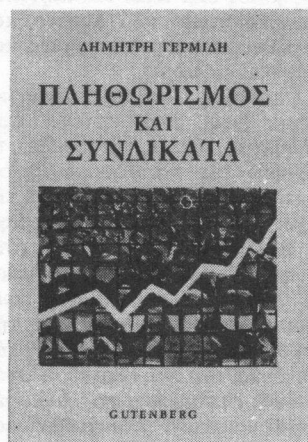
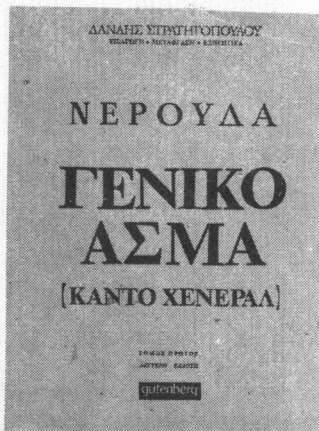
Ο Άριστοτέλης άναγνωρίζει τήν ύπαρξη τελικής αίτίας. Όστόσο ο ίδιος όρίζει τήν αίτία, σαν τό ένδογενές στοιχείο από τό όποιο δημιουργείται τό πράγμα. Η όντολογία του Άριστοτέλη είναι συνολικά δυναμική. Τά πράγματα δέν είναι μορφές. Είναι τά συγκεκριμένα, άπτά πράγματα, ένότητα μορφής και ύλης. Επίσης ή ουσία των πραγμάτων δέν αντίθεται στήν ύλική τους ύπόσταση. Δέν βρίσκεται έξω από τά όντα: είναι τό σύνολο των ιδιοτήτων τους. Ουσία και μορφή αλλάζουν σε αντιστοιχία, και ή αλλαγή γίνεται μέσα στο χρόνο. Γενικά ή σχέση δύναμει - ενεργεία είναι και ποσοτική (τό ενεργεία μέτρο του δύναμει) και χρονική (τό ενεργεία, πραγματοποιείται μέσα στο χρόνο). Η εισαγωγή του χρόνου, δηλαδή του γίνεσθαι, άποτελεί θεμελιακό στοιχείο της άριστοτελικής φιλοσοφίας.

Η μορφή ύπαρχει μόνο σε σχέση με τά πράγματα: είναι ή έξατομικευμένη μορφή των έξατομικευμένων πραγμάτων. Ο Άριστοτέλης είναι σαφής ως προς αυτό τό πρόβλημα. Όστόσο ή έννοια της μορφής έξάγεται με άφαίρεση και με γενίκευση: άφαίρεση αισθητηριακή και γενίκευση έννοιολογική. Με μιá άκρα άφαίρεση και γενίκευση, ή μορφή μπορεί να θεωρηθεί τό τέλειο και τό άμετάβλητο, αντίθετα με τά πράγματα που είναι άτελή και φθαρτά. Δέ μένει πιά παρá ένα

δήςμα για να άντιστραφεί ή όντολογική σχέση πράγματος και έννοιας. Ο φιλόσοφος είναι τότε έτοιμος να κάνει τό άλμα στο χώρο της ιδεολογίας, και να «παραγάγει» τό πράγμα από τήν έννοια. Τήν όντολογική αυτή άντιστροφή τήν πραγματοποιήσαν ο Πυθαγόρας και ο Πλάτων. Ο Άριστοτέλης πέρα από άντιφάσεις και ασάφειες, κράτησε τό έρευνητικό του βλέμμα στραμμένο προς τό δν, που είναι τό σύνολο των όντων στή δυναμική τους άλληλοσχέτιση.

Σύντομη βιβλιογραφία

1. Άριστοτέλους, *Μετά τά Φυσικά*, Vrin, Paris 1974. Επίσης μετάφραση Κ.Δ. Γεωργούλη (1935).
2. Άριστοτέλους, *Φυσικά*, Les Belles Lettres, Paris 1964 (γαλ. μετ. και άρχαίο κείμενο).
3. Άριστοτέλους *Περί Ούρανοϋ*, Les Belles Lettres, Paris 1965 (γαλ. μετ. και άρχαίο κείμενο).
4. Άριστοτέλους, *Περί Ψυχής*, Les Belles Lettres, Paris 1966 (γαλ. μετ. και άρχαίο κείμενο).
5. Πλάτωνος, *Παρμενίδης*, Les Belles Lettres, Paris 1965 (γαλ. μετ. και άρχαίο κείμενο).
6. DIELS-KRANZ, *Die framgente der vorsokrafiker*.

Διαμόρφωση και εξέλιξη τῆς κριτικῆς θεωρίας τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης (εἰσαγωγή)

Β' Μέρος

Τοῦ Βασίλη Κάλφα

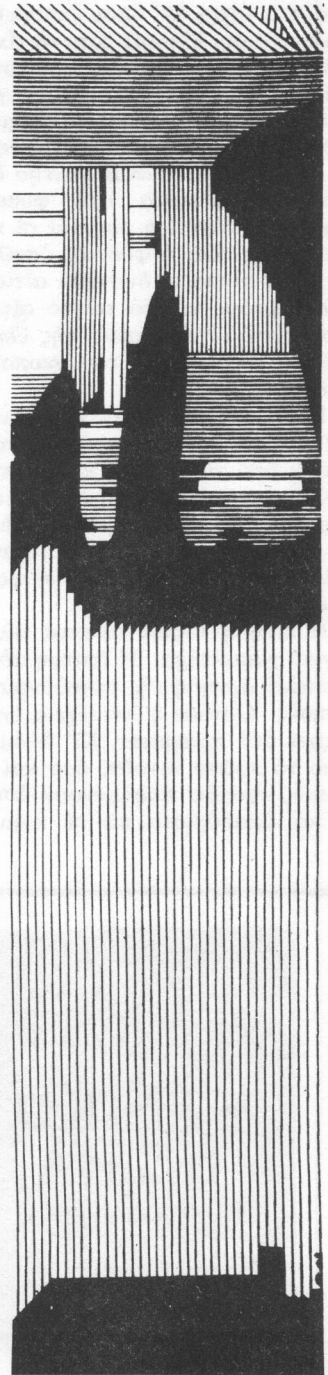
**2η Περίοδος: κριτική τῆς σύγχρονης δολοκληρωτικῆς
κοινωνίας (Διαλεκτική τοῦ διαφωτισμοῦ)**

Ἡ θέση τοῦ Ἰνστιτούτου στήν πνευματική ζωή τῆς Ἀμερικῆς ὑπῆρξε πάντα περιθωριακή. Ἡ Σχολή τῆς Φραγκφούρτης βρέθηκε, ὅπως ἦταν φυσικό, σέ ριζική ἀντίθεση μέ τό κυρίαρχο κλίμα τοῦ πραγματισμοῦ πού κυριαρχοῦσε στήν ἀμερικανική σκέψη. Στά χρόνια πρὶν ἀπό τόν πόλεμο, ὁ θετικισμός εἶχε κυριαρχήσει καί στίς ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μελέτη τῶν κοινωνικῶν καί πολιτιστικῶν φαινομένων ἦταν προσηλωμένη στό ἐπιμέρους, τό δυνατό νά παρατηρηθεῖ καί νά μετρηθεῖ. Οἱ ποσοτικές μέθοδοι εἶχαν ἤδη εἰσαχθεῖ καί στήν κοινωνιολογία (στατιστικές, ἐρωτηματολόγια, ἀντιπροσωπευτικά δείγματα κ.λ.π.). Οἱ ἐργασίες τοῦ Ἰνστιτούτου, γραμμένες μέχρι τό '41, οἱ περισσότερες στά Γερμανικά, κρατοῦν καί σ' αὐτή τήν περίοδο τή βασική γραμμή τῆς μεθόδου, πού στηρίζεται στήν προτεραιότητα τῆς θεωρίας καί τῆς ὁλότητας, στήν «ἀρνητική» θεώρηση τῆς πραγματικότητας. Τό Ἰνστιτούτο διατηρεῖ ὡστόσο σ' ὅλη τή μεγάλη περίοδο τῆς ἀναγκαστικῆς ἐξορίας του (1937-47) τή συνοχή του, γεγονός πού εἶναι ἀποτέλεσμα καί τῆς πνευματικῆς του ἀπομόνωσης, ἀλλά καί τῆς προσωπικότητας τῶν ἰδρυτῶν του (κύρια τοῦ Horkheimer).²⁷

Α. Τό ἀποφασιστικό πέρασμα σέ μιὰ νέα περίοδο γιά τή Σχολή τῆς Φραγκφούρτης γίνεται μέσα ἀπ' τήν ἐμπειρία καί τήν ἀνάλυση τοῦ φασισμού.²⁸

Μελετώντας τήν αὐταρχικότητα καί τήν οἰκογένεια τό 1936 εἶχαν καταλήξει στό συμπέρασμα ὅτι ὁ ρόλος τῆς οἰκογένειας στή διαδικασία τῆς κοινωνικοποίησης ἔχει ἀλλάξει. Τό ρόλο τῆς οἰκογένειας τείνουν νά παίξουν τώρα μέ τρόπο πῶς ἀποτελεσματικό οἱ σύγχρονοι θεσμοί τῆς κοινωνίας (σχολεῖο, μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης κτλ). Αὐτοί οἱ θεσμοί τείνουν νά δημιουργήσουν ἕνα τύπο «ἀδιαρχικῆς προσωπικότητας» πῶς ἔντονο καί πῶς ἀνθεκτικό στίς κοινωνικές καί ἰδεολογικές ἀλλαγές.

Ὁ φασισμός εἶναι τό κοινωνικό σύστημα πού, περισσότερο ἀπό ὁποιοδήποτε ἄλλο, ἐπεδίωξε τή συντήρηση τῆς παραδοσιακῆς οἰκογένειας μέ ἀνάλογη ἐπέκταση τῆς σφαίρας τῆς δημόσιας παρέμβασης. Στίς πολυάριθμες μελέτες τους γύρω στό '40, γιά τό ναζισμό, μπορούμε νά διακρίνουμε δυό μορφές ἀντιμετώπισης. Σύμφωνα μέ τήν πρόση πού ἀντιστοιχεῖ κυρίως στήν προσπάθεια τοῦ Νιούμαν²⁹, ἡ ἀνάλυση εἶναι στραμμένη στίς ἀλλαγές τῶν οικονομικῶν, πολιτικῶν καί νομικῶν θεσμῶν. Τά συμπερά-

σηματα ρίχνουν τό βάρος στό μονοπωλιακό χαρακτήρα του καπιταλιστικού συστήματος, πλησιάζοντας έτσι τήν ὀρθόδοξη μαρξιστική ἔκδοχή. Ἡ δευτέρη ἔκδοχή, πού ἀντιπροσωπεύεται ἀπ' τόν στενό κύκλο τῶν ἰδρυτῶν τοῦ Ἰνστιτούτου (κύρια Χορκχάμερ καί Πόλλοκ³⁰), θεωρεῖ τό ναζισμό ὡς τό πλιό ἀκραιο παράδειγμα μιᾶς γενικῆς τάσης πρὸς τήν κυριαρχία τοῦ ἰρασιοναλισμοῦ στό Δυτικό κόσμο. Ἀναφέρονται ὄλο καί περισσότερο στόν τεχνολογικό ὀρθολογισμό πού γίνεται θεσμική δύναμη καί στούς μηχανισμούς πολιτιστικῆς ἐπιβολῆς. Ἡ ἀνάλυση αὐτή συνοδεύεται ἀπό ἕνα σκεπτικισμό γιά τίς δυνατότητες πραγματικῆς ἀλλαγῆς τῆς κατάστασης.

Μέσα ἀπό τό πρίσμα τῶν ἀναλύσεων γιά τό φασισμό ἡ Σχολή τῆς Φραγκφούρτης βλέπει καί τόν ὑστερο καπιταλισμό. Κοινό γνώρισμα καί στούς δύο θεωρεῖ αὐτό πού ἀργότερα ὁ Μαρκοῦζε θά ὀνομάσει «μονοδιάσταση». Καί τά δύο συστήματα καταργοῦν τή διακριτική γραμμὴ μεταξύ ἰδιωτικοῦ καί δημοσίου, πού ἦταν χαρακτηριστικό τῆς φιλελεύθερης περιόδου. Ἡ κοινωνική ὑπερδομή ἐπιβάλλεται πλιό ἐπιτακτικά στό ἀτομικό ὑποσυνείδητο.

Ἡ Κριτική Θεωρία ἐπεκτείνει τήν ἰδεολογική κριτική καί στόν τομέα τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας. Ἀπό δῶ καί πέρα προσπαθοῦν νά ἐνοποιήσουν τό πεδίο τῶν «ἀντικειμενικῶν - ἱστορικῶν» συνθηκῶν μέ τίς «φυσικῆς-ὑποκειμενικῆς» προϋποθέσεις, σέ ἕνα ἀδιαίρετο ὄλο. Βλέπουν μιᾶ κοινότητα ὀικονομικῶν διαδικασιῶν καί ψυχικῶν ἐξελίξεων³¹.

Β. Προνομιακή θέση στήν Κριτική Θεωρία ἔχουν οἱ ἀναλύσεις τῆς αἰσθητικῆς καί τῆς μαζικῆς κουλτούρας. Τό ἔργο τοῦ Ἀντόρνο εἶναι σέ μεγάλο μέρος ἀφιερωμένο σέ αἰσθητικές ἀναλύσεις³² (κυρίως τῆς μουσικῆς). Ἀλλά δλόκληρη ἡ

Σχολή τῆς Φραγκφούρτης ἀσχολεῖται μέ ἀνάλογα θέματα³³. Ἡ τέχνη, γράφει ὁ Ἀντόρνο, ἦταν πάντα καί εἶναι ἀκόμη μιᾶ δύναμη διαμαρτυρίας τοῦ ἀνθρώπινου ἐνάντια στήν πίεση τῶν θεσμῶν, πού ἀντιπροσωπεύουν τήν αὐταρχική κυριαρχία. Ἡ τέχνη εἶναι λοιπόν ἰδανικό πεδίο «ἀρνήσης» τοῦ αὐταρχικοῦ. Ἡ αἰσθητική φαντασία ἔχει ὄμως καί θετική λειτουργία γιατί εἶναι οὐτοπική καί γι' αὐτό ἀπελευθερωτική διαδικασία. Ἡ τέχνη συνδέεται μέ τήν «ὑπόσχεση τῆς εὐτυχίας», πού εἶδαμε ὅτι παίζει σημαντικό ρόλο ἰδίως στή σκέψη τοῦ Μαρκοῦζε. Στή βιομηχανική κοινωνία ἡ καλλιτεχνική δημιουργικότητα περιορίζεται ἀλλά καί καταργεῖται ἡ προσωπική δυνατότητα ἐπικοινωνίας μέ τό ἔργο τέχνης. Στό βαθμό πού τό αὐτόνομο ὑποκείμενο διαχέεται προοδευτικά μέσα στή σύγχρονη κοινωνία ἡ φιλελεύθερη ἔννοια τοῦ «γούστου» καταστρέφεται ὀλοκληρωτικά. Οἱ διαστάσεις αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης εἶναι οὐσιαστικῆς γιά τήν κατανόηση τῆς μαζικῆς κουλτούρας, μέσα στήν ὁποία ἡ χειραγώγηση τῶν «προτιμήσεων» γίνεται περίπου ὀλοκληρωτικά.

Ἡ σύγχρονη κουλτούρα παρουσιάζεται δημοκρατικότερη ὄμως στήν πραγματικότητα συμβαίνει τό ἐντελῶς ἀντίθετο. Ἡ ἔννοια «λαϊκῆ» κουλτούρα εἶναι καθαρά ἰδεολογική. Ἡ μαζική καλλιτεχνική παραγωγή περιγράφεται μέ τόν ὄρο «πολιτιστική βιομηχανία» πού καθιερῶνουν ὁ Ἀντόρνο καί ὁ Χορκχάμερ. Ἡ πολιτιστική βιομηχανία παράγει προϊόντα ὀμοιομορφα, χωρίς αὐθορμητισμό, φетиχοποιημένα. Ἡ κρυφή λειτουργία τῆς στόν καπιταλισμό εἶναι ἡ ὑποδούλωση τῶν ἀνθρώπων μ' ἕνα τρόπο πλιό ἀποτελεσματικό ἀπό τίς χοντροκομμένες μεθόδους κυριαρχίας πού χρησιμοποιοῦσαν στίς παλαιότερες ἐποχές. Στήν «πολιτιστική βιομηχανία» ἡ τεχνολογική πρόοδος θά δώσει τεράστια δόθηθια. «Τό ραδιόφωνο», λένε ὁ

Χορκχάμερ καί ὁ Ἀντόρνο, «εἶναι γιά τό φασισμό ὅτι ἦταν ἡ τυπογραφία γιά τήν μεταρρύθμιση». Οἱ ἀναλύσεις αὐτές γιά τή μαζική κουλτούρα, πού παίρνουν ἰδιαίτερη ἔκταση καί σημασία γιά τή Σχολή τῆς Φραγκφούρτης, σήμερα ἔχουν γίνει κοινό κτήμα τῆς προοδευτικῆς διανόησης. Ἄν σκεφεῖ ὡστόσο κανεῖς τό χρόνο πού γράφονται αὐτές οἱ ἀναλύσεις, συνειδητοποιεῖ ὅτι στό πεδίο αὐτό ἡ προσφορά τῆς Κριτικῆς Θεωρίας εἶναι τεράστια καί πρωτοποριακή.

Γ. Τό σημαντικότερο ἔργο αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι ἡ «*Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ*» (Dialektik der Aufklärung, Amsterdam) τῶν Χορκχάμερ καί Ἀντόρνο, πού παρουσιάζεται στά 1947 στήν ὀλλανδία (καί ὄχι στήν Ἀμερική καί αὐτό εἶναι ἐνδεικτικό τοῦ ψυχροπολεμικοῦ κλίματος πού ἔχει ἀρχίσει νά ἐπικρατεῖ στίς ΗΠΑ ἐκεῖνη τήν ἐποχή). Τό συνθετικό αὐτό ἔργο εἶναι τό ἐπιστέγασμα τῆς νέας φάσης στή Σχολή τῆς Φραγκφούρτης, πού σκιαγραφήθηκε παραπάνω. Περιλαμβάνει δέ αὐτοῦσιατά θέματα πού ἐμελλαν νά γίνουν πασιγνώστα μέ τήν ἀπήχηση πού

27. Ἡ πρωτοκαθεδρία τοῦ Χορκχάμερ καί ἡ ἀναγνώριση τῶν ἠγετικῶν του ἰδιοτήτων εἶναι ἀναμφισβήτητο γεγονός σ' ὄλη τή διάρκεια τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Ἰνστιτούτου. Δές Μ. Jay ὀ. π.

28. Τό γεγονός αὐτό τονίζουν ὄλοι οἱ ἐρμηνευτές τοῦ ἔργου τῆς Σχολῆς. Δές Paul Comerton *Critical Sociology* ὀ. π. σελ. 24, Μ. Jay: *The Dialectical Imagination* ὀ. π. J. M. Vincent: *La Theorie Critique*.

29. F. Newmann (1944).

30. F. Pollack (1941) καί Μ. Χορκχάμερ, «*Αὐταρχικό Κράτος*», 1942.

31. Δές Paul Comerton ὀ. π. σελ. 25.

32. Δές μεταξύ ὄλλων Τ. Ἀντόρνο (1949), Τ. Ἀντόρνο *Über Jajj* (1936), Τ. Ἀντόρνο 1941.

33. Benjamin: *Μελέτες γιά τόν Μπρέχτ*, Ἀθήνα, Κέδρος 1977, Charly Baudelaire, Φραγκφούρτη, 1969, L. Löwental, (1961), Μ. Χορκχάμερ, *Τέχνη καί Κουλτούρα τῶν Μαζῶν*, S.P.S.S., 1974.

34. Löwental, (1961), ὀ. π. σελ. 12.

είχε ἀργότερα ὁ «*Μονοδιάστατος Ἄνθρωπος*» τοῦ Χ. Μαρκουζέ³⁵. Ἡ κριτική σ' αὐτό τό ἔργο εἶναι ἐξαιρετικά «ριζική», μέ τήν κυριολεκτική ἔννοια τοῦ ὄρου. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στό βαθμό πού ἡ Κριτική Θεωρία ριζοσπαστικοποιεῖται γίνεται ἀνίκανη νά καθιερώσει ἕναν ὑπαρκτό δεσμό μέ τή ριζοσπαστική πράξη. Οἱ τελευταῖες ἐλπίδες πού ὑπῆρχαν στά γραπτά τῆς Σχολῆς, ἀντικαθίστανται μέ τήν πιό βαθιά ἀπαισιοδοξία γιά τίς δυνατότητες μιάς πραγματικῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. «*Χωρίς καμιά αὐταπάτη γιά τό χαρακτήρα τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως, χωρίς τήν ἐλάχιστη ἐμπιστοσύνη στίς ἐργατικές τάξεις τῆς Δύσης, ἐκπληκτοί ἀπό τήν ἰκανότητα ἐνσωμάτωσης τῆς μαζικῆς κοιλτοῦρας, ἡ Σχολή τῆς Φραγκφούρτης διασχίζει τό τελευταῖο στάδιο στή μακριά πορεία τῆς ἀπομάκρυνσῆς τῆς ἀπ' τόν ὀρθόδοξο μαρξισμό*»³⁶.

Ἡ βασική πρόταση τοῦ ἔργου καί ἡ οὐσιαστικότερη κοινοτομία τῶν Χορκχάμερ καί Ἀντόρνο εἶναι ἡ ἀντικατάσταση τῶν βαρικών μαρξιστικῶν ἐννοιῶν, τῆς πάλης τῶν τάξεων καί τῆς ἀντίθεσης τῶν παραγωγικῶν σχέσεων/ παραγωγικῶν δυνάμεων, μέ τή μόνιμη καί βαθύτερη ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τή φύση. Διαπιστώνουν ὅτι ἐνώ ὁ παραγωγικός δυνάμεις, δηλαδή ὁ βαθμός τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης καί τῆς τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης καί ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας, θά ἔπρεπε σύμφωνα μέ τό γράμμα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας νά παίζουν ἕνα προωθητικό καί ἀνατρεπτικό ρόλο στήν ἱστορική διαδικασία, ἀντίθετα στά πλαίσια τοῦ ἀναπτυσσόμενου καπιταλισμοῦ χρησιμεύουν γιά στηρίγματα τοῦ status quo. Μ' ἄλλα λόγια στή μεγάλη τεχνολογική ἀνάπτυξη στηρίζει ὁ καπιταλισμός τή δυνατότητα νά χειραγωγεῖ καί νά ἀλλοτριώνει τίς μάζες. Θεωρώντας λοιπόν τίς μαρξιστικές ἔννοιες ἀνεπαρκεῖς, ἐντάσσουν τήν καπιταλιστική μορφή ἐκμετάλλευσης σ' ἕνα πιό πλατύ κατ' αὐτούς πλαίσιο, σάν τήν εἰδική μορφή κυριαρχίας πού χαρακτηρίζει τήν ἀστική φάση τῆς Δυτικῆς ἱστορίας. Κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας σ' ὅλες τίς φάσεις τῆς εἶναι ἡ ἔννοια τῆς Κυριαρχίας, ἀρχικά τοῦ ἀνθρώπου πάνω στή φύση καί ἀμέσως μετά τοῦ ἀνθρώπου πάνω στόν ἄνθρωπο.

Θά πρέπει ἐδῶ νά ξεκαθαρίσουμε τίς ἔννοιες – κλειδιά πού χρησιμοποιοῦνται στή «*Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ*». Μέ τόν ὄρο «*διαφωτισμός*» (Aufklärung) ἡ Σχολή τῆς Φραγκφούρτης ἔννοει τήν οὐσία τῆς Δυτικῆς σκέψης, τήν πραγματική κίνηση τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ, πού ἀρχίζει ἀπ' τήν ἀρχαιότητα μέ τήν πάλη κατά τοῦ μύθου, ἐνσαρκώνει τήν ἐπιστήμη, καί στή σημερινή ἐποχή θρῶσκει τήν ἀντιπροσωπευτικότερη ἔκφρασή τῆς στήν τεχνολογία. Χρησιμοποιεῖται ἐπίσης ὁ ὄρος «*Ἐργαλειακός Λόγος*» (Instrumental Reason), θεμελιωμένος πάνω στό τεχνικό ἔλεγχο τῆς φύσης. Ἄλλοῦ ὀνομάζεται «*ὑποκειμενικός λόγος*». Ἡ Σχολή τῆς Φραγκφούρτης ἀναγνωρίζει ὅμως κι ἕνα ἄλλο εἶδος Λόγου. Εἶναι ὁ Πρακτικός Λόγος (Practical Reason), πού θεμελιώνεται στήν ἀπελευθέρωση ἀπό ἔξωτερικά ἐπιβαλλόμενους καταναγκασμούς καί περιέχει τή σωστή ἰδιωτική καί συλλογική ζωὴ τῶν ἀτόμων – πολιτῶν. Ἡ δεύτερη αὐτή μορφή λόγου ἔχει γεγκελιανή προέλευση. Ὁ Χέγκελ θεωρεῖ τό Λόγο (Vernunft) σάν τό ἀνώτερο ἐπίπεδο τοῦ πνεύματος, ὅπου ξεπερνιοῦνται οἱ ἀντιθέσεις πού θεωροῦνται ἀξεπέραστες στό ἐπίπεδο τῆς ἀπλῆς διάνοιας (Verstand). Ὁ πρακτικός λόγος λοιπόν γιά τή Σχολή τῆς Φραγκφούρτης σημαίνει τό ξεπέρασμα τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τή φύση.

Ὁ Χορκχάμερ καί ὁ Ἀντόρνο ἀντικαθιστοῦν τή διαλεκτική παραγωγικῶν σχέσεων καί παραγωγικῶν δυνάμεων μέ τή διαλεκτική Ἐργαλειακοῦ Λόγου καί Πρακτικοῦ. Στήν πορεία τῆς ἱστορίας ὁ Ἐργαλειακός Λόγος ἐπικρατεῖ πάνω στόν Πρακτικό. Ἡ ἀποθέωση τοῦ Ἐργαλειοῦ Λόγου εἶναι ἡ σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία. Ἡ κριτική λοιπόν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας γίνεται τώρα κριτική τοῦ Ἐργαλειοῦ Λόγου (κριτική τοῦ Διαφωτισμοῦ).

Στήν ἀρχαιότητα ὁ Διαφωτισμός, παρά τίς προθέσεις του νά ξεπεράσει τή μυθοποιητική σύγχυση εἰσάγοντας τήν ὀρθολογική ἀνάλυση στήν πραγματικότητα, θεομοιοποιήθηκε σέ μιά καινούρια μυθολογία. Ἀντιμετωπίζοντας τό φυσικό ἀντικείμενο, θεώρησε τή φύση σάν κάτι ξένο, κατώτερο, ἔξω-τερικό. Ὁ Διαφωτισμός βλέπει

τόν κόσμο ὡς σύνολο ἀδιαπέραστων στοιχείων χωρίς ζωὴ καί ἀλληλεπίδραση. «*Ὁ ἀνιμισμός (ἡ μυθική δηλαδή σκέψη) ἔχει δώσει μιά ψυχὴ στό πράγμα, ὁ βιομηχανισμός μετασχηματίζει τήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου σέ πράγμα*»³⁷. Ὁ Διαφωτισμός ὑποπτεύεται κάθε τί πού δέν ὑποτάσσεται στό κριτήριο τοῦ ὑπολογισμοῦ καί τῆς χρησιμότη-
τας· ἀναγνωρίζει ὑπαρκτό μόνο ὅ,τι εἶναι δυνατό νά καταλήξει σέ μονάδα. Ἡ τυπική λογική ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνοποίησης καί προσέφερε στό Διαφωτισμό τό σῆμα γιά τόν ὑπολογισμό τοῦ σύμπαντος. Οἱ ἴδιες ἐξισώσεις κυριαρχοῦν καί στήν ἀστική δικαιοσύνη καί στήν πολιτική. Ὁ νόμος τῆς ἰσοδυναμίας καί τῆς ἀνταλλαγῆς γίνεται ὁ κυρίαρχος κανόνας κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ σκέψη ταυτίζεται μέ τὰ μαθηματικά· κάθε διαδικασία νοεῖται ὡς α priori ἀποφασισμένη, γιὰτί θεωρεῖται μαθηματικοποιημένη. Ἡ ἀντι-διαλεκτική ἀντίληψη τῆς φύσης, ὀδηγεῖ σέ προοδευτικά αὐξάνουσα ἀτομικοποίηση τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, διαδικασία πού φτάνει στό ἀπόγειο τῆς στήν καταναγκαστική ἰσότητα τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Ἡ ἐργαλειακὴ χειραγώγηση τῆς φύσης ἀπό τόν ἄνθρωπο ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σέ μιά σχέση ἴδιου τύπου ἀνάμεσα στοὺς ἄνθρώπους. Ὁ ὀλοκληρωτισμός, ἐπομένως, εἶναι λιγότερο μιά ἀνατροπὴ τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀλλὰ εἶναι περισσότερο μιά ἐξέλιξη τῆς ἐσωτερικῆς δυναμικῆς τῶν ἀξιών τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Στήν περιγραφή τῆς ἀλλοτριωμένης κοινωνίας, τῆς ἀναγκαστικῆς ὁμοιομορφίας καί τῆς «*πραγμοποίησης*» τῶν ἀνθρωπίνων ὑποκειμένων ἡ «*Διαλεκτικὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ*» προσφέρει ἐκπληκτικές σελίδες. «*Ἡ διασκέδαση στόν ὄρμιο καπιταλισμό εἶναι ἡ ἐπιμήκυνση τῆς ἐργασίας. Ὁ ἐκμηχανισμός ἀπέκτησε τόση ἐξουσία πάνω στόν ἄνθρωπο κατὰ τόν ἐλεύθερο χρόνο καί στήν εὐτυχία του, καθορίζει τόσο ὀλοκληρωτικά τήν κατασκευὴ τῶν προϊόντων ψυχαγωγίας του, ἔτσι ὥστε ἡ μοναδικὴ μάθηση εἶναι τό ἀντίγραφο καί ἡ ἀναπαραγωγή τῆς ἴδιας τῆς ἐργασιακῆς διαδικασίας (...)* Διασκεδάω σημαίνει εἶμαι σύμφωνα. Ἡ διασκέδαση εἶναι δυνατὴ μόνο ὅταν ἀπομονωθεῖ ἀπὸ τήν ὀλότητα τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας καί παρατεῖται

παράλογα από την αναπότρεπτη πρόθεση κάθε έργου, ακόμη και του πιο άσημαντου: την πρόθεση να αντανακλά, μέσα στα όριά του, το όλο».

Τά συμπεράσματα της «Διαλεκτικής του Διαφωτισμού», είναι άπαισιόδοξα. Η συμφιλίωση του ανθρώπου με τη φύση και του Έργαλειου με τον Πρακτικό Λόγο είναι μιά Ουτοπία έντελως σκοτεινή. Η ουτοπική προοπτική είναι

3η Περίοδος: Η συμβολή του Μαρκούζε – Μονοδιάστατος Άνθρωπος

Η πνευματική εξέλιξη του Χέρμπερτ Μαρκούζε παρουσιάζει σημαντικές διαφορές από την υπόλοιπη Σχολή της Φραγκφούρτης. Παρενθετικά έπισημμένα μερικές μιλώντας για διάφορα θέματα. Συνοψίζω τά κυριότερα σημεία:

Ο Μαρκούζε ποέρχεται από τό φιλοσοφικό περιβάλλον της φαινομενολογίας. Είναι ο πρώτος πού προσπαθεί νά διαβάσει τό Μάρξ μέσα άπ' τό πρίσμα του ώριμου Χούσερλ, προσπάθεια πού θά κάνει άργότερα και ο Σάρτρ. Πιο έντονη είναι σ' αυτόν ή επίδραση του Χέγκελ (θεωρία της ταυτότητας ύποκειμένου – αντικειμένου, πίστη στον Όρθολογισμό). Στο έργο του τονίζονται τά θέματα της Φαντασίας, της Ουτοπίας και ή επίδιώξη της Εύτυχίας. Διαφορετική είναι και ή προσωπική (και ή πολιτική) πορεία του μετά τόν πόλεμο. Άφου έργάσθηκε άρκετά χρόνια σέ δημόσιες άμερικανικές ύπηρεσίες, κατά τη διάρκεια του πολέμου αλλά και μετά τό τέλος του, δέν επιστρέφει στή Φραγκφούρτη με τά υπόλοιπα μέλη του Ίνστιτούτου (1947), αλλά μένει μέχρι σήμερα στην Άμερική. Ένώ τά άλλα μέλη της Σχολής από πολιτική άποψη προοδευτικά άδρανοποιούνται καθώς θυθίζονται στην άπαισιόδοξη κοινωνική τους όπτική (ιδίως ο Χορχάμερ), αντίθετα ο Μαρκούζε, με τό πέρασμα του χρόνου, ριζοσπαστικοποιείται. Η δεκαετία του '60 τόν αναδεικνύει σέ προφήτη της εξέγερσης στον ύστερο καπιταλισμό και ή σκέψη του γνωρίζει πρωτοφανή διάδοση και κριτική.

Είναι γεγονός ότι άν και τό έργο του Μαρκούζε δέν υπερέχει σέ

λιγότερο ένα πρόγραμμα για δράση και περισσότερο προσπάθεια κριτικής άπόστασης άπέναντι στην τρομακτική πίεση των κυρίαρχων συνθηκών. Άπουσιάζει πιά ολοκληρωτικά ή δυνατότητα ύπαρξης ενός ιστορικού ύποκειμένου ίκανού νά ώθήσει την άνθρωπότητα σέ μιά πιο έπαναστατική σφαίρα. Η δυνατότητα της ελεύθερης σκέψης, ή ίδια ή θεωρία, γίνεται τό μοναδικό πεδίο έκφρασης του Πρακτικού Λόγου.

πρωτοτυπία και σέ βάθος άπ' τό έργο του Χορχάμερ και Άντόρνο, όμως, άκριβώς χάρη στην άπήχηση των μεταγενέστερων έργων του Μαρκούζε, ή Σχολή της Φραγκφούρτης θά γνωρίσει παγκόσμια άπήχηση.

Νομίζω ότι ο «Μονοδιάστατος Άνθρωπος» είναι ή κατακλείδα της δημιουργικής δουλειάς όλόκληρης της Σχολής της Φραγκφούρτης. Όχι τόσο για τη θεμελίωσή του, την όποια μπορεί κανείς νά άμφιοθίσει, ούτε για την πρωτοτυπία του – ή Διαλεκτική του Διαφωτισμού γραμμένη 17 χρόνια νωρίτερα είναι θεμελιώδης πηγή του «Μονοδιάστατου Άνθρώπου». Έκείνο πού ξεχωρίζει στο έργο του Μαρκούζε είναι ή συνεκτική δουλειά του συγγραφέα, ο ολοκληρωτικός (όχι συστηματικός) χαρακτήρας του διβλίου, σέ αντίθεση με τη σταθερή έπιμονή των Χορχάμερ και Άντόρνο στο άποσπασματικό ύφος. Άκόμη, ο «Μονοδιάστατος Άνθρωπος», περιέχει κατά τη γνώμη μου εκείνα άκριβώς τά θέματα – και μόνο αυτά – για τά όποια σήμερα μπορούμε νά ύποστηρίξουμε ότι άποτελούν την κύρια προσφορά του έργου της Σχολής της Φραγκφούρτης.

Ο «Μονοδιάστατος Άνθρωπος», έργο του 1964, προύποθέτει (άλλά και ως ένα βαθμό περιέχει) τό πρηγούμενο σημαντικό έργο του Μαρκούζε, τό «Έρωσ και Πολιτισμός», πού γράφτηκε 9 χρόνια νωρίτερα.

Υπογραμμίσουμε παραπάνω την άδυναμία σύνδεσης της Κριτικής Θεωρίας με τη ριζική πράξη. Άπ' τή στιγμή πού στή σύγχρονη κοι-

ωνία ή οικονομική διάσταση, δέν επιδρά πιά σάν έκρηκτική δύναμη, ή κριτική της κοινωνίας πρέπει νά μειωτοπίσει τη δραστικότητα της άπ' τό πεδίο της πολιτικής οικονομίας στο πεδίο της ψυχολογίας. Αυτό άκριβώς κάνει ο Μαρκούζε στο «Έρωσ και Πολιτισμός». Η άλλαγή της σφαίρας αναφοράς είναι τό λογικό πόρισμα από μιά κριτική όπου ή κοινωνία δέν θεωρείται πρωταρχικά σάν ύστερος καπιταλισμός, αλλά σάν τεχνολογική όρθολογικότητα (όπως στην Διαλεκτική του Διαφωτισμού). Ο Μαρκούζε άνατρέπει στα ώριμα έργα του Φρόντ. Διαβάσει τό Φρόντ μ' ένα τρόπο, πού έχει προκαλέσει πάρα πολλές αντιδράσεις.

Για τό Φρόντ, όπως τόν διαβάσει ο Μαρκούζε, ή ιστορία του πολιτισμού είναι ή ιστορία της άπώθησης των ένστίκτων. Οί άνθρωποι μαθαίνουν νά έγκαταλείπουν τις άμεσες και άντικοινωνικές ήδονές και νά τις ύποτάσουν στις κοινωνικά χρήσιμες δραστηριότητες. Είναι τό πέρασμα από την αρχή της ήδονής στην αρχή της πραγματικότητας. Ο Μαρκούζε πιστεύει ότι οι καταπιέσεις πηγάζουν άπ' τις ειδικές συνθήκες, πού είχάν ως τώρα επικρατήσει στην εξέλιξη του πολιτισμού. Η καταπιεστική όργάνωση της ένστικτικής ζωής, όφείλεται σέ παράγοντες πού δέν πηγάζουν άπ' τή ένδογενή φύση των ένστίκτων, αλλά από ειδικές συνθήκες ιστορι-

35. Θά ήταν ενδιαφέρον νά έξεταστεί γιατί τό συγγραφικό έργο του Μαρκούζε είχε τόση άπήχηση, σέ αντίθεση με τό έργο των Χορχάμερ και Άντόρνο, τή στιγμή πού σέ μεγάλο ποσοστό διαπραγματεύονται με κοινό τρόπο ίδια θέματα.

Πρώτες παρατηρήσεις πού θά μπορούσαν νά γίνουν είναι ότι τά έργα του Μαρκούζε γράφονται στα άγγλικά ενώ των Χορχάμερ και Άντόρνο στα γερμανικά. Η γλώσσα του Μαρκούζε είναι λιγότερο φιλοσοφική από των Χ. και Α. Άλλά τό κυριότερο, τό έργο των Χ. και Α. είναι πρόωρο σέ σχέση με την εποχή τους. Άντίθετα ή δημοσιότητα της σκέψης του Μαρκούζε όρσει άμεση άντανάκλαση στα κινήματα της Νέας Άριστερας στην Εύρώπη και στην Άμερική.

36. Μ. Jay δ.π. σελ. 290.

37. Η Διαλεκτική του Διαφωτισμού, δ.π. σελ. 44.

38. Δές Ε. Φρόμ, Η κρίση της Ψυχάνάλυσης, Άθήνα, Μπουκουμάνης 1976. Υπάρχει όλόκληρη φιλολογία διαμάχης Φρόμ – Μαρκούζε για τη θεωρία της ψυχάνάλυσης.

κῆς φύσης. Ἐπομένως ἡ «ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας» δὲν εἶναι καθολικὴ.³⁹

Γιὰ τὸν Μαρκούζε ἡ ἔννοια τῆς «καταπίεσης τῶν ἐνστικτῶν» παίξει παρόμοιο ρόλο μὲ τὴν ἔννοια τῆς «οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης». Στὴ βιομηχανικὴ κοινωνία ἐπικρατεῖ ἡ «ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης» πού εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἔκφραση τῆς «ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας» στὴν ἐποχὴ μας. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῆς ἡ κοινωνία διαμορφώνεται σὲ στρώματα ἀνάλογα μὲ τὶς συναγωνιστικὲς οἰκονομικὲς ἀποδόσεις τῶν μελῶν τῆς.⁴⁰

Ἡ ἀτομικὴ ἐπιδίωξη πού κατευθύνεται στὴν ἡδονή, χειραγωγεῖται καὶ ματαιώνεται γιατί οἱ ἐπιτρεπόμενες μορφές ἱκανοποίησης καθιστοῦν μηχανικοὺς τοὺς αὐθόρμητους ἐρεθισμοὺς τῶν ἀτόμων. Ἡ καταπίεση συντελεῖται χάρις σὲ δραστηριότητες κοινωνικῆς τεχνικῆς – κυρίως ἡ ἐκπαίδευση, ἡ μαζικὴ ἐπικοινωνία κ.λ.π.

Ὁ Μαρκούζε ἀντιπαραθέτει οὐτοπικὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς στὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης. Φαίνεται νὰ πιστεύει ὅτι ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐνστικτῶν θὰ φέρει τὴν ἀνατροπὴν οὐλοκλήρης τῆς καταπιεστικῆς κοινωνίας. Ἡ σημερινὴ ἐπανάσταση πρέπει νὰ εἶναι ὀλοκληρωτικὴ, δηλαδή κοινωνικὴ καὶ ψυχικὴ. Ὡστόσο ἡ ὀπτικὴ τοῦ «Ἔρωτος καὶ Πολιτισμοῦ» εἶναι ἀρκετὰ αἰσιόδοξη. Ὁ Μαρκούζε πιστεύει ὅτι ἀφοῦ ἡ «ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης» θεμελιώθηκε πᾶν στὴν εἰδικὴ κοινότητα τῆς σπανιότητας, τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ μόχθου, τότε τὰ ἐπιτεύγματα τῆς σύγχρονης προηγμένης τεχνολογίας θὰ δώσουν τὴ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο νὰ ἀντιστρέψει τὴν κατεύθυνση, νὰ σπάσει τὴ μοιραία ἔνωση τῆς παραγωγικότητας καὶ τῆς καταστροφῆς, ἐλευθερίας καὶ ἀπώθησης – μ' ἄλλα λόγια νὰ μάθει τὴ χαρούμενη τέχνη (Gaya scientia) τοῦ πῶς νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν κοινωνικὸ πλοῦτο γιὰ ἕνα κόσμον σύμφωνα μὲ τὰ ἐνστικτὰ τῆς ζωῆς.⁴¹ Βλέπει δηλαδή στὴ σύγχρονη κοινωνία ἕνα διπλὸ ἀναγωνιστικὸ ρόλο, τὸ ρόλο τῆς κυριαρχίας καὶ τὸ ρόλο τῆς ἀπελευθέρωσης. Ἡ βασικὴ αὐτὴ διαλεκτικὴ τῆς τεχνολογίας ὡς κυριαρχία καὶ ἀπελευθέρωση, εἶναι βασικὸ μοτίβο σ' ὅλα τὰ ὄργανα ἐργα τοῦ Μαρκούζε. Στὸ «Μονοδιάστατο Ἄνθρωπον» πραγματοποιεῖται

ταί ἕνα φιλόδοξο ἔργο θεώρησης καὶ κριτικῆς τῆς σύγχρονης βιομηχανικῆς κοινωνίας, τῆς πνευματικῆς παράδοσης, τῆς πραγματικότητας αὐτῆς τῆς κοινωνίας καὶ τῶν δυνατοτήτων θετικῆς διεξόδου ἀπ' αὐτήν.⁴²

Ἡ βασικὴ διαπίστωση ἀπ' τὴν ὁποία ξεκινᾷ ὁ Μαρκούζε εἶναι ὅτι στὶς σύγχρονες προηγμένες κοινωνίες, ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ ἐπιστῆμη δὲν εἶναι μόνο παραγωγικὲς δυνάμεις πού ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ἐξασφαλίζουν, ἱκανοποιῶν τῶν ἀναγκῶν ἀλλὰ καὶ μορφές ἰδεολογίας, πού νομιμοποιοῦν τὴν κυριαρχία πᾶν στὸν ἄνθρωπον.⁴³ Στὴν τελευταία φάση ἐξέλιξης συντελεῖται μιὰ ποιοτικὴ ἀλλαγὴ. Ἡ γραφειοκρατία καὶ ἡ τεχνικὴ ἀπαλλάχτηκαν ἀπὸ τὴν καθοδήγηση τῶν ἰδιαίτερων συμφερόντων (ταξικῶν) καὶ ἔγιναν οἱ ἴδιες ἡ ἀνώτερη ἱεραρχικὰ βαθμίδα κυριαρχίας. Ὁ ἀφηρημένος ὀλοκληρωτικὸς ἔλεγχος, τὸ τεχνολογικὸ καθεστῶς πού κυριαρχεῖ, δὲν ἔχει διαφάνεια ἀπέναντι στὶς ταξικὲς συγκρούσεις καὶ τὰ ταξικὰ συμφέροντα, γιατί οἱ παραδοσιακά, κατὰ τὴν ὀρθόδοξη μαρξιστικὴ θεωρία, ἀντιτιθέμενες τάξεις, εἶναι ἀπόλυτα ἐνσωματωμένες στὸ σύστημα καὶ ἱκανοποιημένες ἀπ' αὐτό.⁴⁴

Ὁ Μαρκούζε καταγίνεται μὲ τὴν περιγραφή τοῦ νέου τρόπου ἔλεγχου τῶν συνειδήσεων στὴ σύγχρονη κοινωνία, μέσα ἀπ' τοὺς θεσμοὺς τοῦ κράτους, τὰ μέσα ἐνημέρωσης, τὸ μάρκετινγκ καὶ τὴ βιομηχανικὴ κοινότητα εἶναι συνάμα ἕνα πολιτικὸ σύνολο, τὸ τελευταῖο στάδιο ἐξέλιξης ἑνὸς ἱστορικοῦ σχεδίου. «Στὸ βαθμὸ πού τὸ σχέδιο ἀναπτύσσεται, διαμορφώνει τὸ σύνολο τοῦ λόγου καὶ τῆς δράσης, τὸ σύνολο τῆς κοινότητας στὸ ὕλικό καὶ πνευματικὸ πεδίο. Μέσα ἀπὸ τὴν τεχνολογία, ἡ μόρφωση, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ οἰκονομία ἀνακατεύονται σ' ἕνα πανταχοῦ παρόν σύστημα πού καταβροχθίζει καὶ ἀπῶθει κάθε ἀντίρρηση τῆς. Ὁ τεχνολογικὸς ὀρθολογισμὸς ἔγινε ὀρθολογισμὸς πολιτικός».⁴⁵

Ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς παράγει, εἶναι ἀποτελεσματικὸς, εἶναι ἱκανὸς νὰ αὐξάνει καὶ νὰ γενικεύει τὴν ἄνεση, νὰ κάνει τὸ περιττὸ ἐπιθυμητό, νὰ παρουσιάζει τὴν καταστροφικότητα σάν φυσιολογικὴ. Ὁ μηχανισμὸς πού συνδέει τὸ ἄτομον μὲ τὴν κοινωνία ἄλλαξε. Ὁ κοινω-

νικὸς ἔλεγχος ἔχει τόσο προχωρήσει πού δὲν πρέπει νὰ προκαλεῖ ἐκπληξὴ ὅτι οἱ δυνάμεις ἀντίστασης τοῦ ἀτόμου ἔχουν ὑποστῆ ὀλοκληρωτικὴ κάμψη. Ἡ ἀντίδραση στὸν κομφορμισμὸ καὶ στὸ σύστημα θεωρεῖται ἔνδειξη νεύρωσης καὶ ἀντικοινωνικῆς συμπεριφορᾶς. Ὁ ὀρθολογισμὸς, ἐπομένως, τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας εἶναι βαθύτατα ὀρθολογικός, σύμφωνα μὲ τὸ Μαρκούζε.

Τὰ σημεῖα πού ἔχουν προκαλέσει περισσότερη συζήτηση καὶ κριτικὴ στὸν «Μονοδιάστατο Ἄνθρωπον», τὰ πιὸ ἀμφισβητούμενα ἀλλὰ καὶ τὰ πιὸ πρωτότυπα εἶναι α) ἡ θεώρηση τῆς ἐπιστημονικῆς ὀρθολογικότητας καὶ β) οἱ προοπτικὲς τῆς ἀλλαγῆς.

1. Ὁ Μαρκούζε πιστεύει ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἐπιστημονικὴ ὀρθολογικότητα ἔγινε ἀξίωμα ὀργάνωσης τῆς κυριαρχίας. Τὸ θέμα αὐτὸ παρέμεινε στὸν Χορκχάμερ καὶ τὸν Ἄντορνο, ἐδῶ ὅμως ἀντιμετωπίζεται πολὺ πιὸ ἐκτεταμένα καὶ συστηματικὰ. Ποιὰ ὅμως εἶναι ἡ ἀντίληψή του γιὰ τὴν ἐπιστῆμη; Ὁ Μαρκούζε ψάχνει στὰ πρῶτα στάδια θεμελίωσης τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, στὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴ διαλεκτικὴ λογικὴ τοῦ Πλάτωνα καὶ στὴν τυπικὴ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη. «Ἡ τυπικὴ σκέψη διατείνεται πῶς ἔχει καθολικὴ ἰσχύ. Μιὰ σκέψη ἀπ' ὅπου ἔχει ἀφαιρεθεῖ τὸ «ἀρνητικὸ» (...) Παραμερίζοντας αὐτὴ τὴ διάσταση παύει ἔτσι νὰ διατηρεῖ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ «εἶναι» καὶ στὸ «πρέπει νὰ εἶναι»... Ἡ σκέψη γίνεται ἀκριβὴς ἀλλὰ χωρὶς κρίσεις καταδικαστικὲς γιὰ τὴν κατεστημένη πραγματικότητα».⁴⁶ Ἡ ἐπιστῆμη μὲ τὸν καιρὸ γίνεται τεχνολογικὴ. Στὸ βαθμὸ πού στὸ κέντρο τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου μπαίνει ὁ Ἐγχειρηματισμὸς (operationalisme) καὶ ἡ ὀρθολογικότητα, ἀπλὰ στοιχεῖα ἔλεγχου, παίρνουν μορφὴ μεθοδικῆς κατασκευῆς, ὀργάνωσης, χειρισμοῦ τῆς ὕλης. Ἡ ἐπιστῆμη καὶ ἡ ὀρθολογικότητα εἶναι γιὰ τὸν Μαρκούζε a priori τεχνολογία.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐπιστῆμη ἔχει ἕναν πολὺ σχηματικὸ, ἐπιφανειακὸ χαρακτῆρα γιὰ τὸν Μαρκούζε. Λέει σ' ἕνα σημεῖο: «Ἄν συνδέβαινε μιὰ ἀλλαγὴ στὴν κατεύθυνση τῆς προόδου, πού νὰ ἔσπαζε

τό δεσμό ανάμεσα στην ορθολογικότητα της τεχνικής και στην ορθολογικότητα της εκμετάλλευσης, θά γινόταν ταυτόχρονα μία αλλαγή και στην ίδια τη δομή της επιστήμης - στο επιστημονικό σχέδιο - οι υποθέσεις της επιστήμης χωρίς να χάσουν τον ορθολογικό χαρακτήρα τους(;) θά έφταναν σε θεμελιακά διαφορετικές έννοιες της φύσης». ⁴⁷ Και άλλου «άντιθετα ή διαλεκτική σκέψη είναι και παραμένει μη επιστημονική, στο βαθμό που είναι κριτική» ⁴⁸. Βλέπουμε ένα ορισμένο ξαναγύρισμα στον υπαρχισμό, που υποδιβάξει την επιστήμη και την τεχνική, με τη γνωστή τους μορφή, σ' ένα άπλο σκιαγράφημα που μπορεί να ξεπεραστεί ιστορικά. ⁴⁹

Η κριτική λοιπόν της κριτικής ορθολογικότητας θεμελιώνεται όχι στην καπιταλιστική συνάρτηση της αξιοποίησής της, αλλά άμεσα σε μία θεώρηση του ίδιου του επιστημονικού φορμαλισμού, στον οποίο όφειλε τη γένεσή της ή τεχνολογία. Η επιστημονική ορθολογικότητα γίνεται ή ίδια στοιχείο καταστολής.

2. Τό πιό αδύνατο ίσως σημείο του «Μονοδιάστατου Άνθρώπου» είναι οι προοπτικές αλλαγής που προσπαθεί να δώσει. Οι λύσεις του Μαρκούζε καταλήγουν σε συνεχείς αντιφάσεις.

Αφ' ενός θεωρεί την τεχνολογία παράγοντα καταστολής και αλλοτρίωσης, έργαλειο που καθιστά άδιανόητη και ανεπιθύμητη κάθε αλλαγή. Σ' άλλο σημείο όμως βλέπει, σε μία τελεολογική οπτική της επανάστασης, σαν νομοτελειακό αποτέλεσμα της υπερβολικά ανεπτυγμένης τεχνολογικής βάσης της κοινωνίας. Η αυτοματοποίηση θά δημιουργήσει τέτοια δομικά προβλήματα, που είναι αδύνατο να τά λύσει ο οργανωμένος καπιταλισμός. Την ίδια στιγμή ωστόσο δηλώνει ότι η επανάσταση είναι ή ολοκληρωτική, ψυχοκοινωνική διαδικασία που μπορεί να είναι έργο μόνο χειραφετημένων ανθρώπων, τονίζοντας τη σπουδαιότητα της «υποκειμενικής άρνησης». Ο φαύλος κύκλος στον οποίο καταλήγει είναι προφανής. Αφού ή τεχνική και ή επιστήμη, με τη σημερινή της μορφή, είναι ιστορικά προϊόντα, προκύπτει τό πρόβλημα μίας ριζικά νέας επαναστατικής τεχνικής και επιστήμης. Τό σχέδιο της αντικατάστασης παραμένει

άσαφές. Τό νέο σχέδιο (τό ονομάζει υπερβατικό) της νέας τεχνολογίας θά πρέπει, σύμφωνα με τό Μαρκούζε, α) να διατηρεί και να βελτιώνει τά παραγωγικά έπιτεύγματα του πολιτισμού, β) να δίνει στην κατεστημένη ολότητα τίς πραγματικές θεμελιακές της τάσεις και σκέψεις και γ) να τείνει στην επίτευξη της ειρήνευσης του ανθρώπου αναπτύσσοντας τίς ανθρώπινες ιδιότητες και ανάγκες. ⁵⁰

Τό «σχέδιο» αυτό φανερώνει θεμελιώδεις αδυναμίες στη θεώρηση της διεξόδου. Η διατήρηση και ή βελτίωση ιδίως της δεδομένης παραγωγικότητας φαίνεται να προϋποθέτουν αυστηρό διακανονισμό της πείρας της επιστημονικής θεώρησής της, διακανονισμό που είναι φυσικό, σύμφωνα με τό Μαρκούζε, να συνδέεται με τον κατασταλτικό χαρακτήρα της τυπικής ορθολογικότητας.

Σημαντικό πρόβλημα είναι ο εντοπισμός του επναστατικού υποκειμένου που θά πραγματοποιήσει ή θά πυροδοτήσει την αλλαγή. Είδαμε ότι ο Μαρκούζε θεωρεί τη βιομηχανική εργατική τάξη ανίκανη για ένα τέτοιο έργο. Πιστεύει ότι δέν υπάρχουν πιά άπελευθερωτικές δυνάμεις στο έσωτερικό της κατεστημένης κοινωνίας. Επίσης είναι άπατηλό να θεωρηθούν οι σημερινές σοσιαλιστικές κοινωνίες σαν περίπτωση άπελευθέρωσης από τά έξω. «Τό σχέδιο της βιομηχανικής κοινωνίας του Μαρκούζε συμπεριλαμβάνει την παραδοχή

39. Paul Comerton δ. π. σελ. 29.

40. X. Μαρκούζε: Έρωσ και Πολιτισμός, Κάλδος, Άθήνα 1970, σελ. 53.

41. X. Μαρκούζε, τό ίδιο.

42. Η καλύτερη κατά τη γνώμη μου σύντομη έκθεση και κριτική του «Μονοδιάστατου Άνθρώπου» είναι του Γκ. Όφφε: «Τεχνική και Μονοδιάσταση» στο «Κριτική της Φιλοσοφίας του Μαρκούζε», Φραγκφούρτη 1968. Έλληνική μετάφραση, Πέλλα, Άθήνα, 1972.

43. Χάμπερμας (1968).

44. X. Μαρκούζε, «Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος», έκδ. Παπαζήση, Άθήνα, 1971, σελ. 62.

45. X. Μαρκούζε δ. π. σελ. 29.

46. X. Μαρκούζε δ. π. σελ. 151-152.

47. X. Μαρκούζε δ. π. σελ. 174.

48. X. Μαρκούζε δ. π. σελ. 152.

49. Δές Γ. Χάμπερμας, Εισαγωγή στο «Κριτική της Φιλοσοφίας» του Μαρκούζε, Άθήνα 1972, σελ. 11.

50. X. Μαρκούζε, Μονοδιάστατος Άνθρωπος, δ. π. σελ. 222.

της άποψης για μία - τουλάχιστον λανθάνουσα - σύγκλιση των συστημάτων Άνατολής και Δύσης⁵¹. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την παράλληλη ανάπτυξη της τεχνολογίας, αλλά και τό καθεστώς του στρατιωτικού και πολιτικού ανταγωνισμού στό πλαίσιο της ειρηνικής συνύπαρξης. Η πάλη για την αλλαγή δέν μπορεί να πάρει πιά τίς παραδοσιακές μορφές. Στην τελευταία σελίδα του βιβλίου, άφου εξέαντλησε τίς δυνατές διεξόδους ό Μαρκούζε γράφει: «όμως κάτω άπ' τίς συντηρητικές λαϊκές τάξεις ύπάρχει τό ύπόστρομα των παριών και των "outsiders"», των άλλων φυλών, των άλλων χρωμάτων, των κνηνημένων, των άνέργων. Βρίσκονται έξω άπ' την δημοκρατική διαδικασία. Η ζωή τους εκφράζει την άμεσότερη και τή γνησιότερη ανάγκη να μπει τέραμα στίς άπαράδεκτες συνθήκες και στούς άπαράδεκτους θεσμούς.

Η αντίθεσή τους είναι επαναστατική ακόμα και άν ή συνείδησή τους δέν είναι. Η αντίστασή τους χτυπά τό σύστημα άπ' έξω, και γι' αυτό τό σύστημα δέν μπορεί να τούς άφομοιώσει. Είναι μία στοιχειακή δύναμη πού παραδιάζει τούς κανόνες του παιχνιδιού και, δρώντας έτσι, δείχνει ότι πρόκειται για ένα κίβδηλο παιχνίδι. «Τίποτα δέ δεβαιώνει ότι αυτή ή εξέγερση μπορεί να όδηγήσει σε κάποιο θετικό αποτέλεσμα...». Παρ' όλα αυτά ύπάρχουν πιθανότητες να συναντηθούν ξανά, στή διάρκεια αυτής της περιόδου, τά ιστορικά άκρα: δηλ. ή πίο εξέλιγμένη ανθρώπινη συνείδηση και ή πίο άγρια εκμεταλλευμένη ανθρώπινη δύναμη⁵².

Η τελευταία αυτή έπισήμανση δέ μπορεί βέβαια να θεωρηθεί ότι εκπληρώνει τούς όρους για μία ρεαλιστική διεξόδο. Είναι ώστόσο τό σημείο πού έγινε πίο γνωστό άπό όλο τό έργο του Μαρκούζε. Τό σημείο για τό όποιο θεωρήθηκε προφήτης της νέας άριστερας και της εξέγερσης.

Η πίο διαδεδομένη κριτική πού έχει γίνει στό Μαρκούζε άπό μαρξιστική σκοπία, άφορά τόν αντιεπιστημονισμό του, τήν αντικατάσταση των ύλιστικών έννοιών με ύπερβατικές θεωρήσεις, μία επιστροφή στόν ιρρασιοναλισμό. Η θεώρηση της σύγχρονης κοινωνίας,

όχι ως πεδίο σύγκρουσης αντιτιθεμένων συμφερόντων, αλλά ως ένιαίο όλο, έχει αναγκαία συνέπεια τήν εξήγηση των αντικειμενικών άποφάσεων της κοινωνίας μέσα άπό τό πρίσμα όρθολογικότητα - λανθάνουσες ανθρώπινες άνάγκες. Μ' αυτό τόν τρόπο γενικεύει τόσο πολύ τή θεώρηση των συγκεκριμένων προβλημάτων πού είναι αναγκασμένος να κρατά μία άσταθή ίσοροπία άνάμεσα στην εύκολη και στην δύσκολη αλλαγή, τήν πολύ κοντινή και τήν ιδιαίτερα μακρινή. Η σημερινή ιστορία δέν είναι βέβαια ιστορία του παραδοσιακού ταξικού άγώνα, παραμένει ώστόσο θεμελιώδης κατάκτηση τό να ξεκινά ή έρμηνεία για τή σταθε-

ρότητα ή τό έτοιμόροπο του βιομηχανικού συστήματος άπό κοινωνικά έρμηνευόμενα αντικρουόμενα συμφέροντα τάξεων και στρωμάτων. Η σημερινή μορφή του ταξικού άγώνα δέν είναι δυνατό να αντικατασταθεί άπό άνθρωπολογικές κατηγορίες.

Παρά τίς πολλές και ουσιαστικές κριτικές, πού μπορούν να της γίνουν, ή σκέψη του Μαρκούζε έχει σαν βασικότερο θετικό συστατικό τό ότι είναι ζωντανή, προκλητική και πρωτότυπη. Ίσως να μην ύπάρχει δεύτερο παράδειγμα στην ιστορία της σύγχρονης σκέψης πού ένα τόσο «δύσκολο» έργο να έπηρέασε και να άντικρουστήκε μέ τόση ταχύτητα και σε τόση έκταση.

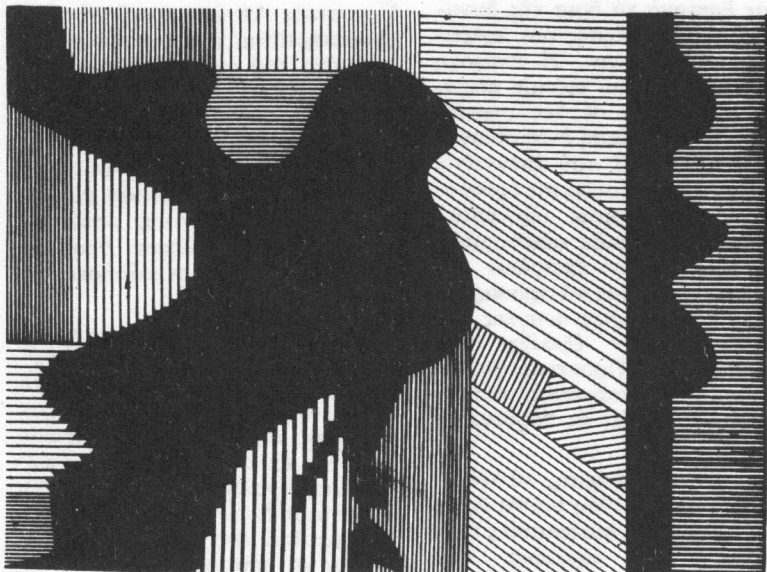
4η Περίοδος: Τό παρόν της σχολής της Φραγκφούρτης- Jürgen Habermas

Η περίοδος μετά τό 1949 είναι περίοδος πού ή Σχολή της Φραγκφούρτης άναγνωρίζεται και στή Γερμανία. Μέχρι και τή δεκαετία του '60, κυρίαρχη μορφή του Ίνστιτούτου είναι ό Άντόρνο ενώ ό Χορκχάμερ, μετά τά πρώτα χρόνια, παίρνει σιγά σιγά τό δρόμο της παραίτησης άπό πρωτότυπη συνθετική εργασία, στρεφόμενος προς τό τέλος της ζωής του στόν συντηρητισμό και τόν ιρρασιοναλισμό. Ο Άντόρνο αντίθετα (Διευθυντής του Ίνστιτούτου άπ' τό 1958 ως τό 1969) ύπερασπίζεται τήν Κριτική Θεωρία, εξέλισει τά θέματά της και έξασκει μία ισχυρή επίδραση κυρίως πάνω στή φοιτητική πρωτοπορία.

Η Κριτική Θεωρία, στή ώρμα γραφτά του Άντόρνο (Minima Moralia και Άρνητική Διαλεκτική), παίρνει ξεκάθαρα άρνητικό χαρακτήρα. Τά γραφτά του συχνά γίνονται σαρκαστικά και σατιρικά, έντελώς άποσπασματικά στή μορφή· αλλάζει ακόμα και ή γλώσσα τους. Βάση του έργου του Άντόρνο γίνεται ή κριτική της ιδεολογίας και της κουλτούρας. Η σύγχρονη κοινωνία περιγράφεται έντελώς άρνητικά. Θεωρείται ότι έχει φτάσει σ' ένα τέλειο βαθμό κλεισίματος όπου ένσωματώνονται τά πάντα. Τίποτα πού προέρχεται άπό τούς κύκλους αυτής της κοινωνίας δέν μπορεί να τήν ξεπερά-

σει. Ακόμη και άν ξεκινήσει ή κριτική άπό μία όπτική έντελώς έξωτερική σε σχέση με τόν κατεστημένο κόσμο, θά είναι πάλι ύποχρεωμένη να χρησιμοποιήσει διανοητικά έργαλεια έμπλουτισμένα άπ' αυτόν τόν κόσμο. Έτσι, οι σκοποί της εκφυλίζονται. Ο Άντόρνο χρησιμοποιεί τήν εικόνα του Βαρώνου Μυνχάουζεν, πού προσπαθούσε να κρατηθεί στό κενό τραβώντας ό ίδιος τά μαλλιά του. Γράφει άλλου: «δέν ύπάρχει άληθινή ζωή μέσα στην κίβδηλη».⁵³

Ο Άντόρνο δέν βλέπει δυνατότητες διεξόδου άπ' τή σημερινή κατάσταση. Η Θεωρία και ή Πρακτική, στό σύγχρονο κόσμο, είναι καταδικασμένες, σε μία σχέση πολωτική. Η θεωρία, ως κριτική και άρνητική διαλεκτική, είναι για τόν έαυτό της ή ίδια της ή πρακτική, ενώ άπ' τήν άλλη μεριά ή πρακτική θά πρέπει να μένει χωρίς θεωρία. Μόνο στό πεδίο της τέχνης, όπου δεβαιώνονται οι πραγματικές ανθρώπινες παραγωγικές δυνάμεις, ή πρακτική επανακτά τά δικαιώματά της. Η άρνητική διαλεκτική του Άντόρνο, παραπέμπει στην αιώνια αντίθεση ανθρώπου και φύσης, μύθου και λόγου. Κι αυτός βρίσκει στό θεμέλιο του όρθολογισμού τά σπέρματα της κυριαρχίας. Στο έργο του ή άρνηση θά γίνει ή εξέγερση της άτομικής συνείδησης ενάντια στην καταπίεση. Η πραγματικό-

τητα δέν περιέχει μέσα της καμιά ύλική κίνηση άπελευθέρωσης. Έπομένως ή άρνηση είναι άρνηση τής «άρνητικότητας του ύπαρκτου» - «καταστροφική» κίνηση, πού φανερώνει τήν κενότητα τής άλλοτριωμένης πραγματικότητας.

Βλέπουμε ότι ή διαλεκτική του Άντόρνο μετατρέπεται σε διαλεκτική τής άκινήσις. Η Κριτική Θεωρία θά φτάσει στά όρια τής ολοκληρωτικής απομάκρυνσής της άπ' τήν επαναστατική πράξη πού άρχικά επαγγελόταν, τής άρνησης γιά τή θεώρηση των κοινωνικών δυνατοτήτων του σήμερα. Άποδίδοντας όλα τά προβλήματα του παρόντος στή σχέση άνθρωπος-φύση, κάνει πιά άφαίρεση τής πραγματικότητας. Είναι ή κατάληξη μιάς πορείας, πορείας συνεχούς στήν ιδιαιτερότητά της.

Η νέα γενιά ώστόσο τής Σχολής τής Φραγκφούρτης, δέ φαίνεται νά συμμερίζεται ούτε τήν άπαισιοδοξία, ούτε τόν Ιρρασιοναλισμό των ίδρυτών του Ίνστιτούτου. Τά τελευταία χρόνια παρατηρείται μιά προσέγγιση σε μαρξιστικές κυρίως έννοιες και μεθοδολογικά εργαλεία πού είχαν εγκαταλειφθεί. Αυτό μπορεί νά τό διαπιστώσει κανείς βλέποντας γιά παράδειγμα τό συλλογικό τόμο πού τυπώθηκε με επίμελεια του Χάμπερμας - άφιέρωμα στά 70 χρόνια του Μαρκούζε, τό 1968 στή Φραγκφούρτη.⁵⁴

Ο Μαρκούζε κατακρίνεται διότι στό έργο του ύπάρχει έγκατάλειψη τής επαναστατικής προοπτικής σάν ένδογενές στοιχείο τής Κριτικής Θεωρίας (Όφφε), άναθέρωση τής φροϋδικής θεωρίας (Μπέρν και Ράιχε), ή επιβίωση ύπαρξιστικών και φαινομενολογικών έπιρροών στή θεώρηση τής κοινωνίας (Α. Schmidt). Ο Σμίντ, διευθυντής του Ίνστιτούτου άπό τό 1969, επανεξετάζει τήν έννοια τής φύσης στό έργο του Μάρξ, άναθεωρεί τήν διαδεδομένη στά τελευταία έργα τής «Σχολής» αντίληψη γιά μιά μαρξιστική θέαση του Μάρξ, καταγγέλοντας τόν άνορθολογισμό και τή μαζική άποκρουσολογία πού βρίσκεται στή βάση τής σκέψης του Έρνστ Μπλόκ⁵⁵ (έμμεσα και του Μαρκούζε).

Τό σύνολο των εργασιών των νεότερων μελών του Ίνστιτούτου δέν είναι δυνατό νά έξεταστεί εδώ, και γιati βρίσκεται σε έξέλιξη και γιati τά περισσότερα έργα είναι άμετάφραστα και άγνωστα στό μη γερμανόφωνο άναγνωστικό κοινό. Έξάιρεση άποτελεί ο Γιούργκεν Χάμπερμας, πού μολονότι τά κύρια έργα του χρονολογούνται μετά τό '65, έχει γίνει ήδη πλατύτερα γνωστός. Ο Χάμπερμας θεωρείται ως ο κυριότερος συνεχιστής του έργου τής Σχολής τής Φραγκφούρτης και βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με τό έργο των Χορκχάμερ, Άντόρνο και Μαρκούζε. Ο Χάμπερμας άγνωρίζει τήν προσφορά του Μαρκούζε και συνάμα κατακρίνει τίς άσυνέπειές του. Στή βασική ιδέα του Μαρκούζε ότι ή έπιστήμη είναι έν δύναμει κυριαρχία, διακρίνει επιβίωση του Χούσερλ και του Χάιντεγκερ. Στή νεορομαντική ιδέα γιά μιά «νέα έπιστήμη» σε σχέση με μιά ύπόσχεση «ανάστασης τής έκπρωτης φύσης» δλέπει τήν επίδραση του έβραϊκού και προτεσταντικού μυστικισμού. «Είναι ένα θέμα πού έχει μπει στή φιλοσοφία του Σέλλινγκ, πού επανεμφανίζεται

51. Γκ. Όφφε, δ. π. σελ. 61. Δές Χ. Μαρκούζε, *Ο Σοβιετικός Μαρξισμός*, Καστανιώτη, Άθήνα 1976.

52. Χ. Μαρκούζε, *Μονοδιάστατος Άνθρωπος*, δ. π. σελ. 254-255.

53. Άντόρνο, *Minima Moralia* Φραγκφούρτη, 1951.

54. «Γερμανοί Φιλόσοφοι κριτικάρουν τό Μαρκούζε», Πέλλα, Άθήνα, 1972.

55. ΑΙ. Schmidt: «Η έννοια τής φύσης στό Μάρξ», Φραγκφούρτη, 1962.

στά χειρόγραφα του 44 του Μάρξ και τις μέρες μας αποτελεί τή βασική ιδέα της φιλοσοφίας του Μπλόκ και ακόμη κατευθύνει τις πιο κρυφές ελπίδες του Μπένγιαμιν, του Χορκχάμερ και του Άντόρνο». ⁵⁶ Ο Χάμπερμας εξετάζει εκτεταμένα το θέμα του ορθολογισμού, όπως το θεώρησε ο Μάξ Βέμπερ. Δέ μένει ικανοποιημένος απ' τήν όπτική της Σχολής σ' αυτό τό βασικό θέμα και εισάγει μερικές νέες διακρίσεις. Θεμελιώδης είναι ή διάκριση εργασίας και άλληλεπίδρασης. ⁵⁷

Μέ τόν όρο εργασία ή ορθολογιστική δραστηριότητα σέ σχέση μ' ένα σκοπό, έννοεί τήν εργαλειακή δραστηριότητα, μιά ορθολογική έκλογή. Η εργαλειακή δραστηριότητα ύπακούει σέ τεχνικούς κανόνες πού θεμελιώνονται σέ μιά εμπειρική γνώση. Μέ τόν όρο άλληλεπίδραση ή επικοινωνιακή δραστηριότητα έννοεί τήν, μέσα από σύμβολα, επικοινωνία. Συνίσταται σέ αύστηρες νόμους, πού καθορίζουν άμοιβαίες συμπεριφορές και πού πρέπει άπαραίτητα νά άναγνωρίζονται και νά κατανοούνται άπό δύο ή περισσότερα δρώντα ύποκειμένα.

Η ισχύς τών τεχνικών κανόνων έξαρτάται άπό τήν ισχύ τών εμπειρικών ή άναλυτικών άληθών προτάσεων, ένώ ή ισχύς τών κοινωνικών κανόνων είναι θεμελιωμένη πάνω στή μοναδική διύποκειμενικότητα της κατανόησης τών προθέσεων και της ύποχρεωτικής συμμόρφωσης όλων.

Πάνω στή βάση αυτών τών δύο τύπων δραστηριότητας, διακρίνει κοινωνίες όπου επικρατεί ή εργαλειακή ή ή επικοινωνιακή δραστηριότητα. Τό θεσμικό πλαίσιο μιάς κοινωνίας συνίσταται σ' ένα σύνολο κανόνων πού καθοδηγούν τς ανθρώπινες άλληλεπιδράσεις. Άλλά ύπάρχουν ύποσυστήματα, όπως τό οικονομικό ή τό κρατικό, όπου άκριβώς κυριαρχεί ή εργασία.

Στίς παραδοσιακές κοινωνίες, οι πολιτιστικές παραδόσεις προσφέρουν μιά νομιμοποίηση στα ύποσυστήματα της εργαλειακής δραστηριότητας, (οί μύθοι, ή θρησκεία είναι ιδεολογίες πού καλύπτουν τς πραγματικές σχέσεις κυριαρχίας). Τό πέρασμα στους σύγχρονους πολιτισμούς γίνεται άκριβώς, όταν ή ανάπτυξη τών ύποσυστημάτων ερ-

γασίας ξεπερνά τά όρια της δυνατότητας νομιμοποίησης τών πολιτιστικών παραδόσεων. Η ύπεροχή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής συνίσταται σέ δύο σημεία: α) Στην κινητοποίηση ενός οικονομικού μηχανισμού πού έκτελεί συνεχώς τά ύποσυστήματα ορθολογικής δραστηριότητας (εργασίας) 2) στην έξέλιξη μιάς οικονομικής νομιμοποίησης πού επιτρέπει στό σύστημα κυριαρχίας νά προσαρμόζεται στις καινούριες άνάγκες ορθολογικότητας έν έξέλιξη τών ύποσυστημάτων. Πρόκειται για τή διαδικασία προσρμογής πού ο Μάξ Βέμπερ όρίζει ως "ορθολογικοποίηση" ⁵⁸.

Κατά τόν Χάμπερμας, τό τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα αρχίζουν δύο όριακές διαδικασίες α) ή παρέμβαση του κράτους, πού προσπαθεί νά διασφαλίσει τή σταθερότητα του συστήματος και β) ή άλληλεξάρτηση της έρευνας και της τεχνικής, πού μετατρέπει τήν επιστήμη στην πιο σημαντική παραγωγική δύναμη. Τό γεγονός αυτό άλλάζει τήν κλασική σχέση εργασίας - άλληλεπίδρασης, θεσμών - ύποσυστημάτων εργασίας, σέ σχέση μέ τό φιλελεύθερο καπιταλισμό. Ο Χάμπερμας πιστεύει ότι τό κλειδί για τήν άνάλυση αυτών τών μετασχηματισμών όφείλεται στό Μαρκούζε, επίσημαίνοντας ότι ή επιστήμη και ή τεχνική, μέ τή σειρά τους, λειτουργούν ως νομιμοποιήσεις της κυριαρχίας (λειτουργούν δηλαδή και ως ιδεολογία) ⁵⁹.

Ο Χάμπερμας αντικαθιστά τήν αντίθεση παραγωγικές δυνάμεις - παραγωγικές σχέσεις μέ τήν αντίθεση εργαλειακή - επικοινωνιακή δραστηριότητα. Η μιά ένδιαφέρεται για τήν κυριαρχία της φύσης (άλλά και τών ανθρώπων) ένώ ή δεύτερη μόνο για τήν επικοινωνία χωρίς τήν επιθυμία της κυριαρχίας.

Η πρακτική συνέπεια απ' τή θεωρητική αυτή κατασκευή του Χάμπερμας είναι ή προσπάθεια νά θεμελωθεί μιά πολιτική θεωρία. Είναι δυνατό νά σκεφτούμε ένα μετασχηματισμό της σύγχρονης κοινωνίας σέ μιά μορφή έλληνικής πόλεως, όπου τό ρόλο τών σκλάβων μπορεί νά παίξει ή αυτόματοποίηση. Αυτό μπορεί νά γίνει άν ή ανάπτυξη και ή έφαρμογή της επιστήμης και της τεχνικής ύποταχτούν στό δημόσιο έλεγχο. Ο Χάμπερμας ύποστηρίζει ότι ό

Πρακτικός Λόγος μπορεί νά γίνει χαρακτηριστικό μιάς κοινωνίας και όχι μόνο του άπομονωμένου άτόμου (άντίθετα μέ τό Χορκχάμερ και τόν Άντόρνο της «Διαλεκτικής του Διαφωτισμού»). Άκόμα βλέπει (σέ αντίθεση μέ τόν Μαρκούζε) τό περιεχόμενο της ούτοπίας σά δημιουργία μιάς ιδανικής κατάστασης δημοσίου διαλόγου όπου οι επικοινωνιακές διαστρεβλώσεις θά έχουν περιοριστεί ⁶⁰.

Η όπτική του Χάμπερμας προϋποθέτει μιά θεωρία της επικοινωνιακής ικανότητας. Η πραγματική "ορθολογικοποίηση" της άλληλεπίδρασης σημαίνει άπελευθέρωση άπό τς επικοινωνιακές διαστρεβλώσεις, προϋποθέτει μιά ιδανική κατάσταση όπου όλοι οι μετέχοντες θά είναι ίσοι όσον άφορά τή δυνατότητα νά μετάσχουν στον κοινωνικό διάλογο.

Ο Χάμπερμας πιστεύει ότι ή ιδέα μιάς μορφής κοινωνικής ζωής όπου ή άυτονομία και ή ύπευθυνότητα είναι δυνατές άντιστοιχεί στή δομή της ίδιας της γλώσσας. Η επικοινωνία στηρίζεται στην άδιόρατη λειτουργία γλωσσικών κατασκευών (παιχνιδιών) πού στηρίζονται σ' ένα κοινό ύπόδαθρο.

Η ικανότητα της γλώσσας νά λύσει τά παρουσιαζόμενα προβλήματα στην έξέλιξη τους, προϋποθέτει τήν άποδοχή ότι οι άνθρωποι πού τή χρησιμοποιούν βρίσκονται όλοι σέ μιά "ιδανική γλωσσική κατάσταση". Αυτή ή "ιδανική γλωσσική κατάσταση" άντιστοιχεί σέ κείνη τήν επιδιωκόμενη "ορθολογικοποίηση" της κοινωνικής πρακτικής, όπου όλοι οι μετέχοντες θά βρίσκονται σέ "ιδανική επικοινωνιακή κατάσταση".

Μ' αυτόν τόν τρόπο ο Χάμπερμας συνδέει τήν πολιτική θεωρία πού ξεκινά απ' τήν αντίθεση εργασίας-άλληλεπίδρασης, μέ τή θεωρητική συνέπεια αυτής της αντίθεσης, δηλαδή τή θεωρία της επικοινωνιακής ικανότητας.

Είναι άλήθεια ότι ή θεωρία του Χάμπερμας είναι βελτιωμένη σέ σχέση μέ τό "Μονοδιάστατο άνθρωπο", όσον άφορά τς ασυνέπειες και τά άλυτα διλήμματα του τελευταίου. Ο Χάμπερμας δίνει όρισμένα εργαλεία άνάλυσης πού είναι και θεμελιωμένα και χρήσιμα για τή μελέτη του ώριμου καπιταλισμού. Όστόσο, κατά τή γνώμη

μου, κάνει ένα θεωρητικό άλμα απ' τή διαπίστωση και τήν έκθεση προς τή λύση τών προβλημάτων. Η έκθεση τών τάσεων τής βιομηχανικής κοινωνίας και ο ισομορφισμός γλώσσας και πραγματικότητας δέν φαίνεται νά θεμελιώνουν απόλυτα τή δυνατότητα μιάς πολιτικής λύσης τών συγχρόνων προβλημάτων (Άρχαία πόλις κ.λ.π.). Η έργασία του Χάμπερμας σέ εξέλιξη ακόμα, συνδέεται μέ μιά έκτενή κριτική του θετικισμού (γνώση και συμφέρον) και προσπαθεί νά εμπλουτίσει τή Κριτική Θεωρία μέ μιά άλλη κλασική γερμανική πνευματική παράδοση, τήν παράδοση τής Έρμηνευτικής.

56. Γ. Χάμπερμας: *Τεχνική και Έπιστήμη σάν Ίδεολογία*, Gallimard Παρίσι 1973, σελ. 11.

57. Γ. Χάμπερμας, δ. π. σελ. 21.

58. Γ. Χάμπερμας, δ. π. σελ. 32.

59. Γ. Χάμπερμας, δ. π. σελ. 36-37.

60. Δές Paul Comerton δ. π. σελ. 31.

Βασική Βιβλιογραφία γιά τή Σχολή τής Φραγκφούρτης

(όπου υπάρχει έλληνική μετάφραση γράφεται ή έλληνική έκδοση. Τό ίδιο ισχύει γιά τίς άγγλικές και γαλλικές εκδόσεις σέ σχέση μέ τίς γερμανικές).

Adorno Th., Horkheimer M.: «*Dialectic of Enlightenment*», Βοστώνη, 1973.

Adorno Th., *Negative dialectics*, Λονδίνο, 1973.

Adorno Th., *Minima Moralia*, Φραγκφούρτη 1951 (όρισμένα μεταφρασμένα κομμάτια δημοσιεύονται στό «Άλλοτρίωση», Έπίκουρος, Άθήνα 1973).

Benjamin, «*Illumination*», Cape 1970.

Bloch Er, *Das Prinzip Hoffnung*, Βερολίνο 1954.

Μπραζίνσκι, «*Ιστορία του Μαρξισμού*», Άθήνα 1976.

Κολλέτι Λ., «Ο Χέγκελ, ο Μάρξ και ή Σχολή τής Φραγκφούρτης» στό «Ο Μαρξισμός σήμερα», Οδυσσεύς, Άθήνα 1973.

Comerton, P., Introduction στό *Critical Sociology: Selected Readings*, Penguin, Λονδίνο 1976.

Φρόμμ Ε., *Η κρίση τής ψυχανάλυσης*, Μπουκουμάνης, Άθήνα 1975.

Goldman, L., *Reflections sur la pensée de H. Marcuse*, στό *Marxisme et sciences humaines*, Gallimard, Παρίσι, 1970.

Χάμπερμας, *Τεχνική και Έπιστήμη σάν Ίδεολογία*, Έκδόσεις '70, 1973.

Habermas J., *Knowledge and Human Interest*, Heinemann, Λονδίνο, 1972.

Horkheimer M., *Eclipse de la Raison*, Payot, Παρίσι, 1974.

Χορκχάμπερ Μ., *Οι άπαρχές τής αστικής φιλοσοφίας τής Ιστορίας*, Κάλβος 1973.

Horkheimer, M.: «*Theorie traditionelle*

et *Theorie critique*», Gallimard, Παρίσι, 1974.

Jay M.: *L' imagination dialectique*, Payot, Παρίσι, 1977.

Κόρς, Κ. *Μαρξισμός και φιλοσοφία*, Έρασμος, Άθήνα, 1976.

Λούκατς, Γκ., *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, Οδυσσεύς, Άθήνα 1974.

Mari Intyre, *Μαρκοῦζε*, Μπουκουμάνης, Άθήνα 1975.

Μαρκοῦζε, Χ., *Μονοδιάστατος Άνθρωπος*, Παπαζήσης, Άθήνα, 1974.

Μαρκοῦζε, Χ., *Έρωσ και πολιτισμός*, Κάλβος, Άθήνα, 1970.

Μαρκοῦζε, Χ., *Ο Σοβιετικός Μαρξισμός*, Καστανιώτης, Άθήνα, 1975.

Μαρκοῦζε, Χ., *Φιλοσοφία και κριτική θεωρία*, στό «*Φιλοσοφικά Δοκίμια*», Μπουκουμάνης, Άθήνα, 1970.

Newmann, F.: *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism*, Νέα Ύόρκη, 1944.

Όφφε, Γκ.: «Τεχνική και μονοδιάσταση», στό *Κριτική τής φιλοσοφίας του Μαρκοῦζε*, Πέλλα, Άθήνα, 1972.

Schmidt, Al.: *The Concept of Nature in Marx*, New Left Books, Λονδίνο, 1971.

Vincent, J. M.: *La Theorie Critique de l'École de Frankfurt*, Παρίσι, 1976.

Wellmer, A., *Critical Theory of Society*, Νέα Ύόρκη 1971.

Πλήρης βιβλιογραφία γιά τά έργα τής Σχολής μέχρι τό 1950, υπάρχει στό βιβλίο του Μ. Jay, δ.π.

Γιά τίς νεότερες δημοσιεύσεις τών μελών τής σχολής δές στή συλλογή *Critical Sociology*, No 8.

Πλήρης βιβλιογραφία τών έργων του Μαρκοῦζε μέχρι τό 1967 βρίσκεται στό *The critical Spirit: Essays in Honor of H. Marcuse*, Boston, 1967, σ.σ. 427-433.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΟΔΥΣΣΕΑΣ

ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Έπιέν Μπαλιμπάρ, Γιά τή δικτατορία του προλεταριάτου

Γκαλβάνο Ντέλα Βόλπε, Γιά τή διαλεκτική

Άντόνιο Λαμπριόλα, Ύλιστική αντίληψη τής Ιστορίας

Έθγκνι Πασουκάνις, Μαρξισμός και Δίκαιο

Λούτσιο Κολέτι, Γιά τό νεαρό Μάρξ

Άγκνές Χέλερ, Έπανάσταση και καθημερινή ζωή

Έβαλντ Έλένκο, Τεχνοκρατία και ανθρώπινα ιδεώδη στό σοσιαλισμό.

Κάρελ Κόσικ, Η διαλεκτική του συγκριμένου

Πρέντραγκ Βρανίτοκι, Ιστορία του μαρξισμού

Κάρλ Κόρς, Κάρλ Μάρξ

Βόλφγκανγκ Άμπεντροτ, Κοινωνική Ιστορία του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος

Τζιουζέπε Φιάρι, Άντόνιο Γκράμσι, ή ζωή ενός επαναστάτη

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Λουί Άραγκόν, Οι καμπάνες τής Μπάλ

Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι, Έρωτικά γράμματα στή Λίλια Μπρίκ

Ναταλία Μπαράνσκαγια, Έπτά ήμέρες μιάς γυναίκας.

Τζών Γουαίην, Απόφοιτος μέ μέτριο βαθμό

Τσέζαρε Παβέζε, Ένα ώραίο καλοκαίρι

Μπέρτολτ Μπρέχτ, Τό ρομάντσο τής πεντάρας

Μάξ Φόν ντέρ Γκρύν, Φωτιά και αντιφέγγισμα

Μπράνιμ Στσεπάνοβιτς, Στόμα γεμάτο χύμα

Προσπέρ Μεριμέ, Χρονικό τής Βασιλείας του Καρόλου ΙΧ

Μάρκ Τουαίν, Οι περιπέτειες του Χάκλμπερυ Φίν

Γκέορκη Βελίτσκοφ, Άπλά θαύματα

Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΥ

ΜΕΓΑΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ

Ελλάδας

- 1ος ΤΟΜΟΣ Όμηρικά
2ος ΤΟΜΟΣ 2500 – 500
π.Χ.
3ος ΤΟΜΟΣ 500 – 355
π.Χ.
4ος ΤΟΜΟΣ 355 – 146
π.Χ.
5ος ΤΟΜΟΣ Μ. Άλέ-
ξανδρος και Έπίγονοι
6ος ΤΟΜΟΣ 146 π.Χ. –
300 μ.Χ.
7ος ΤΟΜΟΣ 300 – 1204
8ος ΤΟΜΟΣ 1204 –
1453
9ος ΤΟΜΟΣ 1453 –
1821
10ος ΤΟΜΟΣ 1821 –
1832
11ος ΤΟΜΟΣ 1832 –
1862
12ος ΤΟΜΟΣ 1862 –
1900
13ος ΤΟΜΟΣ 1900 –
1924

Το μεγαλύτερο σε
όγκο και
πληρότητα
ιστορικό έργο
πού κυκλοφόρησε
ως σήμερα σ' όλο
τόν κόσμο!
2500 π.Χ. - ως την
ανακήρυξη της
Δημοκρατίας.

8.100 ΣΕΛΙΔΕΣ

13 ΤΟΜΟΙ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
20ος ΑΙΩΝΑΣ
ΧΑΡ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ 13
ΤΗΛ. 3633 493

• και γραμματα ζωριζω

β) Τις διορθώσεις που έκανε ο Τάσος Μπουκουβάλας στα επτά πρώτα τυπογραφικά του βιβλίου.

γ) Ἀποδελτίωση ενός κειμένου που είχε γράψει ο Μπουκουβάλας στις φυλακές της Κεφαλλονιάς τό 1952-53 με τίτλο «Γιά τή Λευτεριά» που ἀναφέρεται στήν ἀντίσταση στή Θεσσαλία.

Ὁ ἐπιμελητής καί ἐκδότης τοῦ «Ἀντάρτικου Ἰππικού» ἀντιπαρέβαλε τό παλιό κείμενο τοῦ Μπουκουβάλα που λίγα χρόνια τό χώριζαν ἀπό τά γεγονότα (καί που φυσικό ἦταν ἡ ἀνάμνηση τῶν περιστατικῶν νά κρατιέται πιό ἐντονη), μέ τίς ἀναμνήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Μπουκουβάλα, εἴκοσι χρόνια ἀρ-

οὔτε ἡ πληρότητα τῶν συμβάντων στήν περιοχή Θεσσαλίας, οὔτε ἡ ἀνάλυση τῶν πολυσύνθετων πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν προβλημάτων τῆς ἀντίστασης. Γιατί ὁ συγγραφέας δέν φεύγει πέρα ἀπό τήν ἀμεση ἐμπειρία τοῦ ἀφηγητῆ, ἀπό ὅσα εἶδε καί ἔκανε ὁ ἴδιος καί οἱ συμπολεμιστές. Ἀπό τή μιά μεριά ὁ ἀναγνώστης ἔχει μπροστά του μιά πλούσια πηγὴ πληροφοριῶν γιά πρόσωπα καί πράγματα, καί ἀπό τήν ἄλλη, ὅπως ἡ ἀφήγηση εἶναι διανθισμένη μέ πλῆθος περιστατικά ἀπό τή σκληρὴ ἀλλὰ καί γεμάτη ἀγωνιστικὴ ἔξαρση καθημερινότητα τῆς ζωῆς τῶν ἀνταρτῶν καί τοῦ λαοῦ, νοιώθει τό ὕφος καί τό ἦθος τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς. Κι αὐτό ἔχει σημασία, κυρίως ἱστορικὴ. Γιατί ἀφοῦ τό ΕΑΜ, ὁ ΕΛΑΣ καί ἡ ἀντίσταση διώχτηκαν καί πλαστογραφήθηκαν ἀπό τήν ἀντίδραση, ἀφοῦ τυλίχτηκαν μέ πυκνοὺς κομματικοὺς μύθους καί ἀποσιωπήσεις, ἀφοῦ ἡ σύγχρονη – καί τῆς μόδας – «ἀπομυθοποίηση» φορτώνει τήν ἐποχὴ ἐκείνη μέ τῶς δικούς της μύθους, γιά νά πλησιάσουμε τήν πραγματικὴ ἱστορία τῆς Ἀντίστασης τό ἔργο ἔγινε διπλά καί τριπλά δύσκολο. Μᾶς χρειάζονται ὄχι μόνο πηγές, κείμενα, στοιχεία κι ἐγγραφα, ἀλλὰ καί νά σκορπίσουμε τούς μύθους. Χρειάζεται νά φανταστοῦμε τόν κόσμο τῆς ἐποχῆς: τούς ἀνθρώπους της στό χώρο τους καί τό χρόνο τους που δέν εἶναι πιά ὁ δικός μας. Νά φανταστοῦμε τόν ἀντάρτη, τόν «ὑπεύθυνο» τοῦ χωριοῦ, τόν καπετάνιο, τό κομματικὸ στέλεχος, χωρίς τή ρητορεία τοῦ κομματικοῦ μύθου, χωρίς τούς ἔξωραϊσμούς τῶν σύγχρονων «ἀπομυθοποιῶν» καί χωρίς τὰ ράκη τοῦ ἀντικομμουνιστικοῦ μένου. Γιατί ἂν ἡ ἱστορία γράφεται μέ ἰδέες καί τεκμήρια, ἂν ὁ καθένας, τελικὰ, γράφει τήν ἱστορία τῶν πηγῶν του καί τῶν ἰδεῶν του, γράφεται ἐπίσης μέ τή φαντασία: μέ τόν κόσμο που οἱ ἰδέες, τὰ ἐγγραφα, οἱ μαρτυρίες ξαναπλάθουν μέσα στό χώρο καί τό χρόνο. Ἔτσι ἐρχόμαστε ἀσφαλέ-

Καπετάν Μπουκουβάλας: Τό ἀντάρτικο Ἰππικό τῆς Θεσσαλίας τοῦ Ἀλέξη Σεβαστάκη

Ἐκδόσεις «Διογένης», σειρά «Τεκμήρια Ἱστορίας», Ἀθήνα 1978, σσ. 424.

Εἶναι τὰ ἐνθυμήματα τοῦ Δημ. Τάσου-Μπουκουβάλα, καπετάνιου τῆς Ταξιαρχίας Ἰππικοῦ τοῦ ΕΛΑΣ (Θεσσαλία), ὅπως τὰ κατέγραψε ὁ Ἀλέξης Σεβαστάκης, ὅταν καί οἱ δυο, ἀφηγητῆς καί «καταγραφέας», ἦταν κρατούμενοι τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας στό Παρθένι τῆς Λέρου. Στόν ἴδιο τόμο ὁ ἐκδότης καί ἐπιμελητῆς τῆς ἐκδοσης Κώστας Κουλουφάκος πρόσθεσε ἕνα παράρτημα που περιλαμβάνει:

α) Περιγραφή ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς Λάρισας δημοσιευμένη στήν ἀντιστασιακὴ ἐφημερίδα «Ἀλήθεια» (28.10.1944) καί τούς λόγους που ἐκφώνησαν οἱ Παπαϊωάννου, Μπουκουβάλας, Κ. Καραγιώργης καί ὁ διοικητῆς τῆς Ταξιαρχίας Ἰππικοῦ συνταγματάρχης Δ. Κασσάνδρας.

γότερα, ὅπως τίς κατέγραψε ὁ Α. Σεβαστάκης. Παράλληλα προσέφυγε καί σέ ἄλλες πηγές: τό δίτομο ἔργο τοῦ Λ. Ἀρσενίου «Ἡ Θεσσαλία στήν Ἀντίσταση», τὰ δημοσιευμένα τεύχη τοῦ «Ἀρχείου τῆς Ἀντίστασης», μαρτυρίες προσώπων, «ὥστε ἀπό τή δημοσίευση τῶν πληροφοριῶν νά ἰκανοποιηθεῖσο ἦταν δυνατό καί τό αἶτημα γιά στορικὴ ἀκριβολογία» (σημείωμα σὺ ἐκδότῃ-ἐπιμελητῇ σ. 325). Ἔτσι ἡ ἐκδοσις αὐτή, γιά τή δημιουργία, τήν ἀνάπτυξη καί τή δράση τοῦ ΕΛΑΣ Θεσσαλίας καί ἰδιαίτερα τῆς Ταξιαρχίας Ἰππικοῦ, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς ντοκουμέντο ὑψηλῆς ἱστορικῆς ἀκρίβειας.

Στό «Ἀντάρτικο Ἰππικό» ἐκεῖνο που ἔχει μπροστά του ὁ ἀναγνώστης δέν εἶναι οὔτε ἡ συστηματικὴ κατάταξη τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου,

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

στερα και με μεγαλυτερες προσεγγισεις απο την ιστορια που γραφτηκε στην ιστορια που φτιαχτηκε.

Θα ελεγα, λοιπον, οτι το «Ανταρτικο Ιππικο» ειναι «βιβλιο εποχης», οπως μερικα αξιοθαυματα στο ειδος τους κινηματογραφικα εργα. Η αφηγηση συνθετει ενα τεραστιο πινακα εποχης οπου τα πολλα φλας μπακ, οι παρεκδασεις, τα «ανεκδοτα», τα στιγμιότυπα της καθημερινότητας των ανταρτων, οι απεικονισεις προσωπων, η παρουσιαση χαρακτηριστικων τυπων - στελεχων και απλων ανταρτων - συνοδεουν απο την αρχη ως το τελος τα μεγαλα γεγονοτα, τα σαλαγο της μαχης, τα κατορθωματα, τα πολιτικα ζητηματα, τη συλλογικη και την ατομικη τραγωδια.

Κομματικός και λαϊκότροπος λόγος

Για τις αρετες του βιβλιου θα μιλησω παλι πιο κάτω. Αλλα εκει που αφθονουν οι αρετες ενεδρευουν και κινδυνου: οχι απο το ιδιο το βιβλιο αλλα απο το φιλολογικo ειδος στο οποιο εντάσσεται.

«Σαν εργο τεχνης και ενημερωσης», το χαρακτηριζει ο Κωστας Κουλουφάκος (σελ. 323, «Δυο λογια του εκδοτη»). Ο ιδιος ο Σεβαστάκης, καθως ιστορει πως αρχισε η συνεργασια του με το Μπουκουβάλα, γραφει: «Ένοιωθα πως η ιδεα για ενα μυθιστορημα δεν τον γεμιζε, φοβοταν. Κι εγω, παλι, ετρεμα το γνωστο στυλ της «κομματικης» αφηγησης, με ολομελειες, συνδιασκειψεις, σχεδια, αποφασεις. Έπρεπε να σπασω μια διαμορφωμενη σις φυλακες αντιληψη για την ιστορια της αντιστασης, και ταυτοχρονα να πεισω τον καπετανιο πως δεν επρεπε να «χαλασω φιλολογικα» τα ιστορουμενα. Παλαιψαμε κι οι δυο μας κάμποσες μερες ωσπου συναγροιθηκαμε» (σ. 9-10). Και συμπερασματικα καταληγει: «Το βιβλιο δεν εγινε μυθιστορημα. Έμεινε αποθησαυρισμα ακατεργαστου υλικου».

Ο ιδιος ο συγγραφεας λοιπον φυλαγεται να χαρακτηρισει το βιβλιο του μυθιστορημα η ο,τι αναλογο. Κι εχει δικιο να το θεωρει «αποθησαυρισμα ακατεργαστου υλικου». Αλλα και κανεις υλλος απ' οσους εγραψαν τις αναμνησεις τους για τα χρονια της αντιστασης δε θεωρησε τη δουλεια του «μυθιστορημα» η άλλο λογοτεχνικο ειδος. Ολοι με διαφορες παραλλαγες ειπαν πως δεν εχουν λογοτεχνικες αξιωσεις. Ολοι, ομως, η σχεδον ολοι, εδωσαν στα γραφτα τους μια χροια λογοτεχνικη, τα θελησαν λογοτεχνημενα. Κι ετσι εγιναν δεκτα, ιδιως απο τον κοσμο της Αριστερας. Απο την εποχη που ο Νικηφορος (Δημητριου) δημοσιευσε το εργο του «Ανταρτης στα Βουνα της Ρουμελης» (1963), μεχρι σημερα εχουμε δεκαδες αφηγησεις αγωνιστων και πρωταγωνιστων της αντιστασης που χρησιμοποιουν το ιδιο ειδος. Πολλα απ' αυτα τα εργα θεωρουνται «εργα τεχνης». Ο Νικηφορος τοτε θεωρηθηκε «νεος Μακρυγιαννης» και καθε τόσο κάποιος βαφτιζεται «Μακρυγιαννης της Αντιστασης» (τον τιτλο τελευταια κατεχει ο Μανουσακας με την «Ακροναυπλια» και τον «Εμφυλιο Πολεμο»). Φυσικα δεν φταινε οι αντιστασιακοι συγγραφεις ουτε γιατι θεωρηθηκαν Μακρυγιαννηδες ουτε γιατι κινηθηκαν σ' αυτο το ειδος. Η ιδια τους η παιδεια και τα προτυπα τους τους εσπρωχναν να χρησιμοποιησουν το μακρυγιαννιο και λαϊκοτροπο υφος, κυριως ομως γιατι τα κριτηρια προυπηρχαν, η φτιαχτηκαν ανεξαρτητα απο τα εργα τους. Οι λαϊκοι ανθρωποι η οι ανθρωποι που διηγουνται λαϊκους αγωνες πετυχαινουν αν θυμιζουν τα «Απομνημονευματα» του Μακρυγιαννη. Θελησαμε τα αντιστασιακα ιστορηματα συνεχεια του Μακρυγιαννη, οπως θελησαμε και το ΕΑΜ συνεχεια του 21 και την τραγωδια των αγωνιστων της αντιστασης που διωχτηκαν και δεν δικαιωθηκαν των αγωνων του 21 που επιοσης διωχτηκαν και δεν δικαιωθηκαν.

Αν εξετασουμε λιγο περισσο-

τερο το ζητημα θα δοουμε οτι το παλαιο στελεχος του ΚΚΕ και της Αντιστασης, εικοσι-τριαντα χρονια μετα τα μεγαλα γεγονοτα, γραφει οντας μεσα σε καθορισμενες μορφωτικες συνθηκες. Ανεξαρτητα απο το αν ειναι αυτοδιδακτος η πανεπιστημιακης μορφωσης - το τελευταιο μαλλον σπανιο -, όταν αποφασιζει να γραφει οσα ειδε και εζησε, εχει εξοικειωθεί σε δυο προτυπα γραφης, που αποτελουν στοιχεια της γενικης και της πολιτικης του παιδειας: το «κομματικο» και το «μακρυγιαννιο». Το καθενα εχει τα δικα του στερεοτυπα, τη δικη του ρητορικη, τα δικα του εκφραστικα μεσα. Το ενα φανταζει κατάλληλο για να ασχοληθει κανεις με τα πολιτικα προβληματα και να τ' αναλυσει, το άλλο, ειναι αρμοδιο για τη λαϊκη ψυχη, τον απλο ανθρωπο του λαου, τη βιωμενη εμπειρια. Το δευτερο ομως στη συνειδηση οσων το χρησιμοποιουν - και κυριως εκεινων που το διαδάζουν - σηματοδοτει μια προσπαθεια η μια θεληση ν' απομακρυνθουν απο το στερεοτυπο της κομματικης γλωσσας, τα νοηματα που αυτη συμπυκνώνει με την ορολογια και το συντακτικο της, και υπογραμμιζει μια προθεση κριτικη. Θα χρησιμευσει για πολεμικο μεσο οχι μονο απεναντι στην αντιδραση που περασε τους αγωνιστες της αντιστασης δια πυρος και σιδηρου αλλα, εμμεσα, και απεναντι στο κομμα τους που δεν τους οδηγησε στη νικη. Ο κομματικος λογος εχει γινει αφερεγγυος. «Ετρεμα το γνωστο στυλ της κομματικης αφηγησης», εξομολογειται ο Σεβαστάκης.

Ωσοσο και στη μια και στην αλλη περιπτωση εχουμε να κανουμε με προκατασκευασμενο προτυπο και οχι με προσωπικο υφος. Τα γλωσσικα μεσα με τα οποια ο αντιστασιακος συγγραφεας θα δωσει μορφη στα προσωπικα του διωματα υπαρχουν ανεξαρτητα απο τον γραφοντα σε κωδικοποιημενη και υποδειγματικη κατασταση. Έτσι, τα στερεοτυπα στοιχεια θα καθυποτάξουν την εμπειρια και την ψυχολογικη ενταση και

τα ημερησίου • και γραμματα ημερησίου

του γράφοντος και του αναγνώστη αφού τα τελευταία δεν μπορούν να πάρουν γραπτή μορφή παρά μέσα από το οικειωμένο μοντέλο. Άλλά η αντίφαση ανάμεσα στα σημαίνοντα και τα σημαινόμενα, που θα έλεγαν οι σύγχρονοι γλωσσολόγοι, δεν θα ξεσπάσει. Θα λειτουργήσει ισοπεδωτικά σε βάρος των σημαινόμενων. Το σύστημα, μέσα στον ξύλινο ή μελοδραματικό λόγο, θα μείνει κλειστό. Ακόμη και η άπλη πληρόφωρα θα σκεπαστεί, θα περάσει στην άορατη πλευρά του κειμένου.

Αυτή η ισοπεδωτική λειτουργία του στερεότυπου ιδιώματος – είτε είναι λαϊκότροπο είτε κομματικό – έχει ιδιαίτερη σημασία. Στο πρότυπο και τα στερεότυπα του έμπεριέχεται το συλλογικό νοούμενο, η καλύτερα η παράστασή του, η απεικόνισή του. Έκει θα διαβάσουμε την ιδεολογία του κειμένου: στο συμβολικό σύστημα που τό κάθε ιδίωμα καταφεύγει, στο σύστημα των νοητικών και αξιολογικών κατηγοριών που χρησιμοποιεί. Γιατί κάθε στερεότυπο παραπέμπει σε ένα σύστημα αξιών που υπάρχει μέσα στο ίδιο το ιδίωμα και η χρησιμοποίησή του μετατρέπει τον ίδιο το χρήστη σε φορέα αυτών των αξιών.

Τό παράδοξο είναι ότι ανάμεσα στα δύο είδη, τό κομματικό και τό λαϊκότροπο, η αντίφαση δεν είναι παρά φαινομενική. Στο βάθος δεν συγκρούονται αλλά αλληλοσυμπληρώνονται. Γιατί, ό λαϊκότροπος λόγος δεν είναι λαϊκός, ούτε ό μελοδραματισμός είναι δημιουργημα λαϊκό. Είναι η γλώσσα με την όποια η άστική ιδεολογία απεικονίζει τά άτομικά ή συλλογικά δράματα των ανθρώπων του λαού, ό τρόπος με τον όποιο μιλά για τό λαό «της», ό τρόπος τελικά, με τον όποιο «μαθαίνει» τό λαό να μιλάει για τον έαυτό του, να σκέφτεται την κατάστασή του και να την απεικονίζει.

Άλλά και η κομματική γλώσσα δεν είναι γλώσσα λαϊκή. Στο βαθμό όμως, που είναι υποχρεωμένη να μιλήσει κι αυτή για τό λαό της, και στο βαθμό που οι φορείς της είναι

κι αυτοί άνθρωποι του λαού – άρα με τή γενική κουλουρά που έχει ό λαός – θα χρησιμοποιήσουν άνενδοίαστα τό λαϊκότροπο ύφος και τά παραδείγματά του. Άπλως, και ένιότε, τό κείμενο θα διανθίζεται με τήν κομματική όρολογία. Συχνά μάλιστα ύπάρχει έναλλαγή και μετάπτωση από τό ένα είδος στο άλλο: όταν ό άφηγούμενος θέλει να σκεφτεί και να μιλήσει για «πολιτικά» ζητήματα, άσυναίσθητα καταφεύγει στη γλώσσα της πολιτικής του παιδείας, τήν κομματική. Και τότε θυμίζει άπόσπασμα από όλομέλεια ή εισήγηση κομματικού γραμματέα. Κι όταν θέλει να μιλήσει γι' αυτά που ό ίδιος έζησε, ξεπηδάει ό λαϊκότροπος μελοδραματισμός που θυμίζει – αλλά δεν είναι – κάτι από τά «Άπομνημονεύματα» του Μακρυγιάννη παρόλο που αυτά που λέει δεν γίνονται στα Δερβενάκια και μολονότι τον χωρίζει ενάμιση αιώνας από τότε.

Τό Άντάρτικο Άπικικό χωρίς παρωπίδες

Η παρέκδραση αυτή για τό λόγο των άπομνημονευμάτων και γενικά των γραπτών των άγωνιστών της Άντίστασης, ίσως δεν έχει μεγάλη σχέση με τό βιβλίο του Α. Σεβαστάκη. Νομίζω όμως ότι κι αυτό θα διαβαστεί – και δεν πρέπει να ξεχωρίζουμε τή γραφή από τήν άναγνωση – με κριτήριο της άξιας του τά δοσμένα πρότυπα. Αυτό είναι τό κλίμα του αναγνώστη, κι αυτό τό κλίμα θα άνακαλέσει ή άφήγηση του Μπουκουβάλα. Ό κόσμος είναι έτοιμος να τό δεχτεί σαν «έργο τέχνης» και τότε άναγκαστικά, παρόλο που οι συγγραφείς του δεν τό θέλησαν, θα γίνει «μυθιστόρημα». Όχι γιατί τά μυθιστορήματα είναι κακό πράγμα, αλλά γιατί αυτό τό γραπτό δεν θέλησε να είναι μυθιστόρημα. Θα διαβαστεί, έπίσης, μελοδραματικά, με κριτήριο τίς ά-ιστορικές άξίες που έμπεριέχονται στο λαϊκότροπο ύφος, που μās ξεμακραίνει από τό χρόνο και τό χώρο των ανθρώπων της άντίστασης. Μιά κριτική μάλιστα για τό

«Άντάρτικο Άπικικό» άρχίζει σε τέλειο μακρυγιάνναιο ύφος: «έμεινα να στοχάζομαι πολύ ώρα έτούτο τό βιβλίο¹».

Ό τρόπος που θα ύποδεχθούμε, λοιπόν, κι αυτό τό βιβλίο για τήν άντίσταση έχει τεράστια σημασία. Γιατί, τελικά, οι άνθρωποι μιάς όρισμένης έποχής γράφουν όπως γράφουν, κι ό τρόπος τους άποτελεί κι αυτός στοιχείο της έποχής τους. Άλλά αν σήμερα δεν ύπάρχει καμιά ρήξη ούτε με τον κομματικό ούτε με τό λαϊκότροπο λόγο αυτό δείχνει κάτι πολύ χειρότερο από γλωσσικό και άφηγηματικό φορμαλισμό: σημαίνει ότι οι άνθρωποι της σημερινής έποχής, παρά τίς «άπομυθοποιήσεις», δεν άπομακρύνθηκαν, από τίς ιδεολογίες που συμπυκνώνουν τά αντίστοιχα είδη (δηλαδή δεν τίς έκριναν). Είναι βέβαιο ότι τά λαϊκά ρομάντζα άρέσουν σε πάρα πολλούς. Τό ζήτημα όμως είναι τά ρομάντζα που έχουμε στην ψυχή μας.

Τονίζω και πάλι ότι οι παγίδες που ύπάρχουν για τό «Άντάρτικο Άπικικό» όφείλονται όχι στο βιβλίο τό ίδιο αλλά στο κλίμα που επικρατεί. Γιατί, όμολογουμένως, είναι από τά λιτότερα του είδους του, με τή λιγότερη ρητορεία και μελοδραματισμό. Μπορεί να τό διαβάσεις από τήν άρχή ως τό τέλος χωρίς πουθενά να σε σταματήσει ό γλωσσικός φορμαλισμός και να φανταστείς τούς ανθρώπους που πολεμούσαν στην Θεσσαλία με τον ΕΛΑΣ και τήν Ταξιαρχία Άπικικού. Μπορείς να μάθεις πολλά από εκείνα που έγιναν τά χρόνια

1. Βλέπε κριτική της Βασιλικής Παπαδάκη στο περιοδικό ANTI, τεύχ. 110, 21 Όκτ. 1978.

2. Για παράδειγμα ό Θανάσης Τσουπαρόπουλος παρουσιάζοντας τό βιβλίο του Άλέξη Σεβαστάκη γράφει: «Διαβάζοντας κανείς αυτό τό βιβλίο έχει τήν εντύπωση πώς δεν μπορούσε να γραφεί άλλως, πώς ή πληρότητα ή ιστορική και ή λογοτεχνική μετάπλαση δρῆκαν τήν πλήρη έκφρασή τους» (ΑΥΓΗ, 16 Ιουλ. 1978).

και γραμματα ζυωριζω • και γραμμα

της αντίστασης και να τά σκεφτείς έχοντας τη σιγουριά ότι τά ιστορούμενα είναι ακριβή κι αυθεντικά.

Θά πρόσθετα μάλιστα ότι τό «'Αντάρτικο 'Ιπλικό» έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί, μιά και άφηγείται κυρίως τή δράση της Ταξιαρχίας 'Ιπλικού, δείχνει σέ ποιό ύψηλό σημείο αυτόοργάνωσης μπορεί νά φτάσει ένα κίνημα βασισμένο στίς δικές του δυνάμεις. Καί φαίνεται ανάγλυφα ή διαλεκτική κίνηση πού μετατρέπει μικρές ανταρτομάδες, σκόρπιες και μισοάοπλες, σέ τακτικό στρατό ύψηλης άποδοτικότητας. Σ' αυτή τήν κίνηση καταγράφεται ή οργανική σύνθεση ήνοπλου και «πολιτικού»

κινήματος, τού κινήματος της ύπαίθρου και τού κινήματος της πόλης, σέ ένα ένιαίο σύνολο πού ήταν τό έαμικό κίνημα της κατοχής. 'Η Θεσσαλία και ό ΕΛΑΣ της, άπ' αυτή τήν άποψη, είναι ίσως ή χαρακτηριστικότερη περίπτωση.

Πόσο τάχα νά διαβάζεται τό «'Αντάρτικο 'Ιπλικό» στή σημερινή Θεσσαλία κι ιδιαίτερα από τίς σημερινές «έαμογενείς» δυνάμεις; Κάποιος μου έλεγε ότι τό βιβλίο τού Μπουκουβάλα δέν είχε πάει καθόλου στά βιβλιοπωλεία της Καρδίτσας 4 μήνες μετά τήν έκδοσή του.

Άγγελος Έλεφάντης

Οί ρίζες τού Εύρωκομμουνισμού

του Βασίλη Νεφελούδη

έκδ. Ράππας, Άθήνα 1977, σσ. 296.

1. «Θά μπορούσε νά είναι άλλος ό τίτλος τού βιβλίου αυτού» είναι ή πρώτη φράση του. Πραγματικά: θά μπορούσε νά είναι «'Όσο υπάρχουν άνθρωποι». Γιατί όσο υπάρχουν άνθρωποι, μās λείει, υπάρχουν και οι ιδέες τού εύρωκομμουνισμού (και οι αντίθετές τους. Νά μιά: «ή παοιομιώδης πιά δυσπιστία τού Στάλιν και τών άμεσων συνεργατών του πρός τόν άνθρωπο γενικά»). Στήν ιστορία τού εργατικού κινήματος ένιότε επικρατούν. 'Όχι όμως πάντα. Κι αυτό γιατί επιβιώνουν ισχυρά «σεκταριστικά στοιχεία» ή γιατί, επί τό ιατρικότερον, πολλοί εύάλωτοι «ύποτροπιάζουν» και «ξανακυλούν»: μετά τό ένωτικό - αντιφασιστικό έντερολόδιο τού πολέμου, γιά παράδειγμα, ή σταλινική ήγεςία «ξανακύλησε πίσω στήν άναστήλωση τού συστήματος καταναγκασμού, καταπίεσης και αντιδημοκρατίας. Άπ' έδώ βασικά έκπορεύεται και ό ύποτροπιασμένος μεταπολεμικός δογματισμός και σεκταρισμός της σταλινικής ήγεςίας» (63).

Όσοι θέλουν νά έντοπίσουν, τεχνικά, τίς έν λόγω ιδέες πρέπει νά μελετήσουν καλά τήν ιστορία, νά τή χωρίσουν μέ έπιμέλεια σέ μι-

κροδιαστήματα, έν ανάγκη σέ μέρες ή και ώρες, και νά διαλέξουν τά ένδεδειγμένα τέρμινα. Νά τό κάνουν όμως μέ αντικειμενικότητα, νά μιλούν πάντα γιά έξακριβωμένα γεγονότα. Τέτοιου είδους αντικειμενικά γεγονότα συλλέγει, συρράβει και άποδίδει ελεύθερα ή Άκαδημία τών Έπιστημών της ΕΣΣΔ, άν και τό βιβλίο της 'Η 'Ιστορία της III Διεθνούς - άποκλειστική σχεδόν πηγή τού Β. Νεφελούδη - «δέν λείει πάντα τά σύκα-σύκα και τή σκάφη-σκάφη»(79) και παραδέχεται τά σφάλματα μέ «βαρεία καρδιά» (83). Βέβαια, οι ιστορίες της Άκαδημίας θυμίζουν λίγο μετεωρολογικό δελτίο (άπό τότε μέχρι τότε άσθενής θύελλα άριστερών σφαλμάτων, έφαρμογή της γραμμής άπό όλίγον τεταραγμένη έως τεταραγμένη, ύψηλό βαρομετρικό όππορτουτισμού, μικρά άνοδος της δεξιιάς παρέκκλισης, οι ήττες έπνευσαν άπό ισχυρές έως λίαν ισχυρές, οι συνθήκες βαινουν βελτιούμενες πρός τό τέλος της δεκαετίας). 'Η μετεωρολογία όμως δέν είναι ταξική. Κοινή έτσι πεποίθηση τών δύο βιβλίων είναι ότι οι θεωρίες τού σοσιαλφασισμού «δυσκόλεψαν σημαντικά τήν πρακτική έφαρμογή της τακτικής τού ένιαίου

μετώπου»(80), ότι ή πολιτική τών λαϊκών μετώπων «βασίζόταν στή βαθειά κατανόηση, άπό μεριάς τών κομμουνιστών, της άμοιβαίας σχέσης της πάλης γιά τή δημοκρατία και τό σοσιαλισμό» (94) και απέβλεπε «στήν ανάπτυξη της άυτεπλους πρωτοβουλίας τών ΚΚ, στίς ειδικές συνθήκες της κάθε ξεχωριστής χώρας», απέκλειε δέ «τά καλούπια και τή μηχανική μεταφορά μορφών και μεθόδων δουλειάς τών ΚΚ όρισμένων χωρών σέ άλλες χώρες όπου επικρατούσαν άλλες συνθήκες»(96). Τέλος, «οί άποφάσεις τού 7ου Συνεδρίου κατάφεραν ισχυρότατο χτύπημα στόν όππορτουτισμό, στό δογματισμό και στό σεκταρισμό μέσα στό κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα» (97).

Συμπέρασμα: τουλάχιστον στίς φάσεις πού τό ένωτικό πνεύμα ύποτάσσει τόν «μιοσαλλόδοξο σεκταρισμό», ό εύρωκομμουνισμός τού συγγραφέα και ή σοβιετική άκαδημία μοιάζουν νά έχουν πολύ κοντινά ιδανικά, και νά όρθώνουν τό άνάστημά τους άπέναντι στούς ίδιους αντιπάλους. Αυτό τού είδους οι εύρωκομμουνιστικές ιδέες δέν γνωρίζουν τίποτα περι αντιφάσεων. Κι όμως: συστεγάζονται υπό τήν αιγίδα τού εύρωκομμουνισμού (νά οι αντιφάσεις του), ένώ παράλληλα τού άρνούνται στήν ουσία τό δικαίωμα νά έχει αντίπαλο (νά και οι δικές τους). Καί πραγματικά, όλόκληρο τό βιβλίο είναι τό έν-

τα μωριζω • και γραμμαρα μωριζω

αγώνιο κυνηγητό ενός αντιπάλου πού συνεχώς καταφέρνει να ξεγλυ-στρά.

2. Λίγες σκόρπιες κουβέντες τώρα περί του αντιπάλου. Τό βιβλίο δέν διανοείται να άπορρίψει τά καθοδηγητικά κέντρα· άπλως στηλιτεύει έκεινα πού δέν του άρέ-σουν. Λέει λοιπόν ο συγγραφέας, πού σε άλλο σημείο έξαιρει τον «έπαναστατικό ρεαλισμό» ως ύψι-στη άρετή: ή επέμβαση της Διε-θνοϋς τό 1931 «έσωσε τό κόμμα άπό τήν πλήρη χρεωκοπία και τή διάλυση», (ύπογρ. του συγγραφέα) και όταν μάλιστα έγινε, «στή συλ-λογική συνείδηση του κόμματος και στή συνείδηση του κάθε ξεχω-ριστου μέλους ήταν ώριμη ή άνά-γκη αυτης της επέμβασης. Γι' αυτό χαιρέτιστη με ένθουσια-σμο...»(133). Με άλλα λόγια, κα-λοδεχόμενα είναι τά ξένα κέντρα πού σαρώνουν έν μιά νυκτί τήν ήγεσία των κομμάτων φυτευοντας στή θέση της μίαν άλλη, με άυστηρή όμως τήν προϋπόθεση ότι τά «σώ-ζουν».

Άλλά και με τά «πρότυπα» ή σχέση είναι τουλάχιστον διφορού-μενη: σήμερα «έχει μπει κάτω από σοβαρή άμφισβήτηση ή όρθότητα του σοβιετικού προτύπου» για «όλες τίς χώρες, χωρίς διάκριση οικονομικοκοινωνικής ανάπτυξης, γεωγραφικής θέσης, παραδόσεων κ.λ.π.»(64-65). Τό πρότυπο κάνει για μερικές όχι όμως και για όλες τίς χώρες. Άλλά κατά εϋτυχή συγ-κυρία σήμερα «διαμορφώνεται όχι μόνο στήν Εϋρώπη, αλλά παγκό-σμια, ένα άλλο σοσιαλιστικό πρό-τυπο, ο σοσιαλισμός με πλου-ραλισμό, με έλευθερία και με δη-μοκρατία»(65). Ο δρόμος προς αυτόν, ο δημοκρατικό δρόμος, εί-ναι «ο μόνος σίγουρος δρόμος για τήν κοινωνική πρόοδο, τήν ειρήνη και τή λαϊκή εϋμερία»(228), «μο-ναδικός σίγουρος δρόμος προς τήν αντιμονοπωλιακή δημοκρατία και τό σοσιαλισμό»(19), «ο μόνος σί-γουρος δρόμος πού οδηγεί σταθερά στο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας»(18). Και είναι σί-γουρος διότι «άν ξεκινήσουμε» άπό τό ότι κυρίαρχη σήμερα είναι ή αντίθεση ανάμεσα στον ίμπερια-λισμό και «τό πλατύτατο φάσμα

έθνικων και κοινωνικών δυνά-μεων» πού αυτός έκμεταλλεύεται, καταπιέζει και άπειλει, «είναι εύ-κολο (είναι εύκολο) να οδηγηθούμε στή σωστή χάραξη της στρατηγικής και της τακτικής του δημοκρατικού προοδευτικού κινήματος, σε κάθε χώρα και στο διεθνές πεδίο»(224). Η ιστορία του κομμουνιστικού κι-νήματος είναι ή ιστορία της πάλης ανάμεσα στο ένωτικό και τό σε-κταριστικό (τό «αντισυμμαχικό») πνεϋμα. Τό πρώτο οδηγεί σε νίκες, τό δεύτερο σε ήττες. Για όσους λοιπόν τάσσονται με τό πρώτο εί-ναι εύκολο...

3. Τό βιβλίο δέν διατάζει να μ-λήσει ώμα για τό σοβιετικό σοσια-λισμό και τήν ιστορία του: «τό άνώμαλο και αντιδημοκρατικό, στήν οϋσία του αντισοσιαλιστικό, καθεστώ της σταλινικής περι-όδου»(62), «ή μετατόπιση της έξ-ουσίας στήν πολιτική άστυνομία», δηλαδή «ή δικτατορία μιάς μικρής μά άδίστακτης στίς μεθόδους πού χρησιμοποιούσε ήγετικής όμά-δας»(207). Η ομάδα αυτή «δέν άργησε να πνίξει τή δημοκρατία, να καταπατήσει είτε να παραμορ-φώσει, συχνά κατά τρόπο βάνασσο, μερικές άπό τίς πιό βασικές άρχές του έπιστημονικού σοσιαλι-σμού»(207-208). Μερικές. Γιατί άλλες, τίς περισσότερες, τίς άφησε άθικτες: «ή άρχή των υλικων κινή-τρων είναι θεμελιωμένη στή μαρξι-στική αντίληψη, κατά τήν όποία ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της κοινωνίας αρχίζει με τήν άλ-λαγή των οικονομικων δομων, και όχι με τήν μετατροπή, άπό τή μιά μέρα στήν άλλη, της συνείδησης των ανθρωπων σε κομμουνι-στική»(200). Άκόμα: «πρέπει να ύπολογίζουμε ότι, ύστερα άπό με-ρικές δεκαετίες, ή έξίσωση (των οι-κονομικων ΗΠΑ-ΕΣΣΔ) θά έχει πραγματοποιηθεί», όχι όμως με βάση τή «βουλησιαρχία», αλλά, «φυσικά, μέσα στα πλαίσια και στίς προθεσμίες πού προσδιορίζον-ται άπό τούς οικονομικούς νόμους, άπό τούς νόμους της σοσιαλιστικής οικονομικής ανάπτυξης»(195-196).

Νά λοιπόν οι δύο αιώνιοι παρά-γοντες: ο αντικειμενικός και ο ύποκειμενικός. Άπό τή μιά ή οικo-νομία: τραβάει τό δικό της δρόμο, σίγουρη και ξένοιαστη άφου δρί-

σκειται σε καλά χέρια, στα χέρια των νόμων της. Άπό τήν άλλη αυτό πού περισσεύει, δηλαδή οι άνθρω-ποι¹. Τό αντικειμενικό τό χα-ζεύουμε. Στο ύποκειμενικό όμως έπεμβαίνουμε ενεργά: ή έντυπω-σιακά σκληρή γλώσσα πού είδαμε είναι για να συνεντιστεί αυτός ο παράγων, να βάλει μυαλό, να 'ρθεί στα συγκαλά του· και να άφήσει, επιτέλους, τήν καταπιεσμένη άπό «τό γκέτο της δυσπιστίας και της καχυποψίας πού παίρνει διαστά-σεις μισανθρωπίας» οϋσία του να ξεχυθεί έλευθερη στα χάρια του αντικειμενικού πού όπως είδαμε έχει τό ιδίωμα πάντα να προηγεί-ται: «όσο πιό ώμες είναι οι παρα-διάσεις της σοσιαλιστικής νομιμό-τητας, όσο πιό βαρεία είναι τά έγ-κλήματα πού διαπράττονται στο όνομα της οποιασδήποτε «σκοπι-μότητας» - τί τότε; Μήπως τόσο βαθύτερα πρέπει να αναζητήσουμε τά αίτια, τόσο πιό άποφασιστικά να έρθουμε σε ρήξη με τήν πολιτική πρακτική και τή θεωρία πού τά γεννούν και τά θρέφουν; Όχι βέ-βαια. Άπλως «τόσο πιό σκληρά πρέπει να καυτηριαστούν, τόσο πιό καυτό-πυρωμένο πρέπει να είναι τό καυτήριο, με τήν άποκάλυψη και τό στιγματισμό τους. Αυτό εί-ναι ένας άπό τούς κυριότερους συντελεστές για να μήν έπαναλη-φθούν»(189). Νά λοιπόν τί πρέπει να κάνουν οι κομμουνιστές, μαζί με όλους τούς δημοκράτες: με άγρυ-πνο μάτι να άποκαλύπτουν τίς παραδιάσεις και τίς παρεκτροπές, να τίς καυτηριάζουν, να τίς στι-γματίζουν, να τίς στηλιτεύουν, να τίς καταγγέλουν. Και ή ζωή θά έχει τότε όλα τά φόντα να γίνει ώραϊό-τερη².

Γιώργος Καρράς

1. Όχι τυχαία ή πολιτική συχνότατα έμφανίζεται ανθρωπόμορφη στο βιβλίο. Παράδειγμα: «Οι έγγενείς κακότητες και άρνητικές ιδιότητες του ίμπεριαλι-σμού»(177).

2. Και τό «σταλινικό φαινόμενο» σπα-νιότερο. Άφου τό δημιούργησαν α) «ή οικονομικοκοινωνική καθυστέρηση, β) «ο ύποκειμενισμός: ή παθολογική δυσ-πιστία προς τον παράγοντα άνθρωπο, και γ) «οι αυθαίρετες, άντεπιστημονι-κές άνεδαφικές, έκτιμήσεις»(158).

Μιά παραλειπόμενη σελίδα από την Ιστορία του ΚΚΕ

του Δημήτρη Μιχαλίδη, Αθήνα 1978.

Ένα κακοτυπωμένο βιβλιάρaki, λίγων σελίδων, πού σίγουρα ελάχιστοι θά έχουν προσέξει. Όστόσο αποτελεί ενδιαφέρουσα μαρτυρία για μία φάση τής ιστορίας του ΚΚΕ πού αν δεν είναι «ένδοξη» ώστόσο όμως δεν είναι χωρίς σημασία και χωρίς συνέπειες για τήν εξέλιξη του. Διότι ναί μόν η ιστορία συνεχίζεται αλλά όταν κάποιες σελίδες της παραλείπονται τότε δεν έχει συνείδηση του έαυτού της (δηλαδή οι άνθρωποι πού τή συνεχίζουν).

Τό ιστορικό μέ λίγα λόγια έχει ως εξής. Τό 1939, ή ήδη αποδεκατισμένη από τά χτυπήματα τής μεταξικής δικατορίας οργάνωση του ΚΚΕ, χάνει και τά τελευταία σημαντικά στελέχη τής ηγεσίας: συλλαμβάνονται οι Σιάντος, Σκαφίδας, Πλουμπίδης, Θέος, Μιχαλίδης, Ηλέκτρα Αποστόλου κ. ά, και ουσιαστικά εκμηδενίζεται. Μέσα στό 1940, κι ενώ τό φάσμα του παγκοσμίου πολέμου πλησιάζει ολοταχώς, ή Δικτατορία καταφέρνει νά χρησιμοποιήσει όρισμένα πρώην στελέχη του ΚΚΕ πού είχαν μεταστραφεί και νά δημιουργήσει μία «καθοδήγηση» του χεριού της πού έμεινε γνωστή μέ τό όνομα «Προσωρινή Διοίκηση». Στή Π.Δ. εντάχθηκαν και όρισμένα στελέχη πού είχαν έλθει, μέσω Παρισιού, από τήν Κομ-

ρα ζωρίζω • και γραμμα

μουνιστική Διεθνή, άγνοώντας τό γεγονός ότι ή οργάνωση τους θρισκόταν στά χέρια του ύπουργού Δημ. Τάξεως Κ. Μανιαδάκη. Παράλληλα, άλλα στελέχη του ΚΚΕ είχαν συγκροτήσει ένα καθοδηγητικό κέντρο πού διεκδικούσε τή συνέχεια στην καθοδήγηση του ΚΚΕ, μέ πρωταγωνιστές τόν Β. Κτιστάκη, τή Μαρία Βιτωρά, τόν Παπαγιάννη και πού συνδεόταν μέ τόν κρατούμενο στή «Σωτηρία» Ν. Πλουμπίδη. Αυτό τό κέντρο έμεινε στην ιστορία του ΚΚΕ μέ τό όνομα «Παλαιά Κεντρική Έπιτροπή». Η Π.Κ.Ε. δέν έπαυε νά καταγγέλει τήν «Προσωρινή Διοίκηση» ως όργανο του Μανιαδάκη, χαφιεδική κλπ, κατονομάζοντας τούς, κατά τήν άποψη της, βασικούς υπεύθυνους, «Τά Τρία Μ» (Μιχαλίδη - Μιχαλίδη - Μάθεση). Όπως ήταν επόμενο ή σύγχυση πού επικρατούσε ανάμεσα στους κομμουνιστές τής εποχής ήταν τεράστια.

Ένα από τά πρόσωπα πού σχετίζονται μ' αυτή τήν περίπλοκη ιστορία είναι και ό συγγραφέας του βιβλίου: «Μιά παραλειπόμενη σελίδα από τήν Ιστορία του ΚΚΕ». Ο Δημ. Μιχαλίδης, οικοδόμος, μέλος τής Κ.Ε. του ΚΚΕ, πιάστηκε στή Θεσσαλονίκη τόν Ιούνιο του 1939 και άφου βασανίστηκε, κατέληξε στίς φυλακές τής Κέρκυρας. Έκει υπέγραψε δήλωση όχι γιατί, όπως εκθέτει ό ίδιος στό βιβλίο του, υπέκυψε, αλλά γιατί ήθελε νά βγει έξω για νά ειδοποιήσει τό κόμμα για τόν όλέθριο ρόλο ενός Κουτσογιάννη ή Δημητριάδη. Ο Μιχαλίδης, κατά τή σύλληψη του, είχε διαπισώσει ότι ό Κουτσογιάννης ήταν όργανο τής Ασφάλειας και σ' αυτόν συνεπώς όφειλονταν οι προδοσίες στην Αθήνα και Θεσ/κη. Αλλά όπως ήταν σέ απομόνωση δέν είχε δυνατότητα νά επικοινωνήσει μέ τό κόμμα. Όμως παρά τή δήλωση δέν τόν άφησαν ελεύθερο, τόν καταδίκασαν σέ όκτάμηνη φυλάκιση και άποφυλακίστηκε μόνο άφου εξέτισε τήν ποινή του. Στή συνέχεια έπιστρατεύτηκε και όταν κηρύχτηκε ό έλληνοϊταλικός πόλεμος πολέμησε μέ τή Μερραρχία Κρήτης στην Αλβανία. Μετά τήν κατάρρευση του μετώπου επέστρεψε στην Αθήνα όπου και πιάστηκε άμέσως από τήν Ειδική Ασφάλεια, μεταφέρθηκε στην Ακροναυπλία και από κεί στό Χαϊδάρι άπ' όπου άφέθηκε ελεύθερος τόν Απρίλιο του 1944.

Ο Μιχαλίδης, όπως αναφέρει, ήρθε σέ έπαφή στην Ειδική Ασφά-

λεια μέ τόν κρατούμενο γραμματέα του ΚΚΕ Ν. Ζαχαριάδη. Ο Ζαχαριάδης του είχε ύποδείξει, όταν θγει, νά συνεργαστεί μέ τόν Μιχαλίδη, μέλος του Π.Γ. του ΚΚΕ, πού είχε έπίσης άποφυλακιστεί (άφου ύστερα από έντολή κομματική, του ίδιου του Ζαχαριάδη και μέ σύμφωνη γνώμη των Β. Νεφελοΰδη και Μ. Παρτσάλιδη, υπέγραψε δήλωση), για νά ξεκαθαρίσουν τό κόμμα από τό χαφιεδισμό και νά άνασυγκροτήσουν τήν οργάνωση του. Πράγματι ό Μιχαλίδης ήρθε σέ έπαφή μέ τόν Μιχαλίδη αλλά τελικά δέν συνεργάστηκαν γιατί ό Μιχαλίδης ύποψιάστηκε ότι ό Μιχαλίδης, ενώ είχε βγει έξω μέ κομματική έντολή, στην πραγματικότητα είχε περάσει στην ύπηρεσία τής Ασφάλειας και είχε ένταχθεί στην «Προσωρινή Διοίκηση». Ο ίδιος ποτέ δέ μετείχε στην Π.Δ.

Ο Μιχαλίδης, όταν βρισκόταν στην Ακροναυπλία, εξέθεσε όλα τούτα τά περιστατικά στον Ιωαννίδη, ό οποίος ναί μέν πείστηκε ότι ό Κουτσογιάννης ήταν όντως όργανο τής Ασφάλειας, πλην όμως δέν έδωσε καμία έπίσημη άπάντηση στην έκθεση του Μιχαλίδη πού έγινε και γραπτή. Τό θέμα Μιχαλίδη ξανατέθηκε μετά τήν άπελευθέρωση, όταν έκανε νέα λεπτομερή έκθεση των περιστατικών τής περιόδου 39-41 στό Π.Γ. του ΚΚΕ, πού περιλαμβάνεται στό βιβλίο του. Τό Π.Γ. μέ σημείωμα του - δημοσιεύεται και σχετική φωτοτυπία - τόν πληροφορεί ότι «θά πάρε άπάντηση από τό Ριζοσπάστη», πράγμα όμως πού δέν συνέθηκε ποτέ. Έτσι ό Μιχαλίδης, έμεινε στην προφορική παράδοση του ΚΚΕ αλλά και σέ διάφορα γραπτά ως χαφιές, μέλος τής Π.Δ. Κι έγω ό ίδιος άλλωστε στην «Επαγγελία τής Αδύνατης Έπανάστασης» βασισμένος σ' αυτές τις πηγές, περιγράφοντας τήν τρομερή οργάνωτική περιπλοκή του ΚΚΕ τό διάστημα 1939-41, έπαναλαμβάνω τήν «παράδοση» και θεωρώ τόν Μιχαλίδη υπεύθυνο για τις συλλήψεις τής Θεσσαλονίκης του 1939 και ότι ήταν μέλος τής Προσωρινής Διοίκησης.

Τό ζήτημα φυσικά δέν είναι μόνο ή σπύλωση προσώπων αλλά τό γεγονός ότι εκείνη ή παλιά ύπόθεση, μέ τήν όποια σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα ή υπεύθυνη ήγετική όμάδα του ΚΚΕ, έμεινε άξεκαθάριστη. Έκτοτε παραμένει καλυμμένη μέ μυστήριο και άντιφατικές έξηγήσεις. Τό βιβλιάρaki

τα γιωρίζω • και

του Μιχελίδη, απ' αυτή την άποψη, είναι πολύ σημαντικό γιατί αποτελεί μία μαρτυρία ενός από τους πρωταγωνιστές της εποχής εκείνης και μπορεί να συνεκτιμηθεί με όλες τις άλλες πηγές και μαρτυρίες. Έτσι θα μπορούσαν να γίνουν πιο καθαρά και όρισμένα πολιτικά ζητήματα που σχετίζονται με τη θέση π.χ. του ΚΚΕ για τον πόλεμο, τις αντιφατικές τοποθετήσεις των διαφόρων ήγετικών κέντρων της εποχής, το ρόλο ήγετικών προσωπικοτήτων και τη γενική οργανωτική εικόνα του κόμματος στις παραμονές της έαμικής-αντιστασιακής εποποιίας. Γιατί, οι έξωραϊστικές διαβεβαιώσεις των επίσημων τοποθετήσεων του ΚΚΕ ότι το «κόμμα ήταν έτοιμο να αναλάβει τον μεγάλο αγώνα κλπ.» κάθε άλλο παρά μάς βοηθούν να δούμε την πραγματική κατάσταση του κόμματος και τη περίπλοκη διαλεκτική που οδηγεί ένα κόμμα κι ένα κίνημα από κατάσταση άφασίας στην όποια είχε περιέλθει κατά τη μεταξική δικατορία στο πανίσχυρο ΚΚΕ της Κατοχής.

Άγγελος Έλεφάντης

Στρατόπεδα Λάρισας – Τρικκάλων, 1941-1944

Η γέννηση του αντάρτικου στη Θεσσαλία
Αντώνη Φλούντζη
Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978, σσ. 654

Μέ το βιβλίο αυτό του γιατρού Αντώνη Φλούντζη, παλαίμαχου κομμουνιστή, ή βιβλιογραφία ή σχετική με την Αντίσταση και την Κατοχή στη Θεσσαλία αποκτά μία σημαντική τεκμηρίωση. Ο συγγραφέας, κρατούμενος επί πολλά χρόνια σε διάφορα στρατόπεδα και κάτω από διαφορετικά καθεστώτα – από το 1937 ως το τέλος της Κατοχής στην Άκροναυπλία, Λάρισα, Χαϊδάρη, μεταπολεμικά στις φυλακές Αβέρωφ, Μακρόνησο, Αη-Στράτη, Τρίπολη, Γιούρα και επί δικτατορίας στο Παρθένι Λέρου – έζησε και γνώρισε τό δράμα και τον κόσμο των στρατοπέδων. Σε ένα άλλο του βιβλίο άλλωστε – τό «Χαϊδάρη, Κάστρο και Βωμός Έθνικής Αντίστασης», εκδ. «Παπαζήσης», Αθήνα 1976 – περιγράφει τό καθέκαστα της λειτουργίας του χιπλερικού στρατοπέδου συγκέντρωσης και εξόντωσης στο Χαϊδάρη.

Στό πολυσέλιδο έργο του για τό στρατόπεδα Λάρισας και Τρικκάλων

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ

Η ΤΕΧΝΗ ΓΙΑ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

Μιά νύχτα μέ αστροφεγγιά

Ζωγραφιές: Βάν Γκόγκ
Κείμενα: Πίνιν Κάρπι

Τ' όνειρο του Πετράκη

Ζωγραφιές: Πέτερ Μπρύγκελ
Κείμενα: Τζοβάνι Γκαντίνι

Τό ήμερολόγιο του κόκκινου ήλιου

Ζωγραφιές: Μιρό
Κείμενα: Όρι

Τό χρυσό βιολί

Ζωγραφιές: Ραούλ Ντιφι
Κείμενα: Ντίκενς

Τό νησί μέ τά μαγικά τετράγωνα

Ζωγραφιές: Πάουλ Κλέε
Κείμενα: Πίνιν Κάρπι

Παράθυρα στον ήλιο

Ζωγραφιές: Ανρί Ματίς
Κείμενα: Πίνιν Κάρπι

Η τσιγκάνα της ζούγκλας

Ζωγραφιές: Ανρί Ρουσώ
Κείμενα: Πίνιν Κάρπι

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

περιγράφει αναλυτικά τη λειτουργία του στρατοπέδου, τη ζωή και το θάνατο των κρατουμένων, τις εκτελέσεις, τις αποδράσεις, την αντίσταση των κρατουμένων, την προσπάθειά τους να επιζήσουν. Υπάρχουν όμως και μερικά άλλα εξίσου σημαντικά περιστατικά όπως η τραγωδία 1.200 φαντάρων κρητικών της Μεραρχίας Κρήτης που είχαν απομείνει στην Αθήνα και μεταφέρθηκαν τον Αύγουστο του 1941 στη Λάρισα όπου περισσότεροι από τους μισούς εξοντώθηκαν. Πολλά στοιχεία επίσης δίνονται για τη ζωή των ακροαυπιωτών που μεταφέρθηκαν στη Λάρισα, για την ανάπτυξη των αντιστασιακών οργανώσεων Θεσσαλίας, τη δράση των γερμανόφιλων οργανώσεων και ιδιαίτερα της ΕΑΣΑΔ, την εξόντωση των Εβραίων Θεσσαλίας. Το βιβλίο περιλαμβάνει πολλές μαρτυρίες πρώην κρατουμένων που κατάφερε να συγκεντρώσει ο συγγραφέας και κατάλογο των κρατουμένων στο στρατόπεδο της Λαρίσας μεταξύ Φλεβάρη και Αύγουστο 1943, καθώς και κατάλογο που συνέταξε το 1946 ο Έρυθρος Σταυρός.

Α.Ε.

Έπανεκδίδεται η προπολεμική ΚΟΜΕΠ

«Κομμουνιστική Έπιθεώρησις» (περίοδος μεσοπολέμου 1921-1936), τόμ.Α', τεύχη 1 έως 6 (Ιαν.-Ιούν. 1921), εκδόσεις «Καζάντζα», επιμέλεια επανέκδοσης Τ. Στεργίου, Αθήνα 1978.

«Η Κομμουνιστική Έπιθεώρησις» κυκλοφόρησε το πρώτο τεύχος της τον Ιανουάριο του 1921 και ήταν το «μηνιαίο θεωρητικό όργανο του Σοσιαλιστικού Έργατικού Κόμματος Ελλάδος (Κομμουνιστικού)». Το 1924 έγινε θεωρητικό όργανο του ΚΚΕ(ΕΤΚΔ) και από το 1925 γραφόταν στη δημοτική. Η έκδοσή της συνεχίστηκε (μέ ορισμένες διακοπές επί παγκαλικής Δικτατορίας, το 1929 και το 1931) ως τη μεταξική δικτατορία. Κυκλοφόρησε πάλι παράνομα τον Μάιο του 1942 και νόμιμα μετά την άπελευθέρωση ως το Δεκέμβριο του 1947. Μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου τη θέση της ιστορικής ΚΟΜΕΠ πήρε το περιοδικό: «Νέος Κόσμος» που εξέδιδε η Κ.Ε. του ΚΚΕ στο εξωτερικό.

Μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ το 1968, με ευθύνη του ΚΚΕ (έσωτ.) η ΚΟΜΕΠ επανεκδίδεται τον Αύγουστο του 1969. Το πρώτο φύλλο αυτής της περιόδου περιέχει τα υλικά της Έκτακτης Όλομέλειας του ΚΚΕ (έσωτ.) που είχε συνέλθει στη Ρώμη τον Απρίλιο του 1969. Η έκδοσή της συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας, αλλά μετά τη μεταπολίτευση ο τίτλος του ιστορικού περιοδικού πέρασε στο ΚΚΕ το οποίο συνέχισε την έκδοσή του από το Νοέμβριο του 1974.

Η προπολεμική ΚΟΜΕΠ είναι δυσσεύρετη. Πλήρης σειρά της δεν υπάρχει ούτε στην Έθνική Βιβλιοθήκη ούτε στη Βιβλιοθήκη της Βουλής. Γι' αυτό και δεν μπορεί παρά να χαριετιστεί η πρωτοβουλία των εκδόσεων «Καζάντζα» που παραδίδουν σήμερα στο κοινό τον Α' τόμο με τα τεύχη 1 έως 6 (Ιαν.-Ιούν.) του 1921 και αναγγέλλουν την επανέκδοσή της μέχρι το 1936. Οι ίδιες οι εκδόσεις άλλωστε έχουν κυκλοφορήσει σε ανάπτυξη την ΚΟΜΕΠ της κατο-

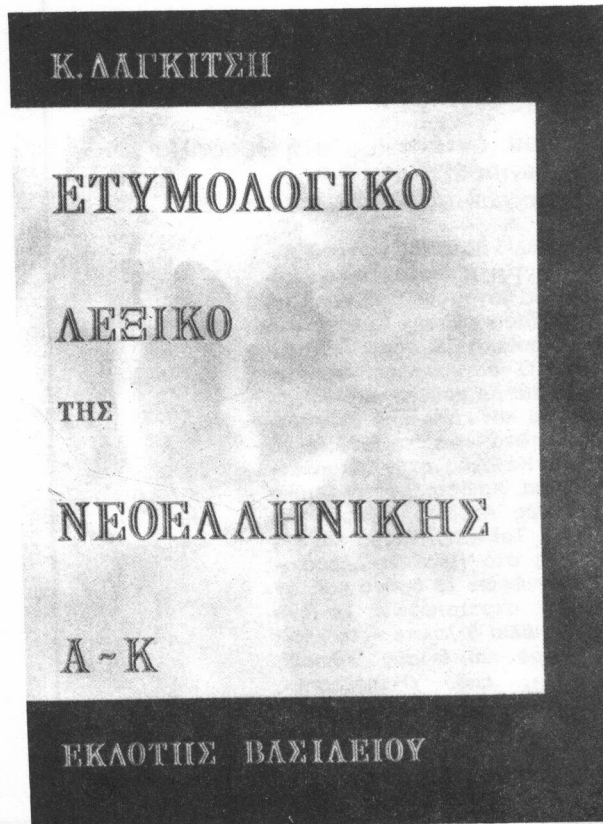
χικής (1942-44) και της μεταδεκεμβριανής περιόδου σε δύο τόμους.

Η σημερινή επανέκδοση δεν είναι φωτοτυπική. Έγινε νέα στοιχειοθέτηση, και όπως μας πληροφορεί ο επιμελητής της έκδοσης Τ.Στεργίου, έγιναν σεβαστά ακόμη και τα λάθη (τυπογραφικά, μεταφραστικά κλπ) που υπήρχαν στο πρωτότυπο.

Είναι περιττό να τονίσουμε τη σημασία που έχει η κυκλοφορία της (ανάτυπωμένης) προπολεμικής ΚΟΜΕΠ. Το περιοδικό αυτό από μία άποψη αποτελεί καθρέφτη της μαρξιστικής θεωρίας που χρησιμοποιούσε το ΚΚΕ τα χρόνια εκείνα, των αλλαγών της γραμμής, των πολιτικών κατευθύνσεων του κόμματος, εν μέρει και των έσωκομματικών συγκρούσεων και ζυμώσεων. Μαζί με τα «Έπίσημα Κείμενα», και τον υπόλοιπο κομματικό τύπο αποτελεί μία από τις βασικές πηγές για την ιστορία του ΚΚΕ.

Ελπίζουμε ότι η επανέκδοση της ΚΟΜΕΠ θα φτάσει ως το 1936.

Α.Ε.

να ζωριζω • και γραμμαρα ζωριζω

Πεζογραφία

Άλεξιού Έλλη, *Σκληροί αγώνες για μικρή ζωή*, Διηγήματα, Τρίτη έκδοση, Καστανιώτης Άθήνα 1978.

Βιετναμέζικα διηγήματα, 4η έκδ. Έκδ. Χρόνος 1978.

Καμύ Άλμπερ, *Καλιγούλας*, Ήριδανός Άθήνα 1978.

Καστανάκης Θράσος, *Ή παγίδα*. Μυθιστόρημα, Πλειάς Άθήνα 1978.

Κοτζιάς Άλέξ, *Ή άπόπειρα*, Μυθιστόρημα, Β΄ έκδοση, Κέδρος, Άθήνα 1978.

Σινόπουλος Τάκης, *Νυχτολόγιο*, Κέδρος 1978.

Τσίρκας Στρ., *Τά διηγήματα*, Κέδρος 1978.

Χάρης Π., *Ήμέρες όργης* (Δεκέμβρης 1944). Μυθιστόρημα, έκδ. Έστία, Άθήνα 1978.

Ποίηση

Άνδρουλιδάκης Κ., *Τά λόγια ενός ξένου*, Διογένης Άθήνα 1978.

Γκύνσπεργκ Α., *Ποιήματα*, Άκμων Άθήνα 1978.

Ζαφείρης Μιχ., *Έπάλληλοι Κύκλοι τέμνουν τό σχιζοφρενικό πεδίο ή τό παιδί πού έφυγε ταξιδεύοντας πρός τ΄ άστρα*. Διογένης Άθήνα 1978.

Καψάλης Διον., *Τά μύρτα του φωτός*, Έκδ. Πλέθρον Άθήνα 1978.

Λειβαδίτης Τ., *Άνακάλυψη*. Κέδρος 1977.

Μαρίνος Γ., *Τά άπαγορευμένα*, Κέδρος Άθήνα 1978.

Παναγιώπουλος Κ.Π., *Βαρβάρα, Βίος και Ξυπολιτεία*. Β΄ έκδ. Καστανιώτης 1978.

Τσακνιάς Σπ., *Άφύλακτη Διάβαση*. Κέδρος Άθήνα 1978.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΕΟΤ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
Διάβασα τό άρθρο τής κας Βαΐου-Χατζημιχάλη στό τεύχος σας άρ. 20 και θά ήθελα νά άποκαταστήσω τήν άλήθεια πάνω σέ ένα σημείο πού μέ άφορά.

Πρόκειται για τή φράση τής: «Άξίζει έδω νά σημειωθεί ή θερμή ύποδοχή του προγράμματος αυτού από τούς «ειδικούς», πού τό θεώρησαν σαν «ένα από τά σημαντικότερα γεγονότα του 1976» (δες τά *Αρχιτεκτονικά θέματα*, Νο. 10, 1976) [σ. 20.]

Ή δική μου φράση ήταν: «Ή πιό σημαντική μελέτη-πρόταση του 1975 ήταν άσφαλώς ή μετατροπή τής Βάθειας (Μάνη) σέ Ξενώνα από τόν ΕΟΤ, γιατί έτσι ολοκληρώνεται έπιτέλους ή μετατροπή τής παραδοσιακής μας αρχιτεκτονικής σέ Ξενοδοχειακή» [σ.23.]

Τώρα, πώς μπορεί νά παρεξηγηθεί τό παραπάνω κείμενο, και νά νομιστεί ότι άποτελεί «θερμή ύποδοχή» κλπ., δέν τό καταλαβαίνω. Νομίζω ότι ή έκφραση: «γιατί έτσι ολοκληρώνεται έπιτέλους ή μετατροπή τής παραδοσιακής μας αρχιτεκτονικής σέ Ξενοδοχειακή» δέν σηκώνει πολλές ερμηνείες. Τό νόημά τής είναι καθαρά

ειρωνικό. Άλλωστε, και ή ίδια ή κα Βαΐου-Χατζημιχάλη χρησιμοποίησε περίπου τήν ίδια έκφραση λίγο πιό πάνω [σ.20, παράγρ. 1], μέ τό ίδιο νόημα: «άπό τά Ξενοδοχεία σέ παραδοσιακό περιβάλλον στή μετατροπή του παραδοσιακού περιβάλλοντος σέ Ξενοδοχείο».

Δέν είναι αυτή κάπως άντιφατική μεταχείριση τής ίδιας έννοιας;

Μέ εκτίμηση,
Δημήτρης Φιλιππίδης

Στίς παρατηρήσεις του κ. Φιλιππίδη ή συνεργατιάδα μας Ντίνα Βαΐου-Χατζημιχάλη άπαντά:

Ή φράση πού σημειώνει στό γράμμα του ό κ. Φιλιππίδης (τμήμα συνέντευξης του στα «Αρχιτεκτονικά Θέματα», άριθ. 10/1976) θά μπορούσε νά έχει τό ίδιο νόημα κριτικής μέ τό άρθρο μου στόν ΠΟΛΙΤΗ (τεύχ. 20) άν όντως ήταν ειρωνική, όπως ύποστηρίζει στό γράμμα του. Αυτό όμως δέν είναι ιδιαίτερα σαφές και άσφαλώς δέν ισχύει για όλους όσους αναφέρονται στό ίδιο θέμα στα πλαίσια αντίστοιχων συνεντεύξεων στα «Αρχιτεκτονικά Θέματα».

Ντίνα Βαΐου-Χατζημιχάλη

Καθε Σαββατο στη ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

αγωνιστική πληροφόρηση για
τους πολιτικούς και κοινωνι-
κούς αγώνες

Πληρης ενημερωση για τα προ-
βλήματα της Αριστερας

ΚΑΘΕ ΠΡΟΙ

αφραζε

διαβαζε

διαδιδε

την ΑΥΓΗ

τη ΔΙΚΗ 68

ΦΩΝΗ